

A MAGYAR HERALDIKA KORSZAKAI

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL IRTA

CSOMA JÓZSEF

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZO TAGJA

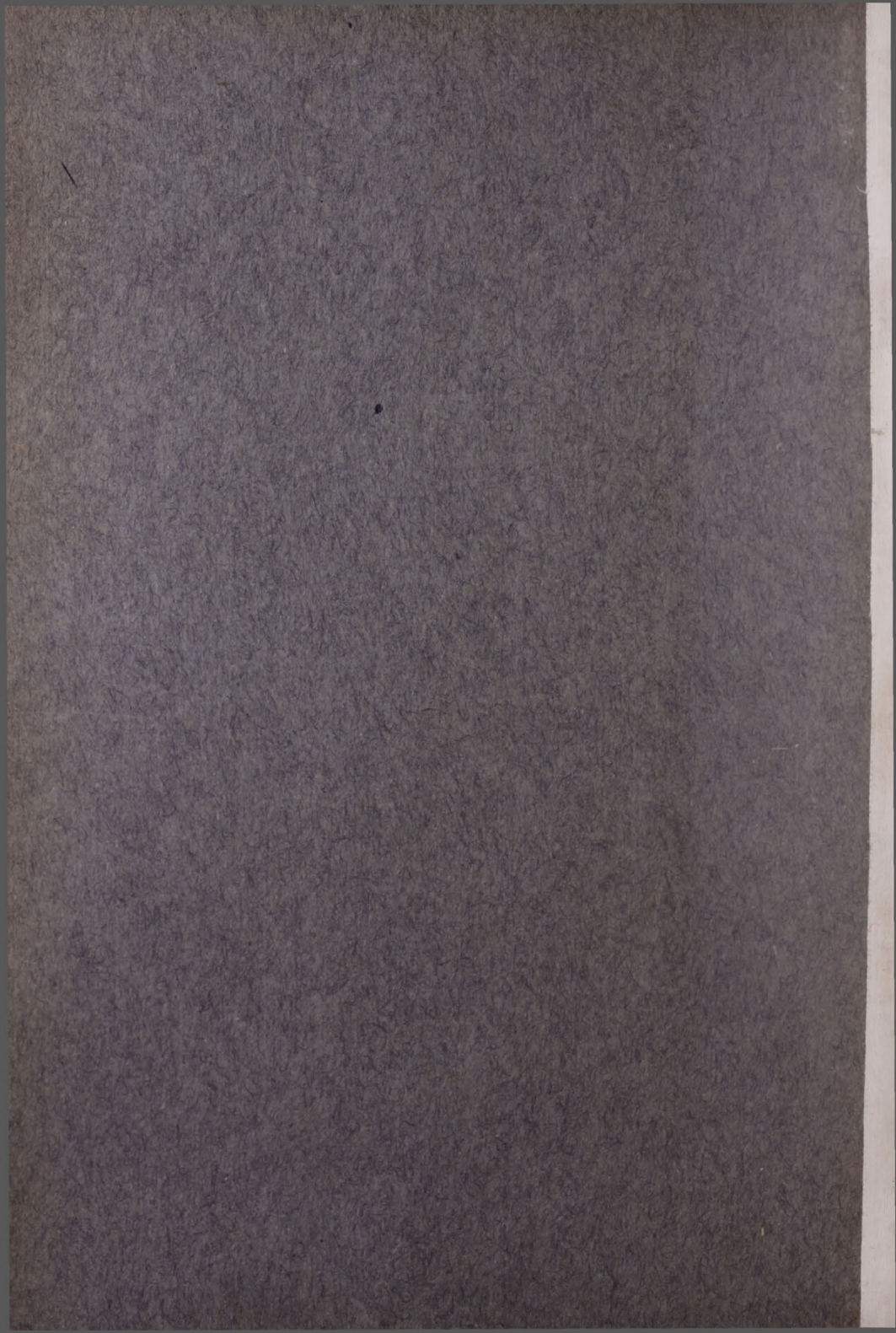
2 MELLÉKLETTEL ÉS 52 SZÖVEGKÖZTI ÁBRÁVAL

BUDAPEST, 1913

FABRICZY KÁROLY ALAPÍTVÁNYÁBÓL KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA

Ára 6 korona.

A MAGYAR HERALDIKA KORSZAKAI

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL IRTA

CSOMA JÓZSEF

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

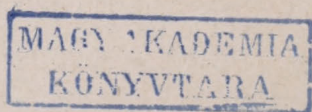
2 MELLÉKLETTEL ÉS 52 SZÖVEGKÖZTI ÁBRÁVAL

BUDAPEST, 1913

FABRICZY KÁROLY ALAPÍTVÁNYÁBÓL KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA

115523

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
I. fejezet: A magyar heraldika első két százada . . .	7
<p>I. Magyarország helyzete az európai államrendszerben a honfoglaláskor. Idegen lovagok beköltözése, ezek czimere. — II. Fő- és középnemesség. A bandériumok, ezeknek zászlói, tornák, lovagszövetségek, sisakvizsgálat, sisakpecsét. — III. A naturalisztikus irány fellépése a czímereknél. — IV. Emblémák, intagliók. Hatalmi jelvények pecsételen. — V. Sírkövek. — VI. A bécsi krónika czimerei. A korszak jellemzése.</p>	
II. fejezet: Az első czímeradományozások	29
<p>A czímeradományozás joga. Első részleges czímeradományok. A heraldikai színek osztályozása. Első teljes czímeradományok. Csentevölgyi czímer. Sisakkoronák.</p>	
III. fejezet: A későgót korszak	39
<p>I. A czímerek fontossága ezen korszakban. Pecsétek, sírkövek, épületekre festett czímerek Lapispatakon, Vajda-Hunyadon, Kassán, Pozsonyban, Gógányváralján. — II. Armálisokba festett czímerek. Zsigmond király nagyszámú czímeradományozásának oka. — III. A festett czímerek technikája. Armálisok diplomatikai szempontból. — IV. A pajzs, czímerszimbolika. — V. Czímerek mítörténeti szempontból. — VI. Czímerek színezése, osztása. — VII. Sisak, takarók, sisakdisz. A korszak jellemzése.</p>	
IV. fejezet: Az olasz renaissance korszaka	80
<p>I. Az olasz renaissance fellépése, jellemzése és hatása. Kőbe vésett emlékek. Pajzsformák, önkényes czímertörések. — II. Armálisok czimerei, ezeknek pajzsa. A sárkánymotivum, szimbolika, jelenetes czímerek. Czímeralakok természetes ábrázolása. — III. Az arczképirás elmélete és ennek tagadása. Czímerek bővítések. — IV. Sisakok, hiányos czímeradományok, ezek</p>	

hátránya. A teljes címér arányai. Sisakok hibás elhelyezése a pajzson. Takarók. A korszak jellemzése.	
V. fejezet: A XVI. század heraldikája	111
I. Nemesek címerei a mohácsi vész után. Armálisták. Sablónok mint állandó családi címerek. — II. János király, Izabella és János Zsigmond fejedelem címeradományai. Erdélyi heraldika. — III. Pecsétek pajzsczímerrel, ezek technikája. Vándorpecsétvésők. Pajzspecsétek sírköveken, iparczikkeken, házakon és templomokban. — IV. I. Ferdinánd ellenkirály címeradományai előbb olasz-, majd német-rennaissance modorban. Rangfokozatok címereknél. Czímermagyarázatok.	
VI. fejezet: A teljes hanyatlás kora	131
I. Heraldikai díszek, rangkorona. Pecsétek, sírkövek, festett címerek, kéziratok, nyomtatványok. — II. Jobbágynemesítések, az ezek armálisába festett címerek. Egyes címeralakok gyakori ismétlése, harci jelenetek. A sisakdísz, mint a pajzsalak folytatása. — III. Beszélő címerek. — IV. Gúny- és tréfás címerek. — V. A pajzs kék színe, a természetes irány és ábrázolás. Takarók. — VI. A szathmári béke után. Befejezés.	
Emblémák sorozata	155
Képek jegyzéke	157

ELŐSZÓ.

Ezen könyv kizárólag, a magyar *családi* czímerek czímerművészetét tárgyalja, korszakonként, fejlődésében, alakulásaiban és hanyatlásában.

Minden fejezet más-más korszakot tárgyal, még pedig az első fejezet a magyar heraldika kezdetét és kialakulását, a mely nálunk a XIV. század végéig tart. Ennek keretébe tartozik a második fejezet is, a mely a czímerek uralkodóktól történt adományozásának első nyomait ismerteti. A harmadik fejezet, a későcsücsíves stíl, a czímerművészet fénykorának s a festett czímerekkel díszes armálisok fellépésének korszaka. Ez a XV. század első éveitől, I. Mátyás királyunk haláláig tart. A negyedik, a Mátyás király korában, hazánkba átplántált olasz renaissance, melynek hatása, egy századra kiterjedt, míg végre helyet kellett engednie a német renaissance-nak, a melyet a Habsburgok hoztak magukkal s mely heraldikánknak a XV. század végén megakadt stílári fejlődésének folytatását képezi. Az olasz modor küzdelme a német modorral, — melyet a könyv ötödik fejezete tárgyal, — a XVI. század végéig tart. Ekkor a német renaissance lép teljes uralomra s ezen stílben idomul a magyar heraldika a következő századokban s mindinkább hanyatlik 1848. évig, a mely hanyatlási kor a könyv utolsó fejezetében van megírva.

Forrásaim saját levéltári kutatásaim, a már nyomtatásban megjelent művek közül: a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság folyóiratának, a „Turulnak“ évfolyamai, Br. Nyáry Albert „A heraldika alapvonalai“ című művének s némely

más képes munkának képei voltak. Egyéb forrásaim az idézetekben vannak jelezve.

Könyvem tárgyánál fogva első kísérlet, a magyar heraldika emlékei több mint negyedszázadon át folytatott tanulmányozásának eredménye. Úgy lehet hiányos, egyes föltevéseiben téves, de legjobb igyekezetemmel törekedtem felvett tárgyamnak: a magyar családi címerek fejlődésének, fénykorának és hanyatlásának hű képét adni.

CSOMA JÓZSEF.

I. FEJEZET.

A magyar heraldika első két százada.

I.

Az ázsiai pusztákról, állomásról állomásra, mai hazájába bevándorolt magyar nép a honfoglalással olyan népek és nemzetek szomszédságába került, melyeknek társadalmi, vallási, erkölcsi, hadi élete az övével élénk ellentétet képezett. Idegen elem lett több, már századok óta más irányban fejlődő államok közé ékelve s hogy itt létjogot nyerjen s fennállhatásának alapot teremtsen, kénytelen volt akarva nem akarva, a szomszédos államok társadalmi, vallásos, erkölcsi és hadi életmódjához alkalmazkodni és azt lassankint elsajátítani. Le kellett mondania régi, nomád vándoréletéről s állandó államalakításhoz kezdenie, le ősi pogány vallásáról és felvenni a már az európai államokban általánosan befogadott keresztény vallást, erkölcsi életét ezen új vallás erkölcstanához kellett alkalmazni és a hadviselésben is az adott körülményekhez mért változtatásokat is meg kellett tennie, hogy hadjárataiban sikerrel működhessék s megvédelmezhesse újonnan elfoglalt hazáját.

Az ilyen nagy társadalmi átalakulások nem jártak nagyobb belső zavarok nélkül, soká ellentállottak a megszokás, a firól-fira átöröklött hagyományok és a faji természet.

Nagy szellemi simulékonyságról tesz azonban tanúságot az, hogy a puszták vad fiai, pár száz év lefolyása alatt, ellenséges indulatú, intézményeikben, szokásaikban eltérő államok

közé ékelve, ezeknek megfelelő, ezekkel minden téren versenyző államot tudtak alapítani.

A nomád, sátrak alatt élő, nyájait legeltető, vidékről vidékre vándorló nép, helyhez kötött, földműveléssel foglalkozó, állandó lakású néppé alakult, az elfoglalt területeket székek, nemek és ágak szerint felosztotta, a legyőzötteket részben meghódoltatta, részben rabszolgákká tette. Ezekről megtanulta a földművelést, mely lassanként helyhez kötötte, hol a nomád élet egykori sátrait állandó lakóház helyettesítette előbb sárból, majd fából, végre kőből.

De előbb a külföldre tett rablóhadjáratok dicstelen százádának kellett lefolyni a vezérek korában, sok magyarnak kellett elvérzeni messze idegenben, a míg a békésebb munkásság ezen időszakba bekövetkezett.

A békés állapotokat növelte a szeretet és türelem vallásának, a kereszténységnek behozatala. Géza vezér megtérése megnyitotta Magyarországot a hittérítőknek, kik eddig ide a magyarok vad erkölcei miatt nem mertek bejönni és működésüknek fényes eredménye lett. Majd később Géza vezér már a keresztény vallás szelíd erkölceiben nevededett, nagy reményekre jogosító ifjú örökösének, a későbbi szent királynak, Istvánnak, a bajor uralkodóházból szemelt ki menyasszonyt, kinek kíséretében fényes lovagok érkeztek hazánkba, hogy itt új hazát nyerjenek: a Hunt-Pázmánok, Tiboldok, Jákok.

A krónikák egynémely lovagnál még a fegyveresek számát is leírják, kiknek élén az idegen lovag, gyakran kalandvágyból, új hazát jött keresni. Kétségtelen, hogy ezeknek zászlóján is volt már jelvény, mely összetartotta idegen földön tett útjában a kalandor csapatot, de ezek egynémelyikéből nem származtak a későbbi nemzetségi címerek. Az idegen lovagok beköltözése már az első Árpád királyok alatt megkezdődött. A Hunt-Pázmánok, Guthkeledek, Oslok, Vecelin utódai, másfélszáz, száz évvel a heraldika kezdete előtt magyarokká lettek, de ennek dacára nem ők alakultak át szokásban, modorban magyarokká, hanem az akkor műveltebb nyugat szokásait, melyeket ők itt a távolban is megtartottak, igyekeztek új hazájukban is meghonosítani. Az összeköttetést régi otthonukkal könnyű volt fenntartani s az ottani haladással lépést tartani,

mert az Árpádok alatt az érintkezés Németszággal hol hadjáratokban, hol békében folyton fennállott.

Nyugaton már a XI. században Franciaországból kiindulva, szokásba kezdenek jönni a harczjátékok, tornák s ezzel a lovagkor kezdetét vette. A lovag a hadviselésben is inkább tornamérkőzést, mint vérengzést, kíméletlen viaskodást szeretett látni, a nyilat gyáva ember fegyverének tartotta, mert messziről támadja ellenfelét és csak azt a harczot becsülte, melyben ember ember ellen, szemtől szembe száll síkra, nem bízva másban, mint önjerejében, Istenben és ügyének igazságában.¹

Ez időtájt azonban még külföldön sem voltak címerek. De mihelyt ott használatba jöttek, az itt élő, idegenből származott lovagok is felvettek egy-egy családi jelvényt, még pedig azonnal maradandó és állandó jelvényül, hogy annál biztosabban jelezze távol idegenben az újabb hajtások összetartozását.

Példát nyújtottak nekik erre az akkor beköltözött idegen lovagok, a mikor már nyugaton szokássá vált a címér viselése. Ezek már magokkal hozták családi jelvényüket és viselték azt származásuk és otthon maradt rokonaikkal való összeköttetésük feltüntetésére.

Ha a családi összeköttetéseket ezen régi századokból ismernénk, nem egy ősi családi címerünk hasonmását találnánk fel külföldi címergyűjteményünkben Giletty Miklós nádor példájára, ki a francia Castell grófokkal egy törzsből származott és közös címerük századok múlva is hirdette a két család közös származását.

A magyar heraldika csiráját az idegen, beköltözött lovagok hatásában találjuk.

II.

A magyar törvény nem ismert nemes és nemes között különbséget. De ha a törvényben nem volt is intézményileg elismert főúri országrend, annyival inkább volt az a gyakorlati életben, a hol nagyon is éles határvonal választotta el az előkelőbb nemességet a köznemesektől. A válaszfal a vagyon volt, ezzel

¹ Pauler: A magyar nemzet története az Árpádok alatt. I. 333.

járt a hatalom, a befolyás, a befolyással minden nagyobb egyházi és világi méltóság magukhoz ragadása és betöltése, a királyi udvarhoz való járatosság, befolyás a királyra és környezetére.

A szegényebb nemesség között, mely otthon, vidéken élt patriarchalis egyszerűségben és vagyona, felosztás által, minden újabb generációnál jobban fogyott, hiába támadt bármely istenáldotta tehetség, ez parlagon maradt vidéken, a közép-szerűségből soha ki nem emelkedett s mint kivétel, még századok multával is, valódi legendai alakká vált a köznemes Kinizsy Pál, kit kiváló tehetségei hadvezérré emeltek és az újdonsült nemes fia Bakócz Tamás, ki az ország legmagasabb egyházi polczára emelkedett.

Ezen vagyon, — befolyás, — hatalom alkotta főnemességet a bevándorlott lovagok s egyes magyar nemzetségek képezték. Amazokat a király azonnal kegyeibe fogadta, előkelő állásokba helyezte, nagy birtokokat adományozott nekik, ezek azon ősmagyar nemzetségek maradványai voltak, melyek a vezérek kalandos korát túlélték s melyek már az első foglaláskor nagy birtokok uraivá lettek.

A válaszfalat, mely a fő és kisebb nemességet egymástól elválasztotta, még inkább észrevesszük, ha a magyar heraldika ezen ősrégi korszakát tanulmányozzuk.

Hogy a címér őseredetiségében hadijelvény volt, ezt már neve is bizonyítja, mely minden nyelven fegyvert jelent. Ezt bizonyítja az, hogy azt a hadi felszerelések egyes darabjaira: zászlóra, pajzsra, és sisakra festették. Így lett az ősi jelvény Magyarországon elsőben is a zászlón alkalmazva, midőn az Árpádkorban a főurak saját zászlós jelvényeik alatt vezették csapataikat a király zászlaja alá a királyi seregbe.

Az Anjou királyok I. Károly (1323.) és Nagy Lajos (1351.) megteremtették a banderiális rendszert. Ez egyrészt bizonyos hűbéri jelleget hozott be a hűbérmentes magyar intézmények közé, a mennyiben a bírt vagyon nagysága szerint kötelezte a vagyonosabb nemességet banderiális csapatok kiállítására és ezen — a középkorban — legfontosabb köztevékenységnek: a hadviselésnek egyedüli alapjául a birtokot tette, másrészt még élesebben meghúzta a választóvonalat, a nagy és kisebb nemesség között.

Banderiumaikat az egyes főurak, saját zászlóik alatt vezették s ha tekintetbe vesszük, hogy ezen korban, a XIV. században a zászlók nem a családi címér színeit jelezték, hanem magát a családi címert ábrázolták, elképzelhetjük a banderialis rendszer fontosságát a magyar címerek fejlődésére.

A magyar címérfejlődésre nézve egy másik fontos lépés volt az, midőn pompakedvelő s az akkori európai műveltség színvonalán álló Anjou királyaink, a művelt nyugat mintájára a harcjátékokat — tornákat — nálunk is meghonosították.

Ezen intézmény nálunk ismét élesebbre vonta a határvonalat a vagyonosabb és szegényebb nemesség között. Ez utóbbi nem bírván olyan fényt kifejteni, minő a harcjátékokban való részvételnél szokásban volt, visszahúzódott a tornaünnepélyektől, de nem is vágyódott azok után s ez is miként a főhivatalok, a vagyonos nemesség kizárólagos birtokába ment át, különösen a XV. század elejéig.

Külföldön megvolt a törvényileg szabályozott torna-nemesség, nálunk nem, külföldön egy kiváltság volt az, hogy ki vehetett a tornákban részt és tornatársulatok alakultak a lovagszövetkezetekből, a kizárólagos tornanemesekből. Így alakult Németországban a sváb, rajnai, frank és bajor lovagokból azon 12 tornatársaság, melyek a medve, agár, egyszarvú, kopó, hal, koszorú, csatt, kőszáli kecske, számár, korona és sólyom jelvényei alatt egyesültek. A tornatársaságok jelvényeit a tagok lánczokon, vagy mint lánczokat, nyakukon viselték, a mely utóbbi esetben az egyes lánczszemek magokat a jelvényeket ábrázolták. A lovagszövetségek és a tornatársulatok jelvényeinek viselése képezi alapját az érdemrendek viselésének.

Magyarországon különvált tornanemesek nem voltak s így tornalovagtársulatok sem alakulhattak, a külföldön dívó tornaszabályok sem mentek át a nemzet vérébe, de hogy ezek, az Anjou királyaink alatt rendezett harcjátékokon szigorúan betartattak, azt világosan bizonyítják a nálunk is erősen divatba jött sisakpecsétek.

Később az Anjou-ház kihaltával és Zsigmond király külföldi útjai után, a magyar tornaszabályok mindinkább eltávolodtak a nemzetközileg dívó tornaszabályoktól és a tornák

apránként a nemzeti saajtságokhoz idomultak. Bernardon de la Broquière 1433-ban Magyarorszában tett utazásáról írott naplójában, egy Budán tartott harczzjátékról így emlékezik meg:¹ „A nagy gróf (Garay Miklós nádor) fiát láttam résztvenni a lovagzzjátékban, melyet az ország szokásai szerint tartottak, kis lovakkal és alacsony nyergekkel. A bajnokok gazdag díszruhát viseltek és igen rövid lándzsákkal küzdöttek. Ez igen kedves és gyönyörködtető látvány. Ha a küzdök összezsapnak, kell, hogy mindketten, vagy legalább egyikök földre bukjek. Itt azután biztosan megtudhatni, ki bírja a nyeret jól megülni.“

„Midön az arany pálczáért küzdenek, a lovak mind egyforma magasak, a nyergek szintén egyenlök, és sors által huzatnak ki, a mérközés páronként történik. Ha a két küzdö egyike kiesik, a gyözzöknek ki kell lépnie és már nem küzd tovább.“

A sisakpecsétek, — mint fentebb említettem, — a torna-szabályok szigorú betartásának legnagyobb bizonyítékai.

A tornamérközéseket megelőzz szertartások között, a legfontosabbak egyike az úgynevezett sisakvizsgálat (Helmschau) volt, midön a tornákat megelőzz napon a bajnokok apródjai és fegyverhordozói egy a végre kijelölt teremben sorba állították uraik sisakját, sisakdíszekkel, hogy a heroldok és a közzönség megbírálhassa és ellenörizhesse. A sisakvizsgálat jelenete Grünenberg czímerkönyvében és Rűxner „Turnierbuch“-jában képpen van ábrázolva.

A sisakpecsétek egyenesen a harczzjátékok eredményének tekintendök. A sisakvizsgálat egy bizonyos fontosságot és elökölöséget adott a sisakdíszeknek, divatba jöttek, a czímertulajdonosok örömet mellözték pecséteiken a paizsczímert és arra teljes, vagy paizsczímertük helyett csak czímerük sisakdíszét vésették.

Hogy pedig a sisakpecsétek, a harczzjátékok sisakvizsgálatának eredményei mutatja az is, hogy a harczzjátékok le-tüntével mintha elseperték volna, a XV. századon túl, sisak-pecsét még csak elvétve sem jön többé elő.

¹ Szamota István: Régi utazások Magyarországon 961.

III.

A magyar heraldika, fejlődése legrégebb korszakában, a legtisztább nyomokon haladt. Fényes bizonyosságai ennek az eddig kikutatott nemzeti címerek. Ezek felerészben magyar nemzetségek jelvényei, de az idegenből beköltözött lovag-nemzetségek egy része is, a heraldika kialakulásával, már hazánkban vette fel nemzeti jelvényt.

A nemzeti címerek abban is példányai a legrégebb klasszikus heraldikának, hogy a sisakdísz, mindazon címer-eknél, a hol azt ismerjük, ugyanaz, a mi a pajzsalak. Hogy ez a legtisztább elrendezés, azt éppen a címér természete bizonyítja. A címér mint jelkép éppen azért alakult, az képezte létjogát, hogy az egyes egyéneknek, főuraknak, csapatvezéreknek megkülönböztető jelvénye legyen. Ezért hímezték, festették a jelvényt előbb zászlókra, majd paizsokra, ruhákra, lótarakókra és a sisakokra is. Ettől egy lépés volt, hogy azokat ne ráfessék a sisak oldalára, hanem, hogy jobban ki-domborodjék, messzebb legyen látható, tetszetősebb alakot nyerjen, plasztikus alakban erősítették azokat a sisak tetejére. S ha ez plasztikus alakban nem volt kivéhető, plasztikus segédsisakdíszekre festették.

Az ősi jelvény a sisakdíszben ismétlődve, lett azután a teljes címér legrégebb, legtisztább alakulása.

Senkinek sincsen szüksége két jelvényre, melynek egyike a pajzson, másika a sisakon legyen; a kettős jelvény alapján ellenkezik a tulajdonképeni címér fogalmával és hogy a sisakdísz egyezése a pajzsalkal legkorrektebb kifejezése a címér fogalmának, bizonyítja az, hogy egyes nemzetek, minők a francia, az olasz, mellőzik a paizsczímtől gyakran elűtő, hivalkodó sisakdíszeket, csak a paizs heraldikáját művelik, ezzel adván kifejezést annak, hogy ha a címér megkülönböztető jelvény, annak egységesnek kell lennie.

Természetes, hogy a változatosságot szerető emberi ízlés, ezen is hamar változtatott s a pajzsalktól eltérő sisakdíszek a pajzsalkkal egyező sisakdíszeknél nem sokkal fiatalabbak. Már a zürichi címertekercs címerei között is számosat

találunk olyant, a melynél a sisakdísz a pajzsalakhoz semmi vonatkozással sincs.

A címerek ábrázolásánál hazánkban ezen egész korban a legnagyobb egyszerűséget tapasztaljuk. A heraldika s címer iránt nem fogékony magyar nemesség csak társadalmi kényszerből vette fel a címert s úgy volt azzal, mint a járnai tanuló gyermek, ki az első megtett lépések után még nem mer tovább haladni. Nem volt meg a nemzetnél a vágy és hajlam, hogy azt tovább fejlessze. Ugyanazokat az egyszerű címeralakokat találjuk a XIV. század végén is, a minőket a legrégibb címeremlékeknél.

Ha ezen korból komplikáltabb szerkezetű címert látunk, az biztosan nem magyar eredetű, nem a magyar heraldika befolyása következtében állott elő. Ilyenek Baboneg István négyelt pajzsa 1308. évből, István körösmegyei comes osztott pajzsa 1327-ből két önálló címeralakokkal és az olasz eredetű Drugeth Vilmos nádor címere 1328-ból, melynek pólyája is rakott s a pajzs mezejét alul, felül, egymástól független címeralakok foglalják el.

A magyar heraldika nemes egyszerűségének daczára már ezen korban is mutatkoznak azon naturalisztikus irány kezdetleges csírai, a mely a későbbi magyar heraldikát általánosságban jellemzi. Már korán a XIV. század utófelében jelentkezik azon kizárólagos nemzeti sajátosság a heraldikában, midőn az egyszerű címerképeket: a rózsát, a liliomot, a csilлагot, melyek eddig lebegő helyzetben ékesítették a címerpaizsot, azoknak mintegy támaszt keresve, egy kar markába helyezték. A kar volt a magyar heraldika naturalisztikus irányának első képviselője, később annak legnemzetiesebb címerképe, úgyis mint pajzsalak, úgyis mint sisakdísz és segéd-sisakdísz.¹

Ezen irány továbbfejlődése s mintegy természetes következménye lett aztán, hogy ezen szépen stilizált rózsák és liliomok elvesztették szigorú heraldikai formájukat, száras, leveles növényekké lettek s így illeszkedtek a pánczélos kar markába.

¹ A kar a magyar heraldikában. Turul XVI. 14.

Egerváry Mihály vasmegyei alispán címérében, 1365. évből, meztelen kar háromleveles galyat tart.¹ Szepesý Jakab országbíró címere az 1375., 1376. és 1377. években három pávatoll, felül középen öt- vagy hatágú csillagtól kísérve, de már 1378. évi pecsétjén a pávatollakat egy balfelé irányult könyökben erősen hajlott pánczélos kar tartja. A csillag ki-maradt. Ezen címernél az 1378. évvel pontosan meghatároz-hatjuk az időt is, melyben annak naturalisztikus átalakulása történt.

A naturalisztikus irány ilyen alakban való nyilvánulása már csak azért is sajtóságos, hogy a midőn nem tűrte a pajzsban a lebegő címeralakot s igyekezett annak a karral egy természetes támaszt adni, megtűrte azt, hogy maga a támaszt adó kar legyen lebegő. Száz és száz példa van erre, úgy a régiebb, mint az újabb magyar címerekben.

IV.

Az egyszerűbb vidéki nemesség címerviszonyait a XIV. és XV. század levéltári maradványai világítják meg. Hogy ezen igénytelen vidéki nemesség a címerrel nem sokat törődött, ennek legszembeötlőbb bizonyítékai az oklevelek pecsétjein nagy számban fennmaradt emblémák.

A XIV. század folyamán a közigazgatás és törvénykezés lassanként oda fejlődött, hogy nemcsak a káptalanok, főpapok és országnagyok használták hivatalból pecséteiket, hanem a megyei közigazgatás főbb tisztviselői is. Az alispánok 3—4 bíró társaikkal, egyszerre 4—5 pecséttel pecsételték meg kiadványaikat. Az alispáni kiadványok első nyomai a XIII. század végéig felvezetnek és nagy számmal jönnek elő a következő századokban. Első nyoma csaknem összeesik azon korról, melyben az uralkodók: I. Károly király és utódai egyes híveik címereit privilégium alakjában kiállított oklevelekben pótolgatni és javítgatni kezdték. Ezen oklevelek, — armálisok — mint azt tudjuk, nagyon ritkák, de annál

¹ Orsz. ltár. DL. 25825.

nagyobb volt azon nemesek száma, kik a multban, a mikor még szabadon vettek fel címereket, nem lévén ilyenre szükségük sem hadban, sem a magánéletben, elmulasztottak címert választani s a címەرhasználat kora őket címەر nélkül találta.

Ekkor a hiányt pótolni már nehéz volt, mert a címեր-adományozás joga mindinkább az uralkodó kizárólagos jogává lett, ki címerek adományozásával igyekezett pótolni az elmulasztottakat, de ezen pótlások csak elenyésző csekély számban fedték az igényeket.

Az első armálisokat leginkább a király személyével közelebbről érintkező címertelen régi nemes familiárisai nyerték, a mint az sok esetben még az armális szövegéből is kivehető, a távol vidéken lakó egyszerű nemesség még ekkor sem törekedett címەر után.

Pedig ezen vidéki nemességből kerültek ki a vármegye összes tisztviselői, köztük a megye feje: az alispán és bíró-társai, kik a XIV. század beköszöntésével reá voltak utalva pecséteik használatára.

Címereik nem lévén, pecséteikre jelképeket vésettek s ezzel olyan általánosságban voltak kénytelenek, hogy az alispáni kiadványokra ütött pecséteknek legfeljebb tíz százaléka címeres, a többi kilenczven százalék jelkép. Ezek többnyire rendes vagy tojásdad alakú körbe voltak foglalva. Képeik: csillag, kereszt, külön, néha együtt, csillag és félhold, virágok edényben vagy egy kar markában, szívek, néha karddal és nyíllal átütve, kar karddal: a harcász férfi jelképe és még sok más, de leggyakoribb közöttük a lilium, a mely százféle változatban, külön, vagy más alakokkal összekombinálva, csaknem minden alispáni kiadványon előfordul.

Sajátságos, hogy a román faj ezen kedvelt címervirága melyet középkori heraldikánkban mint címert csak a Győrnemzetség leszármazói használtak s Anjou királyaink alatt is csak azok, kiknekők, mint saját címერüket különös királyi kegyből adományozták, a jelképek, emblémák leggyakoribb ábrázolata.

Későbbi heraldikánkban is ritkán kért és ritkán adományozott címերkép. Csak Kassa város nemesített polgárai-

Emblémák pecséteken.

nak czímereiben látjuk a három egymás mellé helyezett lilomot, mint emlékeztetőt szülővárosukra, családjuk bölcsőjére, mely azt még 1369-ben kapta különös királyi kitüntetés jeléül czímerébe Nagy Lajos királytól.

Ezen emblémák pótolták több, mint kétszáz esztendeig a valódi címereket, a mely idő alatt, százszámra találjuk azokat a megyei kiadványok rongált pecsétein, különböző alakokban és különböző elhelyezésben. Gyakori nyomai a XVII. századba is benyúlnak.

Nagy változást idézett elő a sablon-címerekben az I. Mátyás királyunk alatt beállott szorosabb érintkezés Olaszországgal. Ezen érintkezés eredménye nemcsak az olasz renaissance korai meggyökeresedése lett nálunk a művészetben, építészetben, heraldikában, de divatba hozta a művésziesen vésett olasz intagliók használatát a pecsétygyűrűkben. Ezek nemcsak a szokásos lilimokat, rózsákat, kereszteteket szorították ki részben, de szívesen használták olyan nemesek és főurak is nemcsak magánokirataikon, hanem nyilvános és történelmi fontosságú okiratok megpecsételésénél is, kiknek címérét már párszázados pecsétek után ismerjük.

Ezen sablonok és emblémák közül, melyek eleinte kör- vagy oválalakba voltak foglalva, később sok pajzsba került s egyes családok állandó czímerévé váltak. Czímerkönyveinkben százával találhatók az ilyen eredetű családi címerek, melyeket a folytonos használat szentesített s melyeket tulajdonosaik ma csak olyan joggal és hitelességgel használnak, mint azok, kiknek címerei ékesen festett armálisban lettek adományozva.

A magyar nemesség egy tetemes részének címertelen állapotát még inkább igazolva látjuk, ha végignézzünk Árpád és Anjou királyaink idejéből reánk maradt címereinknek s az az azokat viselő családok sorozatán. Ezekből arról győződünk meg, hogy az említett korból, csak főuri családjaink címereit ismerjük, — egy, két vármegyei alispán czímerének kivételével, — csak azokét, kik az ország főméltóságait viselték, kik az ország zászlósa, bánjai vagy legalább is főispánok voltak, kik saját zászlóik alatt vezették bandériumaikat s magas hivatalaikban saját pecsétjeikkel erősítették meg kiadványaikat.

Heraldikai szempontból a zászlós urak címeres pecsétjei között is három különbözöt találunk.

Egyik, a hol a tulajdonos zászlósúr mint olyan, magas állásában is hű maradt családi jelvényéhez s hatalmi állását csak pecsétjének köriratában tüntette fel. A másik, ahol a pecséttulajdonos ősi címerét egyesítette az ország címerének bizonyos részletével, mint hatalmi jelvéynyel¹ és a harmadik, a midőn a hatalmi jelvény teljesen leszorította a pecsétről az ősi jelvényt.²

A pecsétek érdekessége is ezen osztályzatok szerint idomul. Legfontosabbak azok, a melyeken érintetlenül marad a családi jelvény. A családi címer kifürkészhető a hatalmi jelvéynyel egyesített pecséteknél is, de ott, hol a hatalmi jelvény teljesen kiszorította a családi címert, ez utóbbinak megismerése, a heraldika nagy kárára, egyes esetekben teljesen elveszett. Így vészett el az Igmánd-nemzetségből származott Lőrincz vajda s a Debreczeni Dózsa nádor családi címerének megismerése.

V.

A magyar heraldika kútforrását a XIV. század végéig csaknem kizárólag a pecsétek képezik. Ezekből is részint a hosszú, mozgalmas idő, részint az anyag romlandósága következtében kevés maradt reánk. Sok hézag maradt arra nézve, hogy ezen korból nemzeti heraldikánknak teljes képét lássuk és ennek teljesebbé tételére, más egyéb kútfők sem segídek.

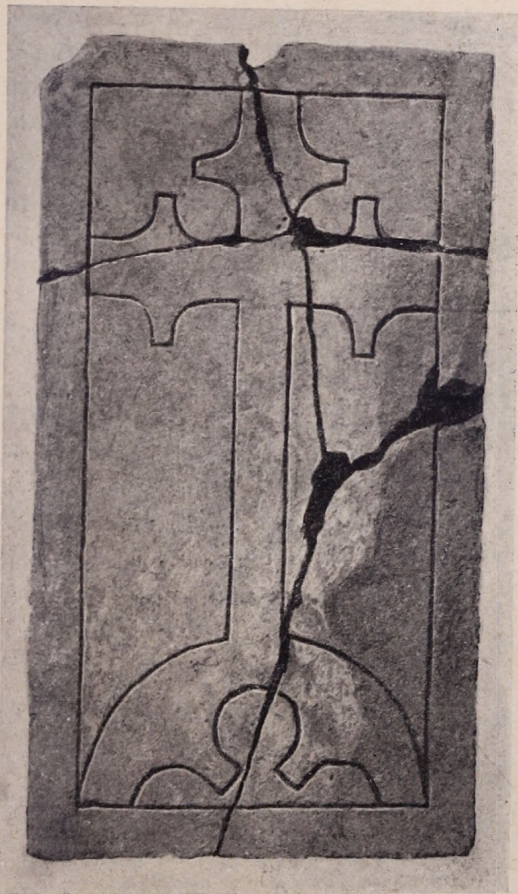
A sírkövek sok változáson mentek át, a míg a heraldika kútforrásaivá váltak. Előbb hosszúkás, négyszögű síma lapok voltak, melyeknek síma lapjára az elhunyt nevét s

¹ Ilyenek: id. Roland nádor, 1255., ifj. Roland nádor 1299., Mihály Marhard fia 1311., Olivér tárnokmester 1347., Kanizsai István 1363., Pásztóhi János országbíró 1395., Ilsvai Leustach nádor 1396. évi pecsétjei.

² Ilyenek: Miklós erdélyi vajda 1280., István alországbíró 1250., Mokján nádor 1286., Demeter comes 1299., Omode nádor 1299., Lőrincz vajda 1304., Dózsa nádor 1322., Tamás erdélyi vajda 1321—42., Nekesey Demeter tárnokmester 1335. évi pecsétjei.

olykor elhalálozása évét vésték. Később a XIV. század folyamán, igyekeztek a sírkő síma lapját dekoratív czélokra felhasználni s a legenda azt csak mint keret körítette. A síma

Kassai sírkő.

lapra az egészet betöltő keresztet vésték, melynek stilja az akkor divó ízlésben volt tartva, sőt akkor jelentkeztek már az alakos sírkövek is, kivált egyháziaknál, a hol az elhunyt főpap vagy apáczafejedelmű alakja a sírkő síma lapjába mélyítve, mintegy körvonalozva volt bevésve. De úgy a ke-

reszttel mint az elhunyt alakjával díszített sírköveknél hiányzik a heraldikai elem: a címér.

A XIV. század közepe felé a sírkövekre vésett kereszt-

tekre címérpajzsokat véstek, a melyek azokon mintegy függeni látszanak, ezekre városon az elhunyt polgár monogrammját, falun a földesúr címérét vésték.

A sírkövek alakulásában, a heraldikára nézve, a legfontosabb lépés a XIV. század második felében következett be, a midőn azokról a kereszttek elmaradtak s a sírkő egész síma lapját az elhunyt teljes címere töltötte be. Ezzel egyidejűleg szokásba vették, hogy az alakos sírkövekre is rávésték az alak mellé alul vagy felül az elhunyt címérét.

Ezzel a sírkövek a heraldika elsőrangú forrásává váltak, mert a reájuk vésett címerek s a sírkő legendája, a melyek egymást kiegészítették, feltétlenül hitelesek voltak.

Minden fajtából maradt reánk, de csak mutatóban

Kassai sárkányos sírkő.

egy-kettő. Olyan, a hol a címerrel ellátott pajzs a keresztre van függesztve egy van a kassai dóm sírkövei között, egy pajzsba foglalt sisakcímér, képe sárkány, egyező a Hermann-nemzetiség ősi címérével. Kereszttel összekombinált a zsegrai sírkő is, szokatlan figurális elrendezésével, mindkettő évszám és

legenda nélkül. Az alakos sírkövek közül Czudar László apát sírköve maradt meg Pannonhalmán az 1372. évből, a tisztán címerekből: Bebek Györgyé 1371. évből Görgön, Gagy Lászlóé 1382-ből Felső-Gagyban és Vlebach Györgyé 1392-ből a löcsei nagytemplomban.

Ha talán egy-kettő kimaradt is a rövid sorozatból, vagy újabb kutatások egy-kettővel növelik is az ismertek számát, ez a szám mégis olyan csekély, hogy ezen korból származó sírköveinket, mint alig létező kútfőt kell tekintenünk középkori magánczímerkutatásainkra nézve.

VI.

A XIV. század közepén festették legrégibb — mondhatnánk egyetlen — címeres kódexünket: a bécsi képes krónikát. Címeres és nem címerkódexnek mondtam azért, mert benne nem a heraldikai szempont a fő, hanem a krónikás, mégis reánk nézve éppen ezen, ott mellékes heraldikai vonatkozások teszik főképen becességé.

Ha tehát a bécsi képes krónikát heraldikai tekintetből méltatjuk, vagy bíráljuk, nem kell szem elől tévesztenünk, hogy az első sorban képes krónika s a heraldika itt csak

R A

Gagy L. sírköve.

mint dekoratív elem jött alkalmazásba. Ennek rövhatók fel ezen — a heraldika legfényesebb korszakából származott — képes kódex heraldikai hiányai.

A krónikairó a scytha faj eredetéről saját koráig, több évezred történelmét öleli fel, a melynek érdekesebb mozzanatait díszes miniatűrökben festette meg. Az ügyes miniator azonban szintén elkövette azon akkor, s még századok multán is dívó anakronizmust, hogy néhány századdal régibb eseményeknél az ott szereplő férfiakat a saját korában használatos ruházatban és fegyverzettel ábrázolta. Ilyenképen a bécsi krónika összes festményei a XIV. század magyar udvari és hadiélet egyes mozzanatait tárják eléink s mint ilyen XIV. századi kultúrtörténelmünk legbecsesebb forrása.

Miután a heraldikai momentumok ezen festett kódexben csak ornamentális jellegűek, csak az egyes képek élénkítésére, magyarázatára szolgálnak, a pajzsok is, a melyekre festettek, nem címERPajzsok, hanem a valóságban is használt hadipajzsok, az olasz tárcsák egy neme, felső karimájukon levágással a dárdák elhelyezésére. A pajzsok ezen neme soha sem volt címERPajzs. Alakjánál fogva sem volt alkalmas a pajzsalakok befogadására, de a hol az ilyen pajzsokat, akár a valóságban, akár műemlékeken címeralakokkal ékesítették fel, azokra külön festették fel a címert pajzsával, néhol különösen a XVI. században, sisakdíszével és takaróival együtt.

Ezen eljárást már ezen kódex miniatűrjeinél is feltaláljuk, a sz. László párbaját, vagy a mogyoródi csatát ábrázoló képen, hol a király pajzsán, az ország kettős-keresztes címere külön dülényalakú pajzsba van illesztve.

A kódex többi címere, külön pajzs alkalmazása nélkül lett közvetlen a hadipajzsra festve. Éppen ezért azok heraldikai szempontból sok tekintetben kifogásolhatók. Főhibájuk, hogy a címeralakok nem töltik be a pajzs mezejét, a mely hiba a heraldika ezen legfényesebb korszakában szokatlan és feltűnő; azok a mindig három színárnyékolásban tartott pajzs középső, világosabb részére szorítkoznak.

Nem nagy számban vannak a kódexben heraldikai emlékek, ezért azokat becses voltuknál fogva egyenként is felsorolhatjuk és ismertethetjük.

Első egy vezéri férfiú alakja, zászlóján, mellén, pajzsán egy varjúhoz hasonló madáralakkal. Ugyan-ez van Árpád vezér fehér hadipajzsára festve, fekete színben két helyen is. Ez tehát a mesés turul-madár volna, az egyetlen magyar vonatkozású nemzetségi czímerkép, de ez is, mint közös jelvény van feltüntetve (már a hunoknál is!?)

a hét vezért ábrázoló miniatűrön, hol csak Árpád vezér hadipajzsán látható a turul-madár, a többi vezér pajzsa üres, mint a hogy ez nem is lehet másként, a heraldikát pár száz évvel megelőző honfoglalás korában, ha csak a középkori heraldikusok módjára fantasztikus, nem létezett czímerképekkel nem akarta felékesíteni az üres pajzsokat. A miniatűr festő ezen tartózkodó eljárása, nagyban neveli műve heraldikai hite-

Kezdőbetű a bécsi krónikából.

Kezdőbetű a bécsi krónikából.

lességét. Ezen hitelességre való törekvés feltűnik Veczelin lovag képénél, kinek czímerét valószínűleg nem ismerte és pajzsát üresen hagyta.

A többi czímeres pajzs a beköltözött idegen lovagokra vonatkozik.

Az első czímeres alak Buzád lovag, fehér pajzsán fekete-szarvú veres ökörfő homlokcsontjával.

Következik (Héder)

Hedrich lovag. Felső testét veres öltöny fedi, jobb-jában veres zászlót, baljában fehér hadipajzsot tart. Mindhármon hatágú aranycsillag látható, melyet

Kezdőbetű a bécsi
krónikából.

balról egy befelé fordult holdsarló kísér.

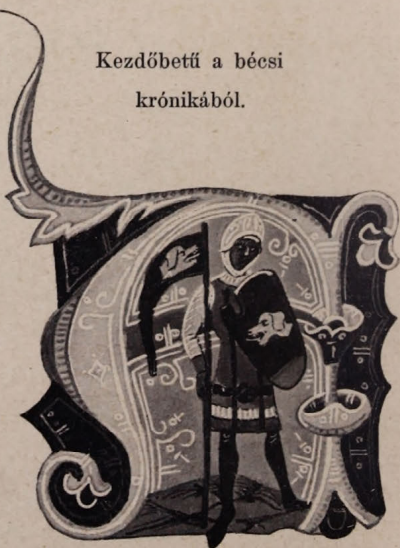
Hedrich lovag ezen címérénel a miniator jól értesültsége nem vált be, mert nagyszámú, ezen lovag nemzetiségére vonatkozó egyöntetű heraldikai bizonyítékok alapján tudjuk, hogy a loagnak más címere volt: veres és ezüstben ötször osztott pajzs. De Hedrich lovag ezen tévesen festett címerpajzsának is megvolt a maga heraldikai haszna, mert az rávezetett a Hunt-Pázmán-nemzetség valódi címérének megismerésére, a melyre nézve a heraldikusok, — talán éppen ezen kódex festménye alapján, — az újabb időkig, tévedésben voltak.

A harmadik címeres alak Hermann lovag, ki mintegy a harc hevében, jobbjában hosszú egyenes pallosát ütésre készen tartja, testét fehér hadipajzsával fedezi, melyre arany sárkány van festve.

Negyedik Hunt lovag, jobbjában tartott veres zászlójára és baljában tartott veres pajzsára fehér kutyafej van festve. Ezen címerkép a Hedrich lovag címérénel elmondottak után, egy önként festett beszélő címernek bizonyult.

Olivér és Rathold testvér atyafiak egymás mellett állanak, jobbjukban a hosszú egyenes pallost leeresztve tartják. Egyik testvér felső öltönye fehér, nadrágja veres, baljában tartott hadipajzsa fehér, a másik testvér felső öltönye veres, nadrágja fehér, pajzsa szintén veres, mindkét pajzsra arany hárslevél van

Kezdőbetű a bécsi
krónikából.

festve. Végül Poth lovag viola-szín zászlóján és pajzsán fehér lábú, feketeszínű, összetett szárnyú madár látható.

Ezen hat lovag címere res pajzsa képezi a régi képes kódex magáncímerekre vonatkozó összes adatait. Eltekintve a Héder-Hunt-Pázmán-féle tévedéstől, négy esetben, a címeralakokat tekintve, hitelenek bizonyulnak adatai, két esetben nem. Hibás a Hunt-Pázmán-féle beszélő címeralak és hibás Poth lovag címere is, ki újabb nyomozások szerint a Győr-nemzetiségből származott és ennek ősi

címere: kék pajzsban arany lilium volt.

A címeralakokra, sőt azoknak színeire nézve is, elég megbízhatónak találjuk a bécsi képes krónika miniatűrjeit. A későbbi adatok beigazolják ezek helyességét. Más elbirálás alá esnek a címerpajzsok színei. Itt a művészt kizárólag dekoratív szempontok vezérelték. Ezt bizonyítja, hogy a pajzsoknál a kék szín teljesen hiányzik, holott a Hunt-Pázmánok — vagy a krónika szerint a Héderek — címerpajzsa teljes bizonyossággal kék volt. De ezen szint a művészek mellőznie kellett a kedvező hatás kedvéért, mert minden egyes miniatűr alapszínét a kék képezvén, ezen szint az ábrázolásoknál öntudatosan kerülte.

A dekoratív szándék még jobban kitűnik Olivér és Rathold lovagok kettős alakjainál, hol a mi az egyiknél veres, az a másiknál fehér és viszont. Így lesz egyiknek pajzsa veres, a másiké fehér, holott a festő tudhatta azt, hogy a valóságban mindkét lovag címerpajzsa egyenlő színű volt.

Kezdőbetű a bécsi krónikából.

Kezdőbetű a bécsi krónikából.

Ha a kódexnek az idegen beköltözött lovagok czímereire vonatkozó dekoratív jellegű adatai megtűrik is részben a bírálatot, gáncsot és helyreigazítást, annál kifogástalanabbak azok, a melyek valódi heraldikai czélzattal festettek, minők az egyes csatajelenetek zászlói: a német sassal, a magyar osztásokkal, vagy kettős kereszttel.

A nemzeti zászló használata különösen olyan csataképeknél jellemző, a hol a magyar küzd magyar ellen, mint a mogyoródi és pozsonyi ütközetekben. Itt az egyik sereg az osztásos, másik a kettős keresztes zászló alatt küzd. Egyik a királyé, másik a hercegéé. Érdekes volna tudni most hatszáz év multán, hogy valóban létezett-e ezen a király és ifjabb király között kettéosztott zászló? és hogy melyik használta az egyik czímerképet, melyik a másikat?

Kiválóan korrekt a kódex címlapja, legfelül a király trónon ülő alakja, a magyar ország-czímer heroldalakját feltüntető köpenyegében éppen úgy, mint a hogy az, az egy évszázaddal ifjabb „Armoire de la toison d'or“ című francia képes kódexben meg van örökítve.

Alól három csúcsíves rozettában, egyikben Nagy Lajos királynak kifogástalan szép, dőlt pajzsba foglalt hasított czímere elől a magyar országczímer osztásaival, hátul az Anjouk arany liliomaival, a másikban annak sisakdisze a strucz tollak közül előtűnő strucz, csőrében patkóval, a pajzsszíneknek megfelelő kék-veres takaróval. A középső rozettában pajzs nélkül, minden heraldikai kellék nélkül: Magyarország kettős keresztje.

Ez utóbbi ismét egy figyelemre méltó heraldikai momentum.

Az eszme, hogy a czímeralakokat pajzskeret nélkül, díszítő motívumok gyanánt felhasználják, Olaszországban keletkezett. Ott már ennek a XIII. század végén van nyoma, az 1294-ben épült firenzei Santa Croce templom díszítményei között, a hol egy oszlopfőn az Alberti család czímerképét, az egymást keresztező lánczot, a czímerpajzsból kivéve szabadon alkalmazták.¹

¹ Ledebur: Heraldisches aus Italien: — Festschrift zum 25. jähr. Jubil. d. Vereins Adler.

Veronában egy századdal később a Can Signorio della Scala síremlékén ugyanezt látjuk s ismét egy századdal később a XV. század végén, a római Farnese-palotának kútján a Farnesek liliomát. Franciaországban a XVI. század elején lép fel e szokás XII. Lajos építményein, míg Németországban csak a XVII. sz. elején találunk első nyomaira az Aschaffenburgi Johannisburgon, a mainzi érsek hajdani székhelyén.¹

Hazánkban mint műépítészeti díszítő motívumot első ízben megelőzve nyugatot a XV. század utófelében találjuk Mátyás királyunk budavári palotájában.

A XV. század végeig, a mint azt már fentebb is elmondtam, a magyar heraldikának, miután a még nyugaton is ritkaságszámba menő címerekönyveink nem voltak, címeres sírköveink nagy része elpusztult, egyedüli forrását a pecsétek képezik. De ezen egyetlen forrás is hű képét adja a címerek fejlődésének hazánkban. Nehéz volt ezen fejlődés, mert nem volt meg a nemzetben az érdekltség és a fejlesztőerő, de azért alakulásaiban lépést tartott a nyugat heraldikájával, mintegy önkéntelenül, minden valószínűség szerint előbb a beköltözött idegen lovagok hatása alatt, majd a pompakedvelő Anjou királyok korában a fényes udvari élet követelménye gyanánt.

A címeralakok a legegyszerűbb alakban voltak kölcsönözve az állat- vagy növényvilágból vagy egy-egy égitest alakjában. Ezen egyszerű jelvények, színekben változtak ugyan, de egyszerűségükben megmaradtak, egészen a XIV. század végéig. Az eddig meghatározott 29 nemzetségi címér, csaknem egészben képviseli a XIV. század végéig használt összes címeralakokat. Ott van a sas, az Aba-nemzetség címerében, a melyhez társul még a Balog-Semjén-, a Kaplyon- és Miskolcz-nemzetség s még vagy tíz más család² címerében a sassal. A sas, a magyar heraldika fénykorának legkegyeltebb címer-

¹ Zellner E. Herald. 1899. No. 5.

² Péter alnádor 1298; Tamás főispán 1299; János boldvakői vár-nagy 1300; Egyed fia István 1319; Nagymartoni Pál 1323; Mihály, bolondóczi várnagy 1328; Simon alországbiró 1339; Kecheő, pozsonyi várnagy (sisakdisz) 1362; István, Péter fia, gömöri főispán 1365; Kővágóörsi György, Miklós fia 1392.

állata volt, éppen olyan, mint a hanyatlás korszakáé az orosz-lán. Egy-két címeren: farkas, medve, bika, kutya, szarvas, a madarak közül: kakas, a Czikó-család címerében: angyal, az Olnodi Czudar-nemzetség pajzsán a csatt és egy-két heroldalak egészítik ki a nemzetségi címerek címeralakjainak sorozatát s ezekkel az ezen korból ismert címeralakok változatossága is nagyrészen ki van merítve.

A címeralakok egyszerűségét nem tarkították még címer-törések sem, ilyenek nyomai csak a legritkább esetekben tűnnek fel. A midőn nyugaton a címer a XIV. század folyamán teljesen kialakult, a sphragistikai emlékek tanúsága szerint, a kialakulás nálunk is késedelem nélkül fellépett, de a sisakdísz egyszerűségben hasonlított a pajzsalakhoz, még a segédsisakdíszekből is csak a női törzseket, szárnyakat és bölényszarvakat fogadták el, de ezeket is csak a legritkább esetekben használták.

A XIV. század végéig a magyar heraldika tartotta meg az ősi heraldika nemes egyszerűségét legjobban s az ezen korból származó címer-emlékeink a klasszikus heraldika leg-szebb alkotásai közé tartoznak.

II. FEJEZET.

Az első címeradományozások.

Az uralkodók címeradományozási joga kezdetben csupán személyükre hárított jog volt, mely mintegy a közszükségletből fejlett ki, a címerek értékének és becsének emelésére szolgált s melyet reájuk nézve az idők kizárólagossá tettek.

A XIV. századig bárkinek joga volt ellenőrzés nélkül címert felvenni s azt mint sajátját használni. Ezen korlátlan szabadságnak következménye a címerek értékének csökkenése volt. Ellensúlyozásáról kellett gondoskodni, s mi volt természetesebb, minthogy a címeradományozás jogát az uralkodó személyére, mint a világi hatalom legfőbb képviselőjére ruházták, ettől kérve címereiket, melyeknek érvényességét uralkodói pecséttel megerősített oklevelekben biztosították.

A címerek önkényes felvételének s utóbb koronás főtől való adományozásának is volt egy átmeneti kora, melyben, bár rövid ideig, mindkét mód dívott. Egyesek önként vettek fel címert, mások uralkodóktól kérték azokat. E kor a XIV. század első fele volt. E korra vonatkozólag jegyzi meg Bartolus a Sassoferato (1313—1359), a legrégebb címertani író, „Tractatus de insigniis et armis“ című művében: „Fejedelmektől adományozott címerek viselésének fontos előnyei vannak. Először, mert az ilyen címerek előkelőbbek; másodsor, mert annak viselését senki sem tilthatja; harmadszor, ha ketten egyenlő címert viselnek s el nem dönthető: ki vette fel előbb ki később? annak van előnye, kinek azt fejedelem adomá-

nyozta ; negyedszer, ha a seregnél vagy másutt kérdésbe tétetik : kinek van elsőse? előbbvalóknak ítéltetnek azon címerek, melyeket fejedelmek adományoztak“.

Külföldön ezen idézet szerint, Sassoferato korában a fejedelmektől adományozott címerek csak némi elsőbségi jogot biztosítottak tulajdonosainak az önként felvett címerek felett. Magyarországon — mint azt a három első sisakdísz adományozásnál olvassuk — oly kizárólagos ezen fejedelmi adomány, hogy ezen adományozott sisakdíszekhez senki hasonlót az országban nem viselhet s ki ehhez hasonlót visel, azt letenni tartozik, vagy az adományos véle önként letétetheti.

Az első magyar címeradományozások ismeretesei heraldikusaink előtt. Gyakran volt róluk emlékezet a szakirodalomban. Egynémelyike teljes szövegével és hasonmásával is közölve volt, de mivel ezen közlések egyeseknél igen hézagosak, másoknál némileg tévesek is voltak, ez alkalommal korrendbe véve ezen emlékeinket, pótolni igyekezem a hézagokat s kiigazítani a tévedéseket, és ha lehet, megvilágosítani egyes olyan jelenségeket, melyeknek indító okai és célja, ezen első címeradományozásoknál eddig figyelmen kívül hagyattak.

Az első címeradományozási oklevelekben a címer nem volt lefestve, csak leírva s az adomány nem terjedt ki a teljes címerre, mint már a következő XV. században, hanem néha csak sisakdíszekre, néha éppen egyes címerrészletek mázaira vonatkozott.

Magyarországon az eddig ismert legrégibb armális az 1326. évből való. Ezt I. Károly király bizonyos Miklósnak, Imre fiának, állította ki.¹ Ez oklevélben sisakdísz adományozott: „cristam, que vulgo cymer dicitur“. Ezen kifejezésből kitűnik, hogy 1325-ban címernek, a francia „cimiere“ mintájára, a magyarban is csak a sisakdísz neveztek s ez elnevezés csak később származott át a pajzsból, sisakdíszből és takarókból összeállított teljes címerre.

Az adományozott sisakdísz madáralak volt: arany sólyom, kiterjesztett fehér szárnyakkal, melyek alatt arany lóherék

¹ Fejér C. D. VIII. 3. 63. l. közli ez oklevelet, némi kihagyásokkal, de az ő közlésében szereplő „*Herczeg de Eneruh*“ névről az eredeti szöveg semmit sem tud.

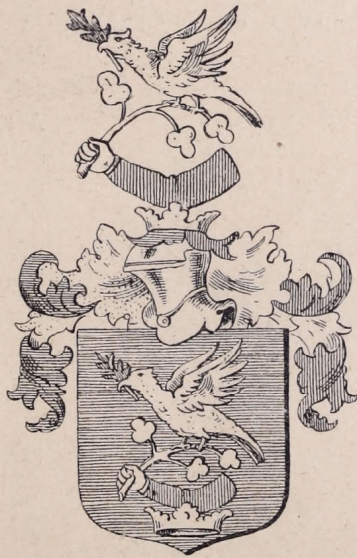

függének. A sólyom csőre felett zöld ág emelkedik, melynek levelei aranyosak. Ezen rosszul blazonnált sisakdiszt, miként az itt közölt ábra mutatja, az adományos utódai, a csebi Pogányok most is használják, úgy is, mint pajzsalakot, úgy is, mint sisakdiszt, de önként természetesebb helyzetet adtak az arany sólyomnak, midőn azt az aranylevelű ágra állították s az ágot egy veres mezű kar markába adták, mely leveles koronára könyököl.¹

Ezen sisakdiszre nézve az adományozó király megjegyzi, hogyha elődjei közül bármelyik, bárkinék, bárminő színű sólymot adományozott volna sisakdisztul, ez adományozást visszavonja, nehogy a sólymot sisakdisztul másvalaki is használja.

A második ismert armálist I. Károly király 1327 november 24-én állította ki Donch mester, zólyomi főispán részére.² Az adománylevelben Donch mester le nem írt sisakdiszének aranymázat adományozott a király, még pedig oly kizárólagos joggal, hogy ha ehhez hasonlót mások viselnének, ő azt azoktól az ellenmondás figyelembevételé nélkül elveheti.

Donch mester kedvelt híve volt a királynak. Őt úgy a csaták mezején, mint a béke idejében hűségesen szolgálta. E kitartó hűségért, melyet oklevelünk szövegében is kiemel, valószínűleg már elébb megajándékozta őt egy czímerrel, melynek pajzsára saját czímerképét, az Anjou liliomokat illesztette. E czímerpajzs fennmaradt a szászfalvi templom falán,³ mezején hat (3—2—1) liliommal.

Pogány-czímer.

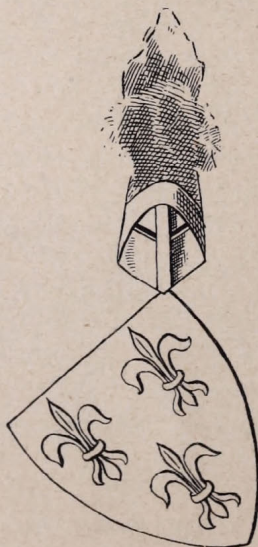
¹ Nagy Iván, Magyarország Nemesei Családjai, IX. kötet, 345. lap. Siebmacher, Ungarischer Adel, 370. tábla.

² Anjoukori okmány, II. k. 336. l.

³ Ipolyi Arnold, Besztercebányai egyházi műemlékek, 28. l.

A sisakdísz — bár nagyon homályos körvonalakban — Donch mester fiainak, az 1402. évi trónöröklési oklevélre függesztett pecsétén maradt reánk. E pecsétén a teljes czímer ki van vésve. A pajzsban három (2—1) liliom homályos körvonalai vehetők ki, a sisakdísz: emberi törzs, fején sisakkal, vagy püspöksüveggel.¹

E két legrégibb czímeradomány levelünknel mai heraldikai szempontból feltűnő az, hogy az elsőben adományozott

Donch pecsétje.

sisakdísznél minden arany. Arany a sólyom, aranyosak a lóhere levelei. A másodiknál maga a sisakdísz meg sem említettik, csakis annak máza, mely ismét arany s melyet, mint kitüntetést, kizárólagos joggal adományozott kedvelt hívének a király.

Ma a heraldikában minden szín egyenlő értékű, sorrendben egy sem előzi meg a másikat. De ez nem úgy volt a XIV. században.

Bartolus a Sassoferato, a kortárs, ki már idézett művében legkövetlenebbül tünteti fel korának heraldikai nézeteit, a czímerszínekről a következőket mondja: „Egyik szín előkelőbb, mint a másik. Első az arany szín, mert az a fényt jelenti s ha valaki napsugarakat akar ábrázolni, nem teheti hozzáillőbben, mintha aransugarakat fest. Mert az bizonyos, hogy semmi sincs nemesebb, mint a fény. A reákövetkező nemes szín a bíbor vagy veres, mely a tüzet jelképezi. ez kiemelkedőbb s előkelőbb a többi elemnél s legközelebb áll a naphoz: a legfényesebb testhez. A következő szín az azúr (kék) szín, ezzel ábrázolják a nemes levegőt, mely a legátlátszóbb, legátfénylőbb test, legtöbb fényt vesz magába s a tűz után a legnemesebb elem. Miként egyes színek előkelőbbeknek nevez-

¹ A bécsi állami levéltár pecsétöntvényei között, az ezredéves kiállításon.

hetők s a fény is valami igen nemes, úgy annak ellentéte, a sötétség, valami silány értékű. Így a színek közt a fehér az előkelőbbek közé tartozik, mert a fényhez legközelebb áll, a fekete a legsilányabb, mert ez a sötétséghez áll legközelebb. A középszínek e szerint többé-kevésbé előkelőek, a mint a fehéres vagy feketés színhez közelebb állanak. E korban egyszersmind különbséget tettek az arany és sárga s az ezüst és fehér színek között is. A fémszínek előkelőbbek lévén, ritkábban adományoztattak.

A színeknek ezen elavult, de azon korban dívó osztályozása fejti meg előttünk ezen első aranymáz-adományozásokat, melyekkel a király kedvelt híveit kitüntette és jutalmazta.

Két évvel utóbb, 1330 február 14-én Visegrádon Kolusnak, Kolus fiának adományozott sisakdísz Károly király.¹ Kolus udvarához tartozó nemes ifjú volt, ki őt az országba érkezése óta hűséggel és kitartással szolgálta. Az adományozás csak a sisakdísz alakjára, keskeny, szűk voltának megjelölésére szorítkozik, a nélkül, hogy a sisakdísz részletesebben is leírná.

Ez adományozó okiratnak tehát leginkább szövege tanulságos. Bevezetésében kijelenti, hogy a király szolgálatában harczjátékoknál s minden egyéb fegyvergyakorlatoknál, az egyes személyeket saját czímerük után szokták megkülönböztetni s e czímert nem mástól kell megnevezni, hanem a királyi fenségtől. A végén eltölt mindenkit az adományozotthoz hasonló sisakdísz viselésétől.

Ezen három első armális sisakdísz adományozására vonatkozik. Egyiknél új az adományozott sisakdísz, a másik kettőt a királyi kegy arany színnel engedi bevonatni, mindhárom adományozás azon fényes harczjátékokban nyeri magyarázatát, melyek fényűző Anjou királyaink udvarában fényes ünnepségek alkalmával vívattak.

E három sisakdísz-adományozás után egy félszázad, sőt talán közel 60 év telik el, a mely időszakból nem maradt reánk magánczímeradományozás. Ez időszak alatt elmúlik a czímerjavítások és czímerpótlások kora, mely kizárólag a már meglevő czímereket pótolta és javította s beáll azon kor, melyben

¹ Turul, 1887. évf. 156. l.

az uralkodók új és teljes címerek adományozásával tüntetik ki kedvelt híveiket.

Az első e korból való emlékezet Zekell Péternek 1380-ban adományozott armálisáról van. Erre nézve egyedüli kútforrásunk, Szirmay Antalnak „Szatmár vármegye ismertetése“ cz. könyve, hol e címeradományozásról a következőket írja: „1380. Zekell Péter Mossony megyébe óvári kereskedő volt. Eljárt Ausztriába is hivatala üzésére és ott némely lakosok neki tetemes károkat tettek, azért Zsigmond király neki szabadságot adott arra, hogy ha bécsi vagy ausztriai kereskedőket talál, azokat letartóztassa, egyszersmind megnevesítette őtet, kereskedelmi vasmacskát adván címerül ő nékie.“¹

A szerző forrást nem idézett s miután Szirmay hitelessége nem mindenkor állja ki a próbát, nem lehetünk tisztában azzal, valónak tartsuk-e ezen címeradományozást, vagy csak szájhagyományok alapján fennmaradt címermondánakt tekintsük?

Fontosabb ennél, — mert teljes hitelességű — a korra ezt követő Csentevölgyi armális, az első teljes címeradományozás, melyben a szokatlan pajzsalak sisakdíszével együtt le van írva az oklevél szövegében. Csak a takarókról nincs még emlékezet.

Zsigmond király Ujlakon 1398 október 16-ikán állította ki adományozó oklevelét Csentevölgyi Pál fia Demeter prépost részére.

Általa még következők részesültek adományban: unokatestvérei, János fia Miklós Szentlőrinczy Mihály; Lőrincz fia Máté; György fiai Mihály és György, és Mihály deák; rokonai Dobry György és András, végül barátai Babocsay Gergely pesti plébános s ennek testvérei Tamás és András.

A címer következő: kékszínű pajzsban hamvas színű farkasfej van helyezve, fekete nyílveesszővel, melynek vasrésze (hegye) vérrel van fecskendezve s a fej torkába fúródva úgy, hogy az hátulról látszik belőve lenni. A fülek feketék s úgy vannak elhelyezve, hogy azok egy kakasszáj vagy csőr nyílásához hasonlítanak. A fülek közé kis fehér kereszt van illesztve, oly helyzetbe, mintha az egy kakas torkából nőne ki. A farkasfejnek nyeldekklőjén egy olyan veres jegy van, minő a kakas taréja vagy koronája. Sisakdísz a farkasfej, úgy a miként a

¹ II. k. 101. l.

pajzsban, oldalt állítva, az említett fülekkel és veres jeggyel ellátva.

Ezen czímerkép napjainkban adományozva, legalább is szokatlannak tűnnék fel. Szürke farkasfej, kakascsőralakra elhelyezett fekete fülekkel, nyeldekülőjén veres kakastaréjjal. Ennek rendkívülisége e korban nem lep meg, a midőn félig veres kutyát, félig fehér halat ábrázoló czímeralakok adományoztattak. A szürke farkasfej elütő színű füleire is találunk e korban egyező példákat.

Zsigmond király kortársa, Ruprecht római király, diplomáiban gyakran hajszára menő szabatosággal írta le adományozott czímereit, valószínűleg már e korban is azért, hogy az adományozott czímert más hasonló czímerektől megkülönböztessék. Veronai Jakabnak 1402 január 25-ikén Velenczében adományozott czímerben a zöld pajzsban álló fehér kutyának fülén egy, nyakán három, mellén egy, hátán három, hátulsó lábán egy fekete folt van.¹ A Schultheiss Miklósnek Nürnbergben 1403 január 18-án adományozott czímerben a fekete színű fél kosznak körmei és *bal füle* fehérek.² Ezek közé sorakozik De Castronuovo, másként de Montefumo Viktornak Heidelbergben 1409 december 5-ikén adományozott czímere: veres pajzsban fekete sas, melynek nyakán a hátulsó tollak száma hét s ezek félig fekete, félig arany színűek, lábainál hosszabban lefüggő farka öt részre osztott.

A Csentevölgyi czímer már előzőleg is ismert volt heraldikusaink előtt. A Siebmacher-féle czímerkönyvben is ki volt adva,³ de bizonynyal a szövevényes nehezen érthető czímerleírásnak tulajdonítható, hogy a pajzsalakot egészen másképp értelmezték. Külön alaknak vették a farkasfejet, külön rajzolták meg a két fekete fület és a taréjára és füleire vonatkozó hasonlatosságok helyett, a balra fordított farkasfejjel szemben egy kakasfejet is helyeztek veres taréjjal és nyakára illesztett kis fehér kereszttel. E kakasfejet rajzolták sisakdíszül is.

Hogy a különbség a most leírt és a Siebmacherben ki-

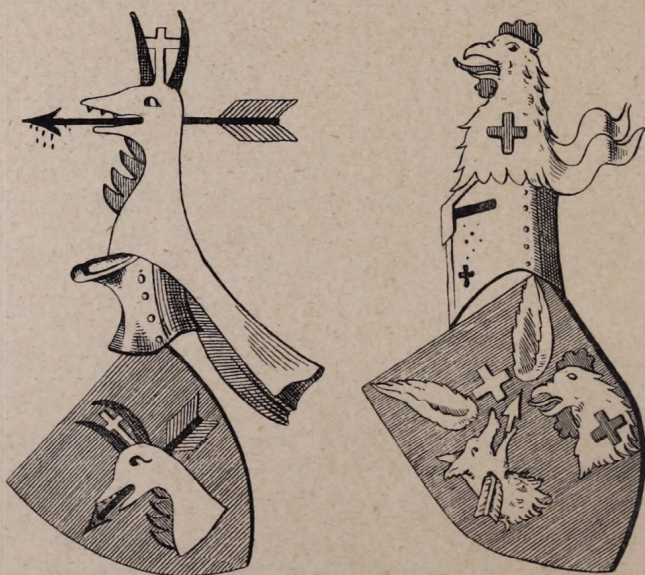
¹ Adler, Jahrbuch, VI—VII k. 401. l.

² U. ott, 403. l.

³ Siebm. Ung. Adel, 109. l. 85. tb.

adott czímer között jobban megfigyelhető legyen, közöljük mindkettőt egymás mellett.

Ezen magánczímeradományozások sorát a Semsey-család armálisa zárja be, melyet Zsigmond király Budán 1401 április 24-én állított ki Semsey Demeter fia János részére, megjutalmazva ezzel érdemeit s mintegy kárpótolni akarva őt testvérének, Lászlónak — a király főpohárnokmesterének — haláláért

Csentevölgyi-czímer.

ki a nikápoli szerencsétlen ütközetben kardvágásoktól és nyíl-
lövesektől találva elesett.

Ezen armalist ez ideig Fejér és Katona műveiből¹ és a jászói konvent levéltárában őrzött hiteles másolat után ismerjük, bár eredetije is valószínűleg megvan a Semsey-család levéltárában. Szövege mutatja, hogy ezen armális is azok sorába tartozik, melyekben a czímer még nincsen megfestve, csak leírva, mert a különben szabatos czímerleírás után a szöveg nem utal a festményre, mely Zsigmond király későbbi armálisában

¹ Fejér, Cod. Dipl. X/4. k. 67—69 ll. Katona, Hist. Crit. XI. k. 519. l.

kivétel nélkül történik: „in presentium litterarum nostrarum capite depicta“, „prout circa principium seu caput presentium pictoris magisterio, appropriatis coloribus sunt depicta“, vagy csak egyszerűen: „hic depicta arma tua“ stb. jelzéssel.¹

E jelzés a legrégibb Tétényi (1405) féle festett czímerű armálisban, a czímerleírás után a következő szavakkal van az oklevél szövegébe bevezetve: „prout presentibus inserta literis, apropiatis coloribus pictura expresse denotat et declarat“, s ez időtől kezdve századokig — talán napjainkig — soha sem hiányzik az armális szövegéből.

A Semsey Jánosnak adományozott czímer leírása következő: ezüst és kékben osztott pajzs, benne ugró veres szarvas, melynek jobb szarva arany s két szarva közé aranykereszt van illesztve. Sisakdísz: a pajzs szarvasa növekvőn.

Ezen czímer két olyan jelenséget mutat fel első ízben, mely később a heraldikában általános lett, az *osztott pajzsmezőt* és az *adományozott arany sisakkoronát*.¹

A heraldikai sisakkoronákat nem valamely rangbeli előny feltüntetésére fedezték fel. Azokat, a mint a XIV. századbéli czímerkódexekből meggyőződhetünk, a szükség, a czímerrészleteknek a használati életben való plasztikus, a szemnek tetsző alkalmazása hozta létre.

Távol esik tőlünk az élő heraldika kora, s ha e korból írott emlékek nem is szólnak róla, a reánk maradt czímerkódexek világos bizonyosságai annak, mily erős fejlődésbe került a sisakdísz tetszetős elhelyezése a sisakon, különösen a XIV.

Semsey-czímer.

¹ „desuper vero ipsius scuti galeam corona aurei aut crocei coloris adornatam“. Az armális szövegében: Fejér, id. h.

század folyamán használatba jött csúcsos tetejű csöbörsisakoknál. Mennyit tanakodtak azon, hogy a sisakdísz megerősítését a sisakon miként takarják el? Így találták fel a tekercset és koszorút, melyek az összekötővonalat takarták. Ezeknél azonban célszerűbbnek bizonyult egy — valószínűleg plébából készült — abroncs, melynek, hogy tetszetősebb legyen, a korona alakját adták, de hogy rangjelvénynek ne tekintessék — különösen a kora-középkori korona-kultusz korában — befestették kékre, veresre, feketére, fehérre, sőt tarkára is. És éppen ezen különböző mázak és színek világos tanubizonyságai annak, hogy ezen sisakkoronák rangjelvényekül nem tekinthetők, mert ezek a csörsisak feltüntével kimentek a használatból. És alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a hatalmi jelvényül vagy rangjelvényül használt korona, úgy a középkorban, mint mai fogalmaink szerint, mindig arany volt.

Ezt bizonyítja a XV. század megnyíltával azon szokás is, hogy egyes uralkodók kedvelt híveiknek czímerét „nemeségük fényének nagyobb emelésére“ arany sisakkoronával ajándékozták meg.

Ennek nálunk első és nagyon korai példája a Semsey-czímer aranykoronás sisakja, melyről mint kitüntetésről, nem emlékezik ugyan az armális szövege, de azért az adomány kitüntető célzatában nem kételkedhetünk.

Az arany sisakkoronáknak kitüntetésként adományozása alig két évtizedig volt szokásban, ezen időn túl az mindinkább rendes kelléke lett a nemesi címereknek. Velejárt a címeradományozással, nyerték előkelők és nem előkelők egyaránt, színük mindig arany volt s ettől nagyon ritka az eltérés, a külföldön éppen úgy, mint nálunk, hol a mohácsi vész előtt mindössze egy-két esetben találunk ezüstkoronát és egyszer kéket. Ezek is a címerfestők szeszélyének tekinthetők.

Időszaki sorrendben a Semsey armalist a Tétényi Péter és Andrásnak 1405 május 16-ikán adományozott címereslevél követi. Ebben már ki van festve az adományozott címer s ezzel egy új korszak nyílik meg a magyar heraldikában s egyidejűleg más nemzetek heraldikájában is: a festett címerrel ellátott armálisok kora.

III. FEJEZET.

A késő gót korszak.

I.

A XV. század beköszöntésével új korszakra virradt a heraldika. Fénykora letűnt, de fontossága fennmaradt. A lőpor feltalálása nagy változásokat idézett elő a hadviselésben, de a társadalmat teljesen át nem alakította. Az ember-ember elleni küzdelem megszűnt ugyan a harcokban, változtak a támadó- és védőfegyverek is, de fennmaradt, sőt növekedett a fejedelmi udvarok fénye, azok körében az ünnepségek sorozata s az ünnepségeken a fényes lovagjátékok.

Fennmaradt tehát a címér dekoratív fontossága is, sőt terjedt annak használati fontossága mint pecséteké, a műveltség előhaladásával folytonosan fejlődő állami adminisztrációban s a magánjogi élet különböző megnyilatkozásaiban.

Korszakot alkot a XV. század kezdete a heraldikában stílváltozás tekintetében is, a mennyiben annál az eddig divó koragót modort, a későgót modor váltja fel.

A XV. századi heraldika legbővebb forrását szintén a levéltárak oklevelein fennmaradt pecsétek képezik. Ezen pecsétek azonban az egész századon át nem nyertek határozott alakot és modort. A század elején van közöttük olyan, a melynél a címeralak, pajzs nélkül, négyes, nyolczas körbe foglalva tölti ki a pecsét mezejét, van közöttük pajzscímeres pecsét is, a sisakpecsét is még mindig divatban van és végül a teljes címérrel ellátott pecsétek. Ez utóbbiak, a század közepe táján,

mind nagyobb számmal jönnek elő, de már a század vége felé ismét helyet kellett adniok az olasz renaissance-ban dívó pajzs-pecséteknek. Sok elveszett, sok elpusztult a századok folyamán, a folyton tartó harcz és háborúkban ezen középkori pecsét- emlékeinkből, de a szorgalmas gyűjtők és kutatók mégis annyit összehordtak a maradékokból, hogy ma alig van olyan történeti nevű családunk, a melynek czímerét, ha egészében nem is, legalább részben ne ismernénk.

Ismereteinket e téren nagyban előmozdították a legtöbb esetben művészi kivitelű czímeres, vagy czímerrel díszített alakos sírköveink, melyek ezen korban nagyobbbrészt a teljes czímert adják és csakis a színmazak hiányzanak róluk, hogy heraldikánk elsőrangú forrásaivá váljanak. Vannak ezek között elsőrangú műreemek, minő a Szentgyörgyi és Bazini György gróf veres márvány sírköve 1467-ből, a szentgyörgyi templomban,¹ melyen az elhunyt pánczélos alakja, oldalán teljes czímerével, jobbjaiban czímeres zászlójával egy oroszlánon áll, vagy a két Perényi-féle czímeres sírkő, Istváné 1437-ből Rudabányán, Jánosé 1458-ból Terebesen,² mindkettő nemcsak művészi tekintetben kiváló, de a reávésett czímerek is, a heraldikának legremekebb alkotásai. Ezekhez társulnak Tomaji Jakab czímeres sírköve (Lesencze-Tomajon 1400-ból),³ a Lábatlan-családé (1400) Komáromban,⁴ Bebek Lászlóé (1401) Pelsőczön, Tornay Jánosé (1406) Tornán,⁵ Alsáni Bálint püspöké (1408) Pécssett,⁶ Berzeviczy Henriké (1437). Berzeviczén⁷, Frangepán Miklóse (1474) a tersattói várban,⁸ Majthényi Gergelyé (1488) Novákon,⁹ Tarczay Tamásé (1495) Héthárson,¹⁰ a Hunyadyak síremlékei Gyulafejérváron és még sok más.

¹ Közölve : Henszlmann : Magyarország román, átmenetkori és csúcsíves emlékei. II., 196.

² Csergheő-Csoma : Alte Grabdenkmäler aus Ungarn, 38. 40 l.

³ Arch. Közlemények, X. 14.

⁴ Századok, 1869. 492. l.

⁵ Csergheő-Csoma i. m. 16. l. 25 l.

⁶ Henszlmann : Pécsnek régiségei.

⁷ Csergheő-Csoma i. m. 35. l., l. Arch. közleményeket is.

⁸ Magyarország megyéi és városai : Fiume 339. l.

⁹ Turul, V. 200.

¹⁰ U. o. VIII. 39.

Ezen korban a sírkövek mind hosszú négyszögek, s az előző századokhoz hasonlítva nagyobb alakúak. A kereten belüli tért, egész terjedelmében a képes ábrázolat töltötte be, kivétel nélkül domborművezetű kivitelben. Ezen tér elég volt arra, hogy a vésett kép, akár címér volt az, akár teljes alak, minden részleteiben érvényesüljön. Érvényesítették is azt ezen kor művészei kellőleg s elmondhatjuk, hogy mindazon sírkövek, melyek a század elejétől, az annak végén beköszöntött olasz renaissance korig készültek, mind sikerült művek. Annyira kevésé tetszetős sincs közöttük több, mint Bebek László sírköve a pelsőczi templom falában 1401. évből,¹ mely bár kiváló nagy, két négyzetméternél nagyobb márványdarab, a reávésett címér — mely egész síma lapját elfoglalja, esetlen, különösen sisakta arói elhibáztak.

A pecsétek és sírkövek mellett a címereknek ezen korban egy eddig ismeretlen kútforrása nyílt meg, a templomok keresztboltozataira, zárköveire, szentségházaira s a lovagtermek falaira festett címerekkel.

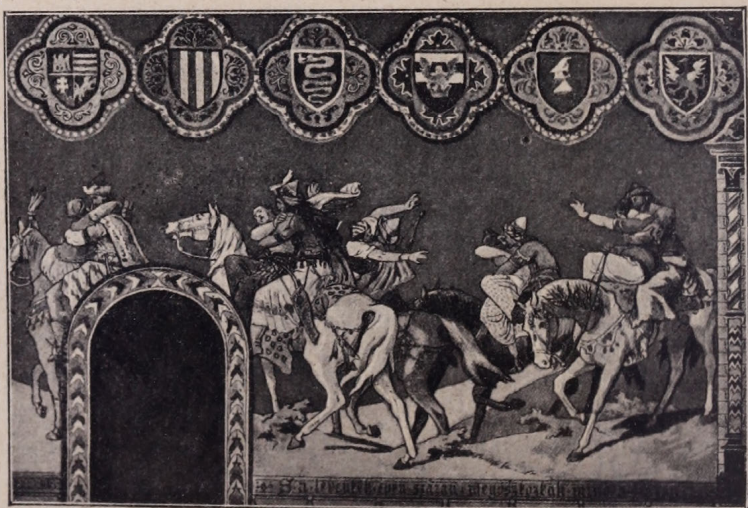
A középkorban szokásban volt a díszesebb építészeti emlékeknek, templomoknak, csarnokoknak, termeknek, folyosóknak belső falait, boltívezeteit, valamint templomokban, sőt palotákban is, a famennyezeteket megfelelő festményekkel felékesíteni. A templomokba vallásos tárgyú, a profán épületekbe regés tárgyú, többnyire a lovagkorban játszó képeket festettek. A templomok keresztboltozatait és a profán falfestmények felső keretét, kitöltötték az ország-, és a főurak, a templomoknál a donatorok címereivel.

A címerek alkalmazása, különösen templomok belső díszítéseinél már a XIV. században is divott. Nyomai is vannak hazánkban (csécsi falfestmény, rudobányai, leleszi vasajtók), de ezek csakis az uralkodók és az ország címereit ábrázolják s mint ilyeneknek, kútffői értékük nagyon korlátolt. Nagyobb számban találjuk a XV. század közepétől. Azonban ezeknek nagyrésze a régi templomok újjáépítésével s a várak rombadőltevel megsemmisült. A mi kevés fennmaradt, az is sokat szenvedett és sokat veszített hitelességéből a gyakori, — sokszor

¹ Csergheő-Csoma i. m. 16. l.

önkényesen változtatott átfestések által, úgy hogy azok, daczára kiváló fontosságuknak, csak erős kritikával s a legnagyobb óvatossággal használhatók kútfők gyanánt.

Példa erre a lispataki (Sáros megye) templom XV. századi keresztboltozatán a boltozatok keresztezési pontjain alkalmazott kis czimerpajzsok, a melyekbe egy XVIII. századi — Keczer István címzetes püspök, mint kegyúr által eszközölt, — újítás alkalmával, új, a régiektől teljesen eltérő címereket festettek.

Vajdahunyadi kép.

Közöttük a kegyúr: lipóczi Keczer-család ősi czimere helyett annak 1631-ben II. Ferdinándtól adományozott címerbővítése, négyelt pajzsával.

A vajdahunyadi vár lovagtermének freskó címerai még I. Ulászló király idejében készültek. Erre enged következtetni azon címerpajzs, mely a magyar és lengyel címer egyesítéséből áll.¹ Ezt követi az egyes, akkori időben az ország történetébe belejátszó főurak címerai: a Héderváry-, Garay-, Ujlaky-, Csáky-, Losonczy-, Bánffy-, Rozgonyi-, lindvai Bánffy-, Kompolthy-,

¹ Művészeti folyóirat I. kötet. 1—15. l.

A kassai szentségház címerai.

1. Az ország címeréből az osztások. — 2. Csehország címere. — 3. Kassa város címere. — 4. Szlavonia címere. — 5. Mátyás király címere. — 6. Perényi-címer. — 7. Csáky-címer. — 8. Szentgyörgyi-címer. — 9. Buthkay-címer. — 10. Drugeth-címer. — 11. Garay-címer. — 12. Bebek(?)-címer. — 13. Ujlaky-címer. — 14. Szapolyai-címer. — 15. Magyar-címer. — 16. Csupor-címer. — 17. Ország-címer.

Széchy-czímer. Kettő a pajzsok közül teljesen elmosódott, az egyiknek cízimalakja egy latin kereszt, talán a Bebek-család kettős keresztje helyett, másiké három (2. 1.) ezüst patkó, veres mezőben, valamelyik külföldi főúr családi címere. Összesen 14 címer,¹ mindannyi kifogástalanul s könnyen felismerhetően adja vissza az akkor szereplő főúri családok címereinek alakjait, de nem egyszersmind színeit is. A színezés, a többszöri, néhol önkényesen választott színekkel történt átfestés következtében nagyrészt elvesztette megbízhatóságát. Ezenfelül, ezen festett címereknek nagy hátránya az, hogy mindannyi pajzscímer, a sisakdísz mindenikről hiányzik. A mi ezen korban, a címerművészet fénykorában, a német heraldika befolyása és hatása alatt, feltűnő.

Ugyanezen hátránya van a kassai szentségház festett címereinek is.² A dóm szentségházának négy oldalán, az oldalakra beillesztett áttört művezetű bronz ajtókon, egyiken 5, a többi háromon 4—4, összesen 17 [kis bronz címerpajzs van erősítve s ezek egyikére reáfestve a királyi címer, melynek középpajzsa a gyűrűt tartó hollóval, meghatározza a kort, I. Mátyás korát, a melyben ezen címereket festették. A királyi címerhez sorakoznak az ország pólói, Csehország, Szlavónia és Kassa város címerei és a főúri címerek közül: a Perényi-, Csáky-(?), Szentgyörgyi-, Buthkay-, Drugeth-, Garay-, Bebek-(?), Ujlaky-, Szapolyay-, Magyar-, Csupor- és a guthi Országh-családoké. Ezen sorozat címereinél úgy látszik, újítások alkalmával figyelemmel voltak az eredeti színezésre, mert mindazon címerek, a melyeknek színeit más források után is ismerjük, színeikre nézve a szentségház címereivel többnyire egyeznek. Feltételezhetjük, hogy azon címerek is helyesen vannak színezve, a melyek eddig csak pecsétek vagy sírkövek után, színek nélkül ismertünk. Ez adja meg ezen címersorozatnak kiváló heraldikai fontosságát.

¹ Schulz Ferencz, 1870-ben újabb falfestményeket fedezett fel a várban, a hol alakok mellé a Hunyadi- és Szilágyi-címerek voltak festve. A szaktudósok a rongált festésű alakokban Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet egykorú arcképeit sejtették. (Archaeologiai Értesítő. Régi folyam. III., 266. Rómer: Magyar falképek: 147. l.)

² Turul: VII. 21. Csoma: A kassai szentségház címerei.

Hasonló címércsoport van festve a pozsonyi szent Mártonhoz címzett koronázási templom szentélyének zárköveire. Itt Mátyás király országos címere nyitja meg a sorozatot, hollós középpajzsával. Ezt követik a királynénak, Beatrixnak, Magyarországnak, s az általuk uralt tartományoknak, néhány magyar s német főúri családnak címerei. A magyar uraké közül, a Dóczy-, Hunyadi-, Bánffy- és Czobor-családoké. Összesen 23. A címérpajzsok közül, kettőre két évszám van festve, egyikre 1476, másikkra 1487. Egyik a szentély építése korát, másik minden valószínűség szerint díszítésének s a címerek festésének korát jelzi. Ezen nézetten van dr. Henszlmann Imre is,⁶ ki azt a Czobor-címerről következteti. Czobor Imre ugyanis történelmi forrásaink szerint 1488. évben volt pozsonyi várkapitány s valószínűleg már 1487-ben is. Címere ezen állása után vétethetett fel a sorozatba. Ezen állítás igazságát megerősíti a címerek stílja és kompozíciója, mely valódi összetétele a már nálunk divó olasz renaissance-nak, a nyugaton használt késő csücsívvel. Minden egyes címérpajzs, azon ötszögűnek nevezett pajzs, a mely Jagelló királyaink korában csaknem kizárólagosan használatban volt a címereknél s ezen renaissance pajzsba vannak aztán beléfestve a tulajdonképeni címerek, tárcsapajzsokkal, csőrsisakjaikkal, sisakdiszeikkel és takaróikkal, a nyugaton divó késő csücsív stíljában. A címérfestő tehát itt közel az ország nyugati határszéléhez, még nem tartozott a már akkor Magyarországon széltében virágzó olasz renaissance követői közé.

A leirtakhoz sorakoztathatjuk még a gógányviraljai templom famennyezetének festményeit. A kockázott mennyezet egyes kockáiban, bibliai jelenetek, virágdiszítványok és címerek váltakoznak. Ez utóbbiak száma hat. Egyike Magyarország címere, négyelt pajzsban, olyan elrendezéssel, a minővel azt I. Mátyás királyunk használta. A következők: veres pajzsban ezüst kígyó, szájában keresztes, arany almával, egy másik címér pajzsában: zöld tövises száron három fehér rózsa, a következőnek veres pajzsában, három ezüst harántpólya; az ötödik sárga hárslevél és arany csillag, az utolsó: veres pajzsban

⁶ Henszlmann: Magyarország csücsíves stílus műemlékei. 153. s köv. l.

fehér liliom. Ezen címerek tulajdonosait még nem ismerjük, de a kigyós címér egyezik a Dorozsma-nemzetség címérével, a három rózsza a Szenté-Mágocs-, a hárslevél a Rathold- és a liliom- a Győr-nemzetség címérével. Csak a három harántpólyás címerre nem ismerünk hazai címereink között analógiát mást, mint az Ozorai (Scolari)-családét, de a mely Zsigmond király országlása után nem szerepelt hazánkban.

Gógányváraljai címerek.

A mennyezet nagy fakoczkáiban nagyon kis helyet foglalnak el a címerek. Koszorúalakú virágornamentika közepébe illesztett kis körbe vannak beszorítva a címerpajzsok. Mind a hat pajzs-címér, melynek színei ma már részben meg nem határozhatók, alakjai, ha itt, ott nem töltik is ki egészen a pajzsot, eléggé lendületesek és jó hatásúak. A pajzs alakja a harántpólyás címernél többszörösen bekanyarított oldalú, esetlen alakú, a többinél hol jobbra, hol balra fordított tárcsa, néhol perspektív alakban festve, de mindig ügyesen beillesztve a köralakú foglaltvány hajtásába. Ezen merész hajlású tárcsapajzsok meghatározzák a gógányváraljai mennyezetfestmény korát is, mely az 1475—1500. terjedő időszakra tehető.

A templomok és paloták felsorolt festett címerei, ha czíterművészeti szempontból nem is valami kiválóak s nem mérkőzhetnek szépségben és értékben a sírkövekre vésett címerekkel, mégis kiváló fontosságúak. Ezek ismertetnek meg ugyanis néhány régi, már kihalt főúri családunk czímerének színeivel. Ezek pótolják némileg a nálunk hiányzó czímer- és tornakönyveket, mely külföldön, majd minden régi család teljes czímerét megmentette a feledéstől. A külföldi czímer és tornakönyveknek még nekünk magyaroknak is van némi köszönni valónk. A Gelre „Wappenboek“, a konstanci „Conciliumsbuch“ a „St. Christophori Bruderschaftsbuch“ és a Grünenberg nagy czímerkönyve is felvették czímersorozataikba s ezáltal megmentették a feledéstől e korban virágzó néhány előkelő családunk czímerét.

A XV. század itt elősorolt czímerforrásai tették lehetővé azt, hogy a heraldikai kutatások mai állapotában képesek vagyunk, kisebb-nagyobb mértékben, sokszor egészben rekonstruálni középkori családaink nagy részének czímerét.

II.

A XV. század korszakalkotó fontossága a festett címerekkel díszített armálisok adományozásával állott be.

Az armálisokba festett címerek nemcsak stílrá nézve voltak újak a későcsúcsív beálltával, hanem tárgyra nézve is. A czímer tárgyai, akár a királyi kancelláriában tervezték azt, akár az adományos vitte a kancelláriába a kész czímertervet, az mindkét esetben azon kor lelkiületének kedélyvilágának, műveltségének, ízlésének hű kifejezője volt. Ezen emlékek czíterművészeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt érdekesek.

A címeres armálisok kezdetének ideje összeesik a század kezdetével. Pár év különbözettel tűnik az fel Közép-Európa egyes államainál és Magyarország, mint ezekkel szomszéd, akarva, nem akarva, mint eddig, úgy ebben is lépést tartott velük a heraldikában. Németországban Venczel¹ és utána Rupprecht,

¹ Venczel római és cseh király már 1392. évben adományozott

Franciaországban VI. Károly, Magyarországon Zsigmond király voltak az elsők, a kik az adományozott czímer festett képével díszített armálisokat osztogattak.

Zsigmond királytól aránylag nagy számban maradtak fenn czímerlevelek s ezek nagy részének adományozása utazásainak idejében történt, annyira, hogy eddig ismert és eredetiben fennmaradt czímerlevelei közül nyolczát, s ha a két legrégebb kelethely nélküli armalist is ideszámítjuk: tízet adományozott itthon, a többi hatvankettőt külföldön állíttatta ki.

A tömeges czímeradományozás indító oka, nem az üres állampénztár segélyezésében, nem is híveinek olcsó úton való megjutalmazási módjában keresendő. Ennek oka a magyar középnemesség czímertelen állapotára s a király utazásaiban, a különböző ünnepélyek alatt rendezett harczjátékokra vezethető vissza. A tornákról s annak egyes, — történelmünkben feltalálható nyomairól, Nagy Lajos király haláláig már szóltam.

Nagy Lajos királyunk elhunytával letűnt egy időre a lovag-intézmények iránti érdeklődés is, hazánk 1382—1410-ig pártvillongások és belviszályok színtere volt. A harczjátékok szüneteltek s nagyrészt feledékenységbe mentek.

Említenek ugyan ezen időszakban is egy harczjátékot 1396-ból, a midőn II. Mánuel császár felsegélésére, a török ellen nagyobb keresztteshad indult, melyben több mint 10.000 francia lovag vett részt, János neversi gróf, Fülöp és Henrik Berry hercegei s Jakab lamarchei gróf vezérlete alatt. Ezen seregben német, angol, olasz, cseh és lengyel lovagok is nagy

straffurti Conzmann Hans és Claus testvéreknek czímert, a mely az oklevélben ki is volt festve. Hauptmann Fr. Dr. Das Wappenrecht melléklete.

A Nemzeti Múzeum levéltárában van egy oklevél, állítólag egy XIV. századbéli oklevélnek a XVII. századból származó, egyszerű, nem hitelesített másolata. Ezen oklevél egy 1378. évben kelt armális, melyben Nagy Lajos királyunk Arcoanus de Buzzacarinis nevű hívének czímert adományoz: veres pajzsban, arannyal fegyverzett koronás fekete sast. Az oklevél eme szavai „arma inferius depicta”, bizonyítják, hogy a leirt czímer, az oklevél közepére le is volt festve. Ha ezen oklevél hitelességét be tudnánk bizonyítani, akkor Magyarországon állították volna ki az első, festett czímerrel díszített armalist, 14 évvel előzve meg az általában eddig ismert ilyenmű legrégebb oklevelet.

számban voltak. Az idegen lovagok tiszteletére a magyar király Budán nagy és fényes harczjátékot rendezett.¹ Ezen díszes hadsereg, a magyar hadakkal egyesülve volt az, mely a nikápolyi ütközetben, a török hadak ellenében vereséget szenvedett.

Igy érkezett el az 1414. év s vele a konstanczi zsinat megnyitásának ideje. A bódeni tó partján fekvő kicsiny városkában oly nagy és olyan fényes nép gyülekezett össze, minő talán együtt sehol, soha sem volt. A zsinaton megjelentek: Zsigmond király, a birodalom feje, a fejedelmek, főurak és grófok, a főpapok s ezek némelyike egész hadcsapatot kitevő kíséretet hozott magával. Az egyházi férfiak száma 18.000 volt, az összes idegeneké másfélszázezer, melyek nemzetek és nemzetiségek szerint egymást akartak felülmulni fényben és pompában. Köztük a magyar főurak és nemesek, fényes kíséreteikkel. Garay Miklós nádornak 300 főből álló kísérete volt, az esztergomi érseknek és Ozorai Pipónak egyenkint 160.

A fényes gyülekezet, mely négy évig ülésezett a keresztény egyház ügyeinek rendezésében, a pihenés napjait az odagyúlt színészek, szemfényvesztők nézésével, játékokkal, fényes díszmenetek s harczjátékok rendezésével töltötte el.²

S ezzel elértünk annak okához, hogy miért adományozta Zsigmond király olyan tömegesen a címereket külföldi útjaiban s különösen Konstanczban?

A mi magyar nemes uraink itthon, a haza határain belül, büszkék voltak ugyan nemesi voltukra, féltékenyek nemesi birtokaikra, kiváltságaikra, az ősiségi törvényekre való tekintetből gondos evidentiában tartották családfájukat, de nem lévén fogékonyságuk a címerek iránt, nem is sokat gondoltak azzal. Hiszen adományleveleiket a király, perpatvaros irataikat a nádor, országbíró, káptalan vagy vármegye ügyis megpecsételte. Sok olyan régi nemes úr vett részt Zsigmond király kíséretében, kinek czimere nem volt, minő többek között a király allovázmestere is, Halmaji Bor Mihály, ki máskülönben régi jó nemes családból származott.

¹ Boucicaut marsall viselt dolgainak könyve.

² Egy ilyen harczjáték alkalmával szökött meg XXIII. János pápa, Ausztriai Frigyes segítségével, futárnak öltözködve.

De midőn ezek Konstanczban időztek, meglátták, hogy a díszmeneteknél, harczzjátékoknál a címér nem nélkülözhető, hogy különösen a ki az utóbbiakban részt akar venni, okvetetlen címerrel kell bírnia, nemcsak azért, hogy azzal pajzsát, lova köpenyét díszítse, de hogy sisakdíszét a harczzjátékokat megelőző bírálatnak (Helmschau) alávehesse.

Ezen hiány gyors pótlásának következményeül tekintjük mi a Konstanczban kelt címérlevelek nagy számát, melyek ezen nagy szám mellett, még többnyire közös címerek is, a mennyiben nemcsak az egy közös törzsből származóknak, hanem ezek rokonai, ismerősei, sőt barátaiknak is adományoztattak. A Konstanczban rendezett fényes ünnepekre vezethető vissza a Soósok, Nagymihályiak azon kérelme is a királyhoz, hogy meglevő címereiket nemességük fényének emelésére arany koronával ékesíthessék. Ezen feltevés mellett bizonyít az is, hogy a konstanczi zsinatot megelőzőleg az első ismert címérlevél kiadásától 1405-től 1414-ig számított kilencz évi időszakból csakis két címéradományozást ismerünk: a Garázda Miklósét és a Hideghéthy-családét, a konstanczi zsinat megnyitásával azonban nagy számban sorakoznak egymásután, az adományozott címérlevelek.

III.

A festett címerek kivitele, technikája, műbecse nagyon különböző. A Zsigmond királytól adományozottak némelyike, különösen egyes olasz földön és Nürnbergben festettek, valóságos miniatűr műrecek, mások durvább kivitelűek, de ezeknek mesterei is ismerték a heraldikai szabályokat és formákat. Osztályozni ezeket országok szerint, egyik országban festetteket a másik felé helyezni alig lehet. Mindenütt vannak kiválóbbak és vannak gyengébb kivitelűek. Egyes városokban minők Basel, honnan egyhavi időközből (1434 márczius 12—április 24-ig) három címert ismerünk, mindenik címér más festő műve, még pedig a Básznyay címér¹ festője egy kiváló műremeket adott,

¹ Turul, XV. 91.

a Karcsey-czímer¹ is kifogástalan, de már a báchvai Dempse² czímer festője, bár ügyeskező művész volt, de munkájából minden heraldikai ízlés és lendület hiányzik. Bár egyes városokban, hol Zsigmond király külföldi útjában hosszasabban tartózkodott s ideje volt nagyobb számú czímereket adományozni 5—6 czímerünk is van, a melyeknél egy és ugyanazon festő művére ismerünk, de mivel ezen czímerfestmények kivitele, technikája csaknem városok szerint változott, feltételezhetjük azt, hogy ezen czímereket Zsigmond király, hosszas utazásai alatt itt, ott, helyi czímerfestők festették.

Az is észlelhető ugyan, hogy egyes esetekben, hosszabb vagy rövidebb ideig Zsigmond király kíséretében czímerfestő is utazott, mert Vajday György czímerét³ 1431 november 1-én ugyanaz a kéz festette Feldkirchenben, a ki Bethleni Gergelyét⁴ 1431 decz. 17-én Milanóban, a Mérey Petheőjét⁵ 1432-ben Pármában és talán a Szlopnay Péterét is 1432 október 18-án Sienában.⁶

A Zsigmond király utódaitól adományozott festett czímereknél még kevésbé fedezhető fel valamely hosszasabban működő czímerfestő. Ezeknek, de különösen I. Mátyás királyunknak minden egyes czímeradománya más festő műve. Ez olyan jelenség, a melyből biztosan következtethetjük, hogy a királyi kancelláriákban sem Zsigmond alatt, sem utódai alatt, egészen a Jagellók s különösen II. Lajos uralkodásáig nem volt rendszeresen alkalmazott czímerfestő. Legszebb ezen festett czímerek szerkezete és kivitele Zsigmond király uralkodásának utolsó éveiben s utána I. Ulászló és V. László korában. Ezen — a festett czímerek korának kezdetétől számított — félszázados időszak alatt, lassankint kibontakozik, fejlődik és teljes érvényre jut a későgót modor, a félszázad határán adja legszebb alkotásait s az ezen években festett czímerek kiváló szép, minta alkotásai a középkor későgót czímerművészetének.

¹ U. o. XVI. 143.

² Orsz. ltár.

³ Turul, VIII. 112.

⁴ U. o. XX. 36.

⁵ Jászói konv. levéltár.

⁶ Turul, V. 18.

V. László halálával beállott a hanyatlás. I. Mátyás király trónraléptével új ízlés, új modor lép porondra a régivel, hódítja a tért lépésről-lépésre, míg teljesen érvényre jut: az olasz renaissance.

Ha figyelembe vesszük azon régi heraldikai szabályt, hogy a pajzs síma lap lévén, arra a címéralakot simán, árnyék nélkül csak körvonalaiban feltüntetve, minden plasztikus jelzést kerülve lehet ráfesteni, úgy találjuk, hogy az armálisokba festett címereknél, ezen szabályt a címfestők Zsigmond király egész uralkodása alatt szem előtt tartották. Csak utolsó címeradományánál, az 1437. évben kelt, különben kiválóan szép Pátrohy Mihály-féle címernél¹ látunk árnyékolást és kidomborítási igyekezetet. Ámbár V. László egynéhány armálisánál is megtartották az említett heraldikai szabályt, különösen az 1456. évből származó Disznósy-,² Szepesy-,³ Sirokay-címereknél,⁴ sőt I. Mátyás király adományai között is, különösen az 1488. évből hradnai Holy Pál címerénél,⁵ mely máskülönb is mintaszerű címerfestmény, de már Zsigmond halála után mindinkább kidomborítva festették a pajzsra a címéralakokat, a míg a Jagellók alatt ez irányban a legnagyobb természetességet érték el.

A XV. században, a címERMŰVÉSZET ezen jó korszakában festett címerek sem hibátlanok. Csergheő Géza két czikkben is⁶ alaposan kimutatta a Turul-folyóiratban megjelent középkori címerek egy részénél a festőktől elkövetett technikai hibákat. Legrégibb armálisba festett címerünk is telve van technikai hibákkal, melyek a pajzs erősen dűlt helyzete következtében, első pillanatra nem annyira szembeötlők mint a minők valóban.

Ha a pajzsot függélyes helyzetbe hozzuk, a címerállat, a kövecset tartó féllábán álló darú fekvő helyzetbe jut. A sisak követi a pajzs dőlt irányát, de sisakdisze nem s ha ezen sisakot álló helyzetbe hozzuk, mint a minőnek lennie kellene, disze:

¹ Nyáry: A heraldika alapvonalai, 116.

² Turul, V. 66.

³ U. o. XXI. 133

⁴ U. o. XIX. 78.

⁵ U. o. XIV. 135.

⁶ Kritikai megjegyzések a folyóiratunkban közölt XV. századi címerekre. Turul, IV. 146. Néhány XV. századi címerlevél. U. o. VI. 136.

a tekercsből előtűnő darúnyak függélyes helyzete vízszintesre változnék.

Csergheő kifogásolja a Vidffyek (1418) idétlen szélességű pajzsát,¹ a sisak és takarók visszas helyzetét, a Kisfaludy-czímer (1419)² pajzs alakjának ferde állását, az Azzywelghy- (1437) címerfelhőit,³ a Disznósy-czímer (1456) perspektív helyzetét és nehézkes takaróit.⁴

A tudós szerző nem folytatta tovább kritikai megjegyzéseit, pedig talált volna elvétve a többi ezen századból szár-

R A

Tétényi-czímer.

mazó festett címereknél is technikai hibákat. A Vadkerti-czímer (1415) takaróinak a pajzs színétől eltérő barackkvirág színét;⁵ a Kőszeghy- (1415),⁶ Chese- (1818),⁷ Harsági Farkas- (1418),⁸ Moghy- (1418),⁹ Kisfaludy- (1419), Szenthe-címerek (1456)¹⁰

¹ Turul, III. 1.

² U. o. II. 105.

³ U. o. III. 166.

⁴ U. o. V. 66.

⁵ U. o. I. 82.

⁶ U. o. X. 72.

⁷ U. o. XVII. 155.

⁸ U. o. XIV. 92.

⁹ U. o. III. 57.

¹⁰ Figdor Albert birtokában Bécs.

sisakjának arányát a pajzshoz; a Petneházy- (1417),¹ Ábránfalvy- (1431),² Sírokay-czímer (1456) sisakdíszének túlságos nagyságát a pajzsalakhoz viszonyítva; a Mileki-czímer³ (1418) idéltlen pajzsát; a Szlopnay-(1432) címér hanyatt dülő pajzs alakját; a Dempse-czímer⁴ (1434) ízléstelen takaróit; a Kistárkányi-czímer⁵ (1434) elrajzolt pajzsát és sisakját; a Hoffmaister-czímer⁶ (1454) színeit; a Szepeszy-czímer⁷ (1456) sisakdíszének elhelyezését a pajzson; a Tarnóczay-⁸ (1466) és Törökcímer (1481)⁹ pajzsának perspektív rajzát; és a Huszárczímer¹⁰ (1466) sisakjának fordított helyzetét a pajzson.

De minő elenyésző csekély hibák ezek, azon szépségek mellett, a melyeket ezen XV. századbeli festett címereink nyújtanak.

*

A címerlevelek közül némelyiket a király saját elhatározásából „*proprio motu*“ adományozta egyik-másik hívének, kiemelvén, hogy az adományozás nemessége nagyobb dicsőségére történik, másokat befolyásosabb egyének ajánlatára. Ez jelezve is van az oklevél szövegében, de az utóbbi esetben az „*ad majorem nobilitatis gloriam*“ formula kimarad. Az előbbi esetben előkelőbb, az utóbbiban szerényebb sorsú egyéneket ért a címeradományozás. De Zsigmond király korában, sőt a mohácsi vészt megelőző időkben, csekély kivétellel, mindazok, kik címeradományt nyertek, már előzőleg is nemesek voltak.

Néhány címerlevél van az eddig ismertek között, melyek magyar embernek adományoztattak ugyan, de a római császári birodalmi pecséttel vannak megerősítve, ilyenek: a Somkerei Erdélyi Antalé, a Kölkedi és Azzywelghy s mások.

¹ Turul, VI. 11.

² Orsz. levéltár.

³ Turul, XVIII. 185.

⁴ Orsz. levéltár.

⁵ Turul, XIII. 162.

⁶ U. o. XXII. 192.

⁷ U. o. XXI. 133.

⁸ Orsz. levéltár.

⁹ Turul, XV. 33.

¹⁰ U. o. XXV. 148.

Ezeknél a kancellár vagy más főméltóság neveinek fel-
említése is hiányzik.¹ Ezen oklevelek magyar királyi adomány-
nak nem tekinthetők, habár azok méltó helyet foglalnak el a
középkori magyar címeres emlékek sorozatában.

A XV. századbéli armálisok között vannak teljes és nem
teljes szövegűek, a szerint, a mint azok az adományozott cí-
mert le is írják, vagy csak az oklevél elejére festett címerre
utalnak. Az armálisok ezen nem teljes szövegét éppen az
oklevélre festett címerek hozták használatba. A megelőző
időkben nem lévén festett címerrel ellátott armálisok, az ado-
mányozott címert feltétlenül szükség volt a szövegben leírni.
Míg a festett címerrel ellátott armálisoknál azok leírását feles-
legesnek tartották.

Sajnos, az oklevélnek ez utóbbi alakja volt általánosan
szokásban, az előbbi csak kivételt képezett s ez az oka, hogy
több olyan e korból származó armális hiteles szövegét ismerjük
résztint kiadott kódexeinkben, résztint káptalanok, megyék s
egyesek levéltáraiban, melyeknél az adományozott címer ismer-
ete az eredeti oklevéllel együtt örökre elveszett.²

*

A címer a Tétényi- Chapy-, Kölkedy- és Hoffmaister-
armálisoknál az oklevél közepére van festve, a többinél kivétel
nélkül annak jobb felső sarkára vagyis kezdetére.

Ez utóbbi elhelyezés hátrányosabb, mint az első, mely
Francia-, Angol- és Németországban s Németalföldön dívott,
hol a pajzsalak szabadon követi azt az irányt, melyet akar és
nincs kötve azon udvariassági formulákhoz, melyek a heraldi-
kában kötelezők. A heraldikában szigorúan kötelező udvarias-
sági szabályok vannak, melyek ellen, különösen a régibb

¹ A középkori armálisokat közjogi és diplomatikai szempontból
alaposan és kimerítően ismerteti dr. Fejérfpataky László „Magyar címere-
res emlékek“ című diszmű bevezető cikkeiben. Kiadja a Magyar Heral-
dikai és Genealogiai Társaság.

² Eredeti armálisunk is maradt fenn ezen korból olyan, melybe
a címer helye üresen maradt, a címer nem lett kifestve, minők a Bos-
sányi- és Kocsi-armálisok s mások.

heraldika, csak a legritkább esetekben vétett. Ezen udvariasság következtében a pajzsalak szembefordult a feleség címérének, az összetett címereknél a következő pajzsalaknak, ha sisakdiszül alkalmazták a társsisakdisznek, ha sírkőre van vésve az oltárnak, az armális elejére festett címer, az adományozó koronásfő nevének.

A mi XV. századi armálisba festett címereink, kevés kivétellel, — a heraldika szabályai ellenében, — mind ilyen

Lovas alak (pecsét).

udvariassági kényszer következtében fordulnak balra. Ha ezen címereket helyesen akarjuk alkalmazni és ábrázolni, jobbra kell fordítanunk az egész címert s így nyerjük az igazit, mely az adományozó és adományos szándékának s a heraldika szabályainak is megfelel.

Mint tudjuk, a harcos csak balkarjára erősítve hordhatta a pajzsot, mert jobbkarját a fegyver használatára szabadon kellett tartania. Ez volt oka azon kizárólagos heraldikai szabálynak, mely szerint oldalt álló címeralakoknak mindig jobbra kellett fordulniok, hogy a támadó ellenséggel szembenézzenek.

Mert mivel magyarázható meg a középkori címERPajzsok dült helyzete, különösen az élő heraldika, a pajzsaknak tényleges használata korában? Azzal, hogy egy teljes címERhez hozzáképzelték a lovagot is, kinek fején volt a sisak a sisakdíszszel s balkarján, a kar hajlását követve függött a pajzs, melylyel felső testét védelmezte.

Erről a legélénkebb bizonytságot teszik a lovaspecsétek.

A mellékelt ábrán, Osztrák Rudolf pecsétjén 1305-ből, a pajzs és sisak helyzete természetes, a mint azt a lovag a tornákban használta.

Ha ezen címertől elképzeljük a lovagalakot, a címER azon helyzetben marad, a minőben azt a heraldika fénykorában ábrázolva látjuk s a mint azt a Zsigmond-kori címereknel is tapasztaljuk.¹

Kis címER.

De hogy a teljes címERhez hozzáképzelték a lovagot is, e mellett legfőbb bizonyíték azon napjainkig fennálló heraldikai szabály, mely szerint a sisak elhelyezésének a pajzs-alak irányát kell követni s minden másképen összeállított címER hibás. Ha egy címERT egyszerűen csak fegyvertrofeumnak tekinténénk, felesleges volna ezen szabály s nem követnénk el hibát, ha a sisakot, tekintet nélkül az alatta függő címERPajzsra s abban a pajzsalak irányára, akár jobbra, akár balra fordulva függesztenénk fel. Ez magyarázata annak is, hogy koragót címEREinknél csak a sisak

¹ A magyar régebbi pecsétek között is találunk egyet, a mely mai állapotában nagyon alkalmas volna az elmondottak bizonyítására. Ez Drugeth Vilmos nádor 1337. évi pecsétje (Orsz. It. Dl. 3083), hol a Drugeth-címERPajzs felett egy nyílt sisakú jellegzetes horgosorrú arc látszik, a nyílt sisakon sisakdíszül egy térdeplő angyalal. Nincs kizárva, hogy ez valóban egy arc, a melynek az látszik s mintegy utómaradványa a Drugethek lovaspecsétjének, hol az egyén, a személyiség volt a fő. Ilyen képes címERnek ismeri a magyar sphragistikai irodalom is. De reánk azt a hatást teszi, hogy itt egy egyszerű, de a századok folyamán töredékessé vált csuporsisakkal van dolgunk, melynek homlok-pántja a horgos orrot, szemnyílása ilyen állapotban az orrczimpát s a felső ajkakat képezi. — A m kir. orsz. levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója. III. tb. 11. sz.

hátsó részéről függenek le a takarók, elül hiányzanak, nehogy a lovag látását akadályozzák.

A pajzs és sisak ezen helyzete Zsigmondkori címerekleveleinknél is hagyományoszerűen fennmaradt, de idők multával feledésbe menvén az elhelyezés oka, lassanként a fegyvertrofeum jellegét vette fel s a sisak gyakran takarja nyakvasával a pajzs felső karimáját.

Az olasz renaissance feltüntével mindinkább figyelmen kívül hagyták az udvariassági szabályt. Későbbi, mohácsi vész előtti címerekleveleinkben a balra fordult címerek lesznek ritkábbak s a Habsburg-ház trónralépte után, a német renaissance beálltával, a midőn az armálisok a szövegben is kivétel nélkül adják az adományozott címerek leírását is, teljesen mellőzték az adományozó uralkodó nevével szemben az udvariassági szabályokat s a címerek az armálisban azon helyzetben lettek lefestve, a mint azok adományozva s a címereklevél szövegében leírva voltak.

IV.

Legnagyobb változatosságot találunk a pajzs idomainál. Vannak ezen címerefestményeknél háromszögpajzsok, de ezek már nem tekintendők az uralkodó stíl kifolyásainak s nem is átmenetileg, hanem szórványosan fordulnak elő a legrégebbi Tétényi-czímertől betlenfalvi Szepes György 1456. évből származó címéréig.

Gyakran használt idom az alul kerek pajzs, mely alkalmas volt a szövevényesebb címeralakok befogadására is és alkalmazása mintegy szükségessé vált a háromszögpajzsban nehéz elhelyezésű címerképeknél.

A harmadik, a leggyakrabban használt pajzsidom, az alul kerek pajzsokból fejlődő tárcsa volt. Ez eleinte csak a pajzs egyik oldalvonalának csekély behajlásában, majd a jobb sarok kicsúcsosodásában nyilatkozott. Később azonban mindjobban fejlődik. A Hoffmaister- (1451), Sánkfalvai- (1455) címerek s több más, közöttük főképen a Kossuth-címer (1479) tárcsái¹

¹ Turul XII. 161.

egészen fejlett alakúak, némelyike ezeknek a dárda-befogadására szükséges köralakú bevágással is el van látva, de ezen pajzsoknál közös azon heraldikai hiba, melyet a német czímerművészet nagymesterei honosítottak meg, perspektív helyzetben ábrázolván a pajzsot.

Ezen korszak főfontosságát az újonnan adományozott czímeretek pajzsaiiba foglalt czímeralakok képezik. De mielőtt erről szólnánk, érintenünk kell általánosságban a középkori czímerszimbolikát.

Ámbár a valódi heraldikus csak úgy tekinti és látja a czímereket a mint vannak, s nem igyekszik azok jelentését kutatni vagy értelmét magyarázni, mindennek daczára el kell ismernünk, hogy a czímerképek egy részénél bizonyos szimbolika a legrégibb idő óta, még azon korból észlelhető, midőn a czímereket még önként vették fel és nem uralkodók adományozták.

Sajnos, hogy nemzeti irodalmunk, a heraldikát egész multján át, folyton mostoha gyermekének tekintette. A nyugat históriás énekei még a germán mithológia hőseit is czímerekkel ékesítik fel, egy-egy troubadour éneke, czímerkönyv módjára ontja a czímerleírásokat, czímer- s tornakönyvek és czímer-tanok nagy száma áll rendelkezésükre s később is a XVI—XVIII. század krónikásai folyton a heraldikát léptetik előtérbe, képes ábrázolataik a csataképek s hősök arczképei mellett, főképen czímereket ábrázolnak. Nálunk, históriás énekeink, krónikáink — kivéve talán a képes krónikát, — a czímerekről mélyen hallgatnak, czímerkönyveink és czímer-tanaink nincsenek s daczára annak, hogy nemességünk folyvást használta pecsétein czímerét, azzal nem sokat gondolt, czímerbitorlásért soha szót nem tett. Innen van az, hogy a ki nálunk kutatásai alapján valamely heraldikai elvet vagy tételt felállít, annak helyességét s valódiságát külföldi kütőkből kell bizonyítania és azután alkalmazni heraldikai viszonyainkra.

Német hősmondákban már a XIII. század legelején találunk czímerszimbolika nyomaira. A „Vigalois“-ban 1212. évből Wirnt von Gravenberch czímerére vonatkozólag ezt olvassuk:

„Uf ir schilde waren geslagen
Bare von rotem golde

Da bi man sehen solde
Daz ir herre was erslagen.“¹

Az 1300-ik évből származó Veronai Detrének (Dietrich von Bern) mondája² egész sorozatát adja a szimbolikus címerek-leírásoknak, a hol Detre királynak és fegyvertársainak címereit írja le. Ezekből idézek néhány példát:

„Detre király paizsa következő volt: veresre volt mázolyva belé arany oroszlán festve. Mióta Detre veronai király lett, megbővítette azzal, hogy az oroszlán fejére arany koronát illesztett. Ezen címet viselte zászlaján, nyergén, hadi öltönyén, erről ismertek rá bármerre lovagolt. Ezen címet azért viselte, mert miként az oroszlán, a legnemesebb állat méltóságára és bátorságára nézve s a világ minden állatai félnek tőle; úgy volt Detre király is rettenthetetlen s minden emberek között leghatalmasabb és mindenki félt tőle és fegyverétől. És régi szokás szerint oroszlánt senki sem viselhetett pajzsán, ki valaha megfutott.

A gögös Heime pajzsa kék volt, rajta egy ló világos színben, ez volt látható összes fegyverzetén. A kék szín hideg keblét és ádáz szívét jelentette, a ló rokonai foglalkozását (lótenyésztők és lóidomítók voltak) s azt jelentette, hogy ő volt a legjobb lovas.

Witignek pajzsa fehér volt, benne a veres kalapács és harapófogó atyja mesterségét s a három karbunkuluskő, anyját jelentette. Sisakján, veres aranyból, mérget okádó sárkányt hordott, hogy mindenki tudja ki véle találkozik vagy mérkőzni akar, hogy minő félelmes az ő ereje és haragja.

Hornboge pajzsa barna volt, benne arany ölyv, mely előtt két madár repült. A barna szín lovagi voltát jelentette s a mint gyakran egy ölyv előtt két madár repül, úgy lovagolt Hornboge az ő ménlován, gyorsan és bátran ellenségei után.

A büszke Fasold és testvére Ecke pajzsa olyan volt, mint az arany és reá veres oroszlán volt festve, mint Detre királynál, csakhogy ez szélteben feküdt a pajzsán és nem volt koronája.

¹ Seyler. Gesch. der Heraldik.

² Wilkina und Niflunga Saga oder Dietrich von Bern und die Niebelungen. — Uebers. von F. H. von der Hagen, II. kötet 7—15 lap.

Az oroszlán azt jelentette, hogy ők inkább meghalának, mint megfutamodjanak.

Detrénék pajzsa azért volt aranyos, mert anyja nemes volt. Gunther király pajzsa fehér volt, benne sas, fején koronával. A sas fején azért volt korona, mert ő király volt és azért viselte ezt a jelvényt, mert a sast minden állatok királyának nevezik. Testvére, Hagen pajzsán a sasnak nem volt korona a fején, mert ő nem király stb.“

Ezen példákból meggyőződünk, hogy a címér-szimbolika nem egyedül a czopfheraldika vívmánya, virágzott az már a heraldika fénykorában is, a miről a minden nemzeteknél előforduló nagyszámú és igen régi korból származó beszélő címerek is tanúskodnak.

Hazai heraldikánknak a címér-szimbolikára vonatkozó legrégibb írott emléke V. Lászlónak, Hunyady János részére 1453-ban adományozott armálisa, melynek szövege szerint a címérbővítés új részleteinél a fehér alap a hős igazlelkűségét, a koronát tartó veres oroszlán magát a hőst jelképezi, ki a koronát s jogait hőstetteivel támadóitól megvédelmezte s a királyt annak birtoklásába segítette.

A korra régibb Kölkedy-armálisba foglalt erőszakolt címérmagyarázat¹ alig képez adatot a címérszimbolikához.

Ezen első írott emléket századokkal megelőzőleg érezzük a szimbolikát a magyar heraldikában. A Berzeviczyek és Zsegrai Póóchok kőszáli kecskéje csak a Kárpátok tövében, az Ilos-vayak és Nadányiak hala ezen családok legrégibb címereiben, csakis a halakban gazdag Tisza partján teremhetett meg. Ezen példák megfordítva alig képzelhetők. Egy olyan család címérében, a mely az alföldi síkon élt, alig képzelhetünk olyan állatot, mely a felvidék rengetegeiben tanyázott.

Ha a XV. századból származó késő csúcsíves eredeti magyar címéradományozásokat általában jellemezni akarjuk, el kell róluk ismernünk, hogy azok kevés kivétellel az egész korszakon keresztül egyszerűek. Legtöbbnyire egyes alakok, néhol a pajzslábban elhelyezett koronából kinőve vagy előtűnve

¹ Schönher Gyula : A Kölkedy-család címérlevele 1429-ből, Turul, XIV. 36.

egy griff, egy hal vagy rák, egy darú, egy farkas, szarvas, oroszlán, sas, medve, kutya, egyszarvú, kakas, egyes emberi testrészek törzs, kar, lábszár, oroszlánfej, sasláb. Csakhogy a hal és rák feltaláláshoz van díszítve, a darú nyakára arany kígyó van csavarodva, a farkas torkát pallos ütötte át, a szarvas szarvai között eltépett háló foszlányai csüngenek, vagy szemébe nyílve van fűródva, a griff karmaiban legyezött tart, a medve torka dárdával van átütve, szeme nyíllal átlöve, vagy kádban üldögél, az oroszlánnak szájában szarvasagancs, vagy karmaiban nyíl, sisak, vár, a sas csőrében gyűrű, a kutya szájában csont, az egyszarvú nyaka, a sas lába, az oroszlán feje, az emberi kar és láb vagy nyíllal átlöve, vagy dárdával átszúrva, vagy karddal átütve.

Minden egyszerű czímeralakhoz van adva egy attributum, a mely a czímerszimbolikának egy új fajtát teremti meg. Míg a régiebb czímerszimbolika egy-egy czímeralak faji vagy egyéni tulajdonságaiból indul ki, azt szimbolizálja, az oroszlán bátorságát, a medve erejét, a sárkány félelmes voltát, a darú éberségét, a sas fenségét, addig tárgyalt czímereink nem egyéni tulajdonságokat, hanem megtörtént eseményeket szimbolizálnak. A magyar felfogás az volt, hogy ezen adományban kért és nyert czímerek nemcsak másoktól megkülönböztető, hanem az utódokra nézve emlékeztető jelvény legyen.

Ez a szimbolizmus adja az első faji vagy nemzeti jelleget a magyar heraldikának.

Van ezen címeradományok között több olyan, mint a Barócz, Békássy, Szecsődy, Olsvay, Kökényesy, Berényi, Karcsey, Báznay, Szalóky, Pogány, Sirokay, Pyber, a melyek nemes egyszerűségükkel mintegy folytatását képezik az előző század klasszikus szépségű heraldikájának.

Vannak viszont, a melyek szövevényességükkel tűnnek fel.

A Vadkerti Benedek címere 1415. évből elég korai arra, hogy szövevényes czímeralakjával feltűnővé legyen. Felhőből kinyúló két kar, egy háromtornyú veres vár felett, liliomos arany koronát tart. Kétségtelenül valamely eseményt, regét vagy mondát jelképez, de jelentősége nem olyan szembeötlő, mint a Chontos-féle címéré, a mely egy egész hadtörténeti epizódot állít elénk. A vár őrtornyán, még pedig a mint a

csillag jelzi, éjjel, a toronyban, az örökös Chontos Pétert, ki a közelgő ellenséget észrevéve, kürtjébe fú. Ebből következtetjük, hogy kürtjével felriasztva az őrseget, az éj fedezete alatt közelgő és támadó ellenséget készen várva visszaverik.

Chontos Péter címere.

Kistárkányi Dénes egész természetességében rajzoltatta meg, valószínűleg szintén éjjeli kalandját, a midőn ő csak egy ingbe öltözve pallosával megöli az öt megtámadó farkast. Ez túlságos naturalizmusával, keletkezésének korát szinte megelőzte és a XV. században, a magyar heraldika előnyére

csak kivételt képez. De a többi, attributumokkal ellátott egyszerű czímeralakoknál is szembeötlik azonnal, hogy azzal az adományos, életének egyes emlékezetes epizódját akarta megörökíteni.

Kistárkányi-czímer.

Miként fentebb láttuk, az oroszlán a heraldikában a régi lovagiság legkifejezőbb jelképe volt, az erős, a bátor, a nagy szívű oroszlán, legjobban kifejezte a középkori lovag eszményét. Ezért találkozunk véle általában, de különösen hazai

czimereinkben oly gyakran, hogy a magyar heraldikát — a németek sas-heraldikájának s a francziák lilium-heraldikájának mintájára — bízvást az oroszlan heraldikájának nevezhetjük. Ennek jelképét látjuk a Chapyak czímerében is, hol a jobb színen nyíllal megsebesített oroszlan maga Chapy András, kinek érdemeit az oklevél felsorolván, megemlíti a morva Osztró vára alatt vívott ütközetben tanúsított vitézségét, hol a csata hevében félszemét kilőtték. Valószínűleg ilyen szimbolikus arczképe lászlókarcsai Török Pálnak azon oroszlánfő, melyen a czímerpajzsba bevett széles pallos mély sebet vágott.

Az oroszlan a régebb heraldikában nagyon előkelő czímerállat volt, de az később nálunk annyira általános és közönséges lett, hogy minden jobbágy, ki czímerlevelet hozatott magának, felvehette czímerébe és fel is vette azt igen sok esetben, többnyire karmaiban kardot tartva. Sőt nálunk sok olyan család, mely ősi czímerét elfelejtette, hamar helyettesítette azt a kardot tartó oroszlánal.

Sajátságos, hogy ezen egész alakú vagy koronából növekvő oroszlan-czímeralak karmaiban kardot vagy buzogányt tartva, mely a XVI—XVIII. századból, több mint négyszáz különböző család közös czímeralakja, a mohácsi vészt megelőző időkben, czimereink között egyszer sem fordul elő.

A legtöbb ezen korból származó czímerben feltaláljuk a szimbolikus motivumot. Minő hadi drámát örökíthet meg például a Sye-család szűkszávú czímere, az arany koronára haránt helyezett véres pallos! A harsági Farkasok dárdával átszúrt koronás medvéje, a Petneházyak nyilazó oroszlána, a Keszőiek pallossal átszúrt farkasa, a Leszteméryek nyíllal átlőtt lába, az Ábrámfalvyak nyíllal megsebzett medvéje, a Vayaknak szintén nyíltól talált szarvasa, a Fodorok dárdától átütött pán-czélos karja, a szerdahelyi Huszárok karddal megvágott láb-szára stb. mind egy-egy hadi vagy vadászati momentumot örökít meg.

Az Eresztvényi Ferencz czímerének nyárson sülő hala a király szakácsának foglalkozását jelképezi. Ilyen feltaláltakot ábrázol a Szirmay-czímer is. A Daby Mátyás czímerében az arany szarufa közé illesztett három fog, szintén a czímerszerző udvari kirurgus foglalkozására vonatkozik. Kőszeghy

László czímerében a koronából kinyúló két kar — a jobban kard, a balban kalászkok — mutatja, hogy ő a háborúban vitéz katona, a békében nyugodalmas szántóvető ember volt.

Sajátságos, hogy a címerszimbolikának egyik faja: a beszélő czímer, a régibb magyar heraldikából teljesen hiányzott, holott az nyugaton nagy mértékben divott. A címeralak, a pajzs színe, a címeralakok rejtvénytyszerű elhelyezése, gyakran jelentette a címertulajdonos családi nevét. A mi heraldikánkban az egész középkoron keresztül alig egy-két beszélő címert ismerünk.

V.

Vannak a XV. század címerlevelei között, melyek mint művelődéstörténeti adatok és mint viseletképek érdekesek. Az utóbbiak között vannak a közéletből és a hadi életből merített tárgyúak. Az elébbiek ritkábbak, az utóbbiak gyakoriak, mert hiszen ezen korban, a nemes úr életének javát hadban töltötte el, az foglalta el lelki világának nagy részét is. Nem csoda, ha czímerében ezen hadviselés egy-egy kimagasló vagy szomorúan emlékezetes momentumát óhajtotta megörökíteni.

A közéleti viseleteket mutató címerek leginkább Zsigmond királynak külföldön eltöltött éveiből származnak, számuk nagyon csekély, alig három, négy. Ezeknél kétségünk támad, ha vajjon van-e ezeknek értékük nemzeti szempontból? Magyar viseleteket ábrázolnak-e az alakok, vagy külföldieket? Vett-e annyi fáradságot a külföldi festő, ki ezen címereket festette hogy alakjait magyar viseletbe fesse, vagy csak állását és foglalkozását vette tekintetbe s úgy festette azt meg, a minő viseletet saját hazájában, hasonló állásban viseltek?

A címereképek tüzetesebb vizsgálata után azt tapasztaljuk, hogy ezek hazai szempontból nem értékesek.

Moghy Máté czímerének pajzsalakja egy szarvason lovagló kékruhás, sárgafőveges leány, ki jobbujában korbácsot tart. Már a gondolat sem volt szerencsés, de a kivitele még szerencsétlenebb. Jeles heraldikusunk Csergheő Géza a címeralakról írva, találóan jegyzi meg, hogy az „egy játékkeres-

kedés kirakatába illenék“. Mint viseletkép felette érdekes, de nem hazai szempontból. A ruháról nem sok megjegyezni valónk van. Sarkig érő az, mint általában minden nyugateurópai öltözék e korban. Hogy derekán övvel van leszorítva, ezt a lovaglás feltételezi. Hogy magyarnak tartsuk, arra nézve nincsen semmi jellemző ismertetőjele. Jellemzetesebb a fejét takaró főveg. Ez a XIV. században általában s a XV. században is divott a németeknél s valószínűleg csak a hajadonokat illette, mert viselőjének hajzata mindig szabadon omlott vállaira. Az előkelőbbeknél felső karimáján koronás csipkázat volt, az alsóbb rangúaknál síma s mindkét esetben béléséhez varrt szalaggal volt az állhoz erősítve. A Manesse kódex női alakjai legnagyobbbrészt ilyen fejdíszszel vannak ábrázolva.¹ A XV-ik században ezen fejdísz eléri azon magasságot, mely a Moghy-féle címeralakon látható, ekkor azonban a főveg felül van fátyollal az állon megerősítve, mert azt s a száját is takarja.² Ezen XV. századi főveget, mint báró Nyáry a címer ismertetésénél megjegyzi,³ az erdélyi szász nők mai napig is viselik. A női alak kezében a korbácsot, báró Nyáry az orosz birodalom félvad népeinél ma is divó lovaglőeszköznek tartja, dr. Szendreit⁴ ez szintén az északi népek szokásaira emlékezteti. Utóbbi az egész alakot, úgy a mint a pajzsba foglalt szarvason lovagol, jelmezalaknak tartja s ez valószínű megfejtése is e csodálatos címeralaknak, melynek mását a címerszerző a konstanci fényes farsangi jelmezes menetekben könnyen megtalálhatta.

Viseletképet ábrázol a Bárczay-család címeralakja is,⁵ a koronából növekvő vadászegény. Az ezen alakon látható két öltönydarab, a gallértalan, testhez álló, szűk ujjú öltöny s a lapos, puha lecsüngő fekete sapka ismét olyan öltözék, melynek mását ezen korban megtaláljuk általában a nagyobb urak szolgaszemélyzeténél, a vadászoknál, sáfároknál, a bor-, sör-

¹ Manesse-Liederhandschrift, XVII—XXI. XLVIII. tábla.

² Schulz Alwin. Deutsches Leben im Mittelalter, 384. l.

³ Turul III. 57.

⁴ Dr. Szendrei János: Magyar viseletképek címerleveleinkben.

⁵ Turul IX. 86.

dézsmaszedőknél s az ú. u. „Blutvogt“-oknál.¹ Ezen öltönyre hidegebb időben egy másik, szintén testhez állót húztak fel,

Moghy-czimer.

melynek gallérja volt ugyan, hogy a nyakat védje, de ujja nem, hogy a szabad mozgást ne akadályozza.

A Bárczay-czimer alakja, mint a jobb kart helyettesítő

¹ A dvorniki templom XV. századbéli üvegfestményén : Kleinpaul: Mittelalter II. k. 521.

szarvasagancs mutatja, vadászlegény volt. E motívum ugyan sem esztetikai sem heraldikai szempontból nem mondható szerencsés gondolatnak.

Az 1432. évben Piacenzában festett Herencsényi-czímer¹ térdeplő női alakot ábrázol, ki kezeit összetéve veresszemű olvasóval imádkozik. Termetét sarkig érő veres ruha fedi; melynek öve karjaitól nem látszik. Fejét, nyakát, vállait gazdag redőzetű fehér kendő takarja, melynek vége hátul övig ér. Fejére veres rózsákból és zöld rózsalevelekből font koszorú van téve. Ezen öltözet kétségtelenül valamely női szerzet egyenruhája s a fejére illesztett koszorú arra enged következtetnünk, hogy a fiatal nő azon alkalmából van a címerspajzsban megörökítve, a mint a szerzetesi fogadalmat leteszi.

Az itthon készült címerek között is van viseletkép, a Kistárkányi Dénesé (1434), ki egy farkassal küzdve, egyedüli öltözékül egy térdig érő fehér inget visel. Ez érdekes kultúr-történelmi adat, mert ebből megtudjuk, hogy miből állott a magyar urak éjjeli öltözéke a XV. század közepén.

A legfontosabb, legérdekesebb adat a Szentbenedeki Balázs (1434) címerspajzsának növekvő férfialakja, reánk nézve örökre elveszett. Ez mutatta volna meg, miként öltözött azon korban a magyar középnemesség? Minő szabása, minő díszítése volt öltönyének, minő fűveget viselt a magánéletben? Mindezen becses részletek elmosódtak az alig kivehető rongált festményen s többé nem láthatók.

Nagyobb számmal vannak ezen címér alakok között olyanok, a melyek a XV. századi harci viselet és fegyvereket ismertetik, részint egész alakok, részint félalakok, vagy egyes testrészek, minők kéz, láb, azon korban divó mezben és fegyverekkel. Sőt van ezen címerek között olyan is, mely csak fegyver, minő a Sye-család címere, a koronára helyezett véres pallos.

A legrégebb ezen hadi viseletképek között az 1414. évből származó Bocskay-czímer. Érdekes, mint legrégebb címér is, mely egész lovasalakot ábrázol. Az alak teljes csúcsíves vertetbe van öltözve, fejét ú. n. német „Kesselhaube“ fedi,

¹ Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban.

hosszú dárdát tart kezében. Ehhez sorakozik a külföldön kiállított czímerek közül a Kőszeghy, Petneházy, Török, Chapy, Chase, Mohoray, Sye, Lesztheméry, Irsay, Gyoroky, Szlopnay, Hoffmaister, a hazai termékek közül a Berekszői, Fodor, Becz, Disznósy, Both, Huszár.

Feltűnő, hogy ha a külföldi fegyverzeteket és fegyvereket a hazaiakkal összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy azok között nem nagy a különbség. Egyenes pallosok, nyilak, dárdák, nyilvesszők nagyrésztben ugyanazok a külföldön festett czímereken, mint a hazaiakon. Mind az ismertebb, Középurópában általánosan használt típusokat mutatják, s miután a Budán vagy Tordán működő festőművésztől, ki magyar hadi epizódokat akart megörökíteni a festett czímerben, nem feltételezhetjük, hogy idegen mintákat használt volna a fegyverekhez, azt kell hinnünk, hogy vagy elfogadták nálunk is e korban a nyugati fegyveralakokat s azok szerint készítették a fegyvereket fegyverkovácsaink, vagy a mint azt később Bonfinius feljegyezte, a gyakori hadviselés nálunk sok fegyvert igénylett, s a szükségleteket ősaink részben külföldről szerezték be.

Vannak a hadi viseletképek között keletiek is. Mindenik hűen adja vissza a török harcosok viseletét, a Mohoray-, Olsvay-, Berekszői-czímerek mellképeiben. Kettőnél ott látható a keleti jellegű széles, rövid, görbe kard s egy hosszabb és keskenyebb a Huszár-czímerben 1466. évből.

* * *

Vadászat köréből vett motívumokat a Bárczay-czímeren kívül, más, ezen korszakból származó czímereinknél is találunk. A Kesew-i Jakab czímerének farkasa¹ torkán egyenes palossal átütve. A Hotvafői czímer² arany leopárdjának karikával ellátott veres nyakörve mutatja, hogy szelidítve van és vadászati czélokra használják. A vadászat ezen neme, noha nagyon ritkán, tényleg dívott a XV. és XVI. században, a midőn a lovasvadász a szelidített leopárdot háta mögé a lóra ültette,

¹ Turul, XXIII. 127.

² U. o. II. 58.

nyakörvének karikáján áthúzott kötélén tartotta s csak akkor bocsátotta szabadon, ha a lovas előtt az üldözendő vad felugrott.¹

A Zemléni Dávid címerének² heraldikai leírása következő: ezüst pajzs, a pajzsfőnél három növekvő sólyom, hátra lebbenő aranyzsinóros veres sapkával, a pajzs alsó része feketével haránt rostélyozott. A valóságban azon címer nem egyéb, mint a sólyomketrecz rostélykerítése, melynek tetején a három sólyom sort képezve áll. A sólyomokkal való vadásatról bőven emlékeznek a középkori művelődéstörténetet tárgyazó művek. A sólymok szemeit elfedő sapkák karmazsinbőrből készültek s azért voltak szükségesek, hogy a sólymok szórakozottak ne legyenek és hogy a felugrott vagy felreppent vad után — a midőn a zsinór segélyével a sapkát fejükről lerántották — nagyobb vadászkedvvel repüljenek.

A vadászsólyom tulajdonosának nagyon becses jószág volt. Úgy a külföldi, mint a hazai krónikák mesés összegeket jegyeztek fel, a melyeket egyes kiválóbb példányokért fizettek. II. Lajos király állítólag 40,000 aranyat fizetett az akkori egri püspöknek egy vadászsólyomért. A sólyommal történt vadászatok fénykorában, társas összejöveteleknél a becses vadászsólymoknak is egész csapata került együvé. Hogy tehát tulajdonosaik saját sólymaikat másokétól megkülönböztessék, egy bronzgyűrűvel kisdéd, saját címerükkel ellátott címerpajzsot illesztettek a sólyom lábaira. A németek, kik ezen 18—20 mm hosszú címerpajzsok eredeti rendeltetését elsőknek ismerték fel, több ilyennek leírását közlik szaklapjaikban³ a trieri püspök, a Salm grófok, Montmorency grófok stb. címereivel. Ezen kis pajzsok mind a XII—XIV. századból származnak. Egyes esetekben csörgőket is kapcsoltak a vadászsólyom lábaira. Ilyen csörgős sólyom képezi az olasz Montefalcone-család beszélő címerét.⁴

¹ Egy ilyen jelenetet örökit meg van der Straet János festőnek († 1605) a XVI. századból származó rézmetszete: Kleinpaul: Mittelalter I. 245.

² Turul, X. 22.

³ Der Deutsche Herold. 1892. 106—1894. 122. l.

⁴ Egy XVI-ik századbéli címerkódexben. Ismertette Der Deutsche Herold. 1909. 3. sz.

A vadászsólyom később is kedvencz czímeralak volt a magyar heraldikában, a mint azt erősen keztyűs kézben tartják. Ilyenek a Vattioni czímer 1511-ből,¹ Bekényi Benedek czímeres pecsétje 1525-ből,² sőt még a XVII. században is, Grego Andrásnak III. Ferdinándtól 1642. évben adományozott czímerében,³ a ki bizonyára valamelyik nagy úr solymára volt. Ez azt mutatja, hogy a sólyomvadászat még a XVII. században sem múlta divatját.

A vadászjeleneteket ábrázoló czímerekhez társulnak még Zsigmond király korából a Thamásfalvy, Vay, harsági Farkas, Mileky, Ábránfalvy és I. Ulászló király korából a Pettendy-Buday hamisított néven ismert czímer.

VI.

Ha ezen festett czímerek színezését nézzük, első tekintetre nagyon sok közöttük a gáncsos czímer, nem tartva be a régi heraldika azon szabályait, hogy a czímerek szerkesztése és színezésénél a színre szín, vagy féltre fém alkalmazását kerüljük.

Ezen korban divatba jött a heraldikában a természetes szín, a midőn a czímerállatokat, sőt egyéb czímeralakokat is, nem a természetes színükhöz legközelebb álló heraldikai színnel színezték, hanem valósággal természetes színükben festették meg. Ez egy semleges szín lett, melyet szabadon alkalmaztak színre is, féltre is, a nélkül, hogy ezzel heraldikai hibát követek volna el.

Ha ezt figyelembe vesszük ezen czímerfestmények vizsgálatánál, nagyban fog csökkenni a gáncsos czímerek száma. De marad így is elég. Ezek között, mint helytelenül színezett czímer, a legkiválóbb a különben mesterileg stilizált Hoffmaister czímer, ezüst pajzsával és arany oroszlánával.⁴ Ehhez sora-

¹ Orsz. Itár. DL. 29089.

² U. o. DL. 24219.

³ H. M. Gömör m. levéltára.

⁴ Turul, XXII. 192.

koznak a színben osztott pajzsok, a melyeknek szintén nem egy példájára találunk.

Hibás színezésnek kell tartanunk azt is, ha a takarók színei nem egyeznek a pajzs színeivel. Itt két fokozatot különböztethetünk meg. Egyik, hol a takarók külseje egyezik a pajzs színével, de bélése ércszín, mert a címeralak természetes színű. Ez, ha elűt is színeiben a pajzsétól, a heraldikai jóízlésben leli mentségét. A másik súlyosabb hiba, a midőn a takarók színei sem a pajzs színeivel, sem a heraldikai szabályokkal nem egyeznek. Ennek legszembeesőbb példái: a Vadkerti-czímer (1415), hol a pajzs főszínei: kék és veres, a takaróké barackvirágszín és a harsági Farkas-féle címér, melynek főszíne kék és a medve természetes színe, a takarók zöldék. Hibásnak tekintendő a Hotvafői-czímer is, hol a pajzs kék-arany, a takarók kék-ezüst, a Koltai-czimernél a pajzs kék-ezüst, a takarók: kék-arany. Ilyenek még a Ders, Soós, Chese, Lesztemény, Azzywelghy, Tordásy stb. címerek.

Gyakran úgy tapasztaljuk, hogy a takarók inkább a sisakdísz, mint a pajzs színeit adják, különösen olyan címereknél észlelhető ez világosabban, a hol a sisakdísz a pajzsalaktól eltérő. A Kisfaludy-czimernél mindkettő egyezik ugyan, de az itt említett jelenség itt is feltűnik. A pajzs két főszíne az ezüst pajzs és a fekete holló, az arany kereszt a holló mellett csak mellékes címeralak. A sisakon már csak a fekete holló és az arany kereszt ismétlődik, a legfőbb szín: a pajzs ezüst színe elmarad. A takarók színe, mint a sisakdíszé: fekete-arany.

Még feltűnőbb ez a Chese-czimernél, hol a takarók színezésénél teljesen figyelmen kívül hagyták a pajzsot és a pajzsalakot s a takarók színei a sisakdíszül festett szőrnyalak színeit követik, vagy a Szlopnay-czimernél, a melynél a pajzs színei: veres és ezüst. A sisakdísz, a pajzsalaktól eltérő, az nyolcz, ezüst-veres-kék strucztoll, a takarók is — ezen korban nagyon kivételesen — háromszínek: veres-ezüst-kék. Ezt látjuk a Berekszői- és Palugyay-címereknél is.

E helyen tartom felemlítendőnek az ezen korbeli s kiváltképen a Zsigmond királytól adományozott címereknél gyakori osztott színű címerpajzsokat az egyhangúság elkerülésére s a címer összhatásának élénkítésére.

Ebben kétféle módot észlelhetünk. Egyik, a mely csak

Chese-czímer.

a pajzs színét osztja, de a pajzsalakot nem érinti, ilyenek az Eresztvényi- (1414), Keszői (1415), Farnasi- (1417), Barwy- (1417), Bezerédy (1430), Ábránfalvy (1431), Zsigmond király uralkodása után a Both- (1460) és Kossuth- (1479) címerek; másik, a mely a pajzsalakot is váltakozó színekben adja vagy osztja, ilyenek a Szecsődy- (1418), Kölkedy- (1429), Bethleni- (1431) és Básznay- (1434) címerek. — Ezen címerek, talán a Szecsődy

kivételével — miután az osztás nem érinti a címér integritását, osztott címereknek nem tekinthetők.

Vannak a Zsigmondkori címerek között olyanok, melyeknél a címér élénkítéséül nem a pajzsmezőt osztja különböző színekben, hanem az egyszínű pajzsmezőben a pajzs-alakokat. Ilyen a Bor Mihály címere (1415), melynél kéken,

Karchay-címér.

a fél griff hasított: elől fekete, hátul arany. A Karchay-címér (1434) fehér pajzsában, felhőkből növekvő griffjének teste veres, szárnyai kékek, farka és nyelve arany.

Ezzel teljesen egyező, csak hogy fordított színekben, a Kökényesi-címér, melynek ezüst pajzsában, az arany koronából növekvő griffnek törzse kék, szárnyai vörösek, fegyverzete arany.

Vannak végül valódi osztott címerek: a Tétényi, Kőszeghy, Mykchecz.¹ A két elsőbbit a heroldalak mint pajzsláb osztja, az utóbbi egy egészen kifejlett osztás, bár hibás színekben (veres-kék), de egymástól eltérő két különböző címeralakkal. Zsigmond korától I. Mátyásig ismét a szigorúan egyseges pajzsok adományoztattak. Csekély kivételt ismerünk. Egyik a Hunyady Jánosnak adományozott négyelt pajzs, hol még az adományozott oroszlán szimbolikus jelentését is megmagyarázza az oklevél szövege, másik a Béc-zímér: osztott, felül kékben két egymás mellé helyezett arany oroszlánfő, egy nyíllal vízszintesen átütve, alul veresben arany csillag.

Mátyás király három osztott címeret adományozott, a melyek a késő-gót modor nem éppen szerencsés termékei: a Liphay- (1476), Nagyluchei- (1480) és a Török-család (1481) címereit.²

VII.

A Zsigmondkori armálisokba festett címerek — a legrégibb Tétényi-címer kivéve, — későgót modorban készültek, noha még akkor a pecséteket nagyrészt kora-gót modorban vészték. A csupor- és csöbörsisakot a csörsisak váltja fel, s ezt alkalmazzák is mindvégig következetesen még pedig mindig oldalt helyezve.

Ezen időszakban, a szomszéd Németországban a buzogányos tornánál (Kolben-Turnier) használt pántos és rostos sisakot kezdték divatba hozni a heraldikában. — Behozatalának kora az 1430-ik évre tehető, mert a címerpajzsokra való alkalmazásának első példája Zollerni Eitel Frigyes pecsétje 1428. évből.³ — Különösen Svábföldön divott, az 1450 év előtt ismert pecsétek, mind ezen tartományból valók. — Az 1450. év után körülbelül 80 év tartama alatt, a pántos sisak, a tornanemesség rangjelvényévé vált és azt, mint ilyent, az udvari kancellária is tekintetbe vette s csakis a legritkább esetekben

¹ Délszláv akadémia. Zágráb.

² Turul IX. 29; XVI. 67; XV. 33.

³ Der Deutsche Herold 1898. 135. l.

adományozta alsóbb nemeseknek és akkor is, mint kiváló kitüntetés. — Ilyen kitüntetés érte 1462-ben Kergl Richárd egyszerű bajor nemest, a midőn a császár pántos sisakot adományozott neki azon érdemeiért, melyeket a császár szolgálatában akkor szerzett, midőn a bécsiek a Hofburgot megostromolták.¹ Az 1506 — 1507. években, a bajor tartománygyűléseken még panaszban adja elő a főnemesség, hogy az alsóbb nemesség pecséteken és sírköveken a pántos sisakot használja, de már pár évtizeddel később általános lett a szabály, hogy a pántos sisak a nemeseket, a csőrsisak a polgárokat illeti meg s az előbbieket az armálisban nemesítetteknek is osztogatták.

Nálunk, a hol nem volt kiváltságos tornanemesség, a pántos sisak ezen kiváltsága sem dívott. Pecséteken, armálisokon az egész késő gót korszakon keresztül a csőrsisakot találjuk. — Első nyoma itt már a renaissance korszakba esik s itt is a mohácsi vész előtti armálisokon csak négy esetben fordul elő (Bakócz 1486, Drágffy 1507, Imreffy 1523, Petrécz 1523.)² Ezek is véletlenül lettek így festve, nem célzatosan adományoztattak. A legrégebbi a Bakócz Bálint, egy újonnan nemesített jobbágy címerébe van festve, vonatkozás nélkül a tornaképességre. Magyarországon minden nemes részt vehetett a tornában, ott van az új armalista armálisának szövegében is, hogy címerét „in torneamentis, hastiludiis” jogosan használhatja.

II. Ulászló az Ottendorfi Lőrincznek 1493 évben adományozott armális szövegében, az ezen korszakban általánosan és kizárólagosan használt csőrsisakot „galea communis”-nak nevezi.

* * *

A sisaktakaró, a címer legfiatalabb alkatrésze. — A pajzsczímer mellé a sisak és sisakdísz társult s egy századnál

¹ U. o. 136. l.

² A Kölkedy-család 1429-ből származó pántosnak látszó sisakját csak elrajzolt csőrsisaknak tekinthetjük, melynél a másoló az eredetinek elmosódottsága miatt, tévedésből rajzolt pántokat. — Annyival is inkább mert ezen címerlevél magyar földön, Pozsonyban kelt s korával csaknem megelőzte volna a pántos sisakok használatának korát.

több idő eltelt, míg a takarók is érvényre jutottak. A teljes címernél a XIII. században s a XIV. század elején, még nem alkalmaztak takarókat. Ezt sisakdiszszel ellátott pecsételnél láthatjuk. Még a zürichi címertekeres címereinél sincsenek takarók. Csak a XIV. század közepe felé látunk a címereken takarókat, de ott is nem mint a címerek alkatrészeit, hanem mint a sisaknak a természetben is használt tartozékát és ékítését. Ezért van az, hogy még akkor is, a midőn mint a címér egyik alkotórésze érvényesülni kezdett, a blazonálási sorrendben, nem mint ma a leírás végére, hanem a sisak említése után következett, mint annak közvetlen tartozéka. Ma a leírási sorrend: pajzs, sisak, sisakdísz és takarók, a XV. század elején: pajzs, sisak, takarók, sisakdísz.

A takarók még a címéradományozás korának elején sem tekintettek a címerek alkotórészének és adományozás tárgyát nem képezték. Ezen másodrangú helyzetük átnyúlik a festett címéradományok korába is, hol az adományozó oklevélbe bevezetett címérleírásokban, — bár a festményen láthatók — említve sincsenek. Rupprecht római király, ki a festett címerekkel ékesített armálisoknak egyik első adományozója volt, gyakran csak pajzscímert adományozott, különösen Olaszországban, olasz hívéinek, olasz modor szerint, de ott is hol teljes címert adományozott, csak elvétele tesz a szövegben a takarókról is említést.

Arra nézve nincs egy biztos határvonal, egy határozott év, a midőn a takarók a címérnek adományozással fontosságra emelt alkatrészévé emelkedtek, mert már 1401-ben Rupprecht király, midőn a kihalás folytán gazdátlaná vált Schwabensberg címert Lawern Jostnak adományozta, az armális szövegében következőleg emlékezik meg a takarókról „und daroff (a pajzson) einen helme mit einer wissen kronen und rotten helmdecke“.¹ — De ezen idő után az 1402., 1403., 1404. sőt az 1408. évben adományozott armálisokban a szövegben teljesen mellőzi megemlíteni a takarókat.

¹ A fehér korona itt nem tekinthető sisakkoronaadományozásnak. A király a Schwabensberg címert adományozta az anyai leszármazottnak s a fehér korona ennek címéralakja volt.

Magyarországon a takarókra nézve is bizonyos rendszertelenséget észlelhetünk. Így legrégibb két festett armálisunk czímerleírásában, a Tétényi- és Mechynczey-armálisokban, adományozva van a takaró is, de az 1415. évi Vadkerti, az 1429. évi Kölkedy, de még az 1474. évi Mérey- és az 1476. évi Pyber-armálisok blazonálásai sem írják le a takarókat. A Mérey teljes czímerből csakis a pajzs leírását adja.

Azon csekély számú armálisunknál, mely teljes szövegű s magában foglalja a czímer blazonját is, ott, hol a takarók adva vannak, a leírás a középkori sorrendet követi az egész századon át, vagyis a takarók leírása a sisak említése után történik. Hogy a ma is használt sorrend mikor lépett életbe? Erre teljes bizonyossággal nem felelhetünk, de az 1507. évben kiadott Vay-Ibrányi-féle armális még a középkori sorrendet követi, az 1510. évből származó Nádasdy-Erchy-armális már a ma is szokásban levő leírást adja.

Az armálisokba festett czímerek közül csak a legrégibb Tétényi-féle czímer van koracsúcsíves modorban festve. Ennél eredeti rendeltetéséhez híven még csak a sisak hátulsó részéről csüngenek le a takarók, de már az utána következőknél, fokozatosan ornamentális jelleget vesznek fel. Előbb síma hajlásokban, de már két oldalról körítik a pajzsot, majd a késő csúcsíves modor szellemében négy ágra oszlanak, két ága a pajzsot foglalja be, a másik kettő ékes hajlásokban felfelé irányul. Általában az egész korszakon át kétszínűek, a két színnel a szövet színét és bélését jelölve, de Magyarországon már ezen korszakban is akadunk itt-ott háromszínűre is.¹ Ezen kivételek azonban a heraldikai korrektség rovására történtek.

* * *

A sisakdisz a XV. századból származó czímeradományoknál legtöbb esetben egyezett a pajzsalakkal, bár annak ellenkezőjére is elég korai példánk van az 1414-ik évből származó Bocskay István-féle czímerben. — Számarányban a pajzsalak-

¹ Ilyenek a Szirmay (1417), Zemléni (1418), Kolthay (1431), Szlopnay (1433), Azzywelghy (1437), Fodor (1452), Nagyluchei (1480), melyek a legnagyobb lelkiismeretességgel igyekeznek visszaadni a pajzsalakok színeit.

kal egyező sisakdísz mintegy nyolczszorosát teszi a pajzsalakkal nem egyező sisakdíszeknek.

Ha közelebbről vizsgáljuk ezen sisakdíszeket, úgy találjuk, hogy bár a XV. századi magyar heraldika folyvást a német heraldika hatása alatt volt, mégis több olyan nemzeti sajátágot észlelünk a sisakdíszeknél, a mely a német heraldikától némileg megkülönbözteti.

Ilyen nemzeti sajátág az, hogy a lehetőség határain belül került a segédsisakdísz alkalmazását, még olyan címereknél is, a hol ezt a heraldikai jóízlés megkívánta volna (Sye, Leövey, Nagyluchei címerek).

Ilyen különlegességnek vehetjük azt is, hogy a míg Németországban, különösen ezen korban, széltére használták a segédsisakdíszekül szokásos emberi törzseket, bölényszarvakat, sapkákat, táblákat stb., addig nálunk azon tizenegy címernél, melynek segédsisakdíszé van, az tiznél nyitott vagy zárt szárny, a tizenegyediknél, a különleges magyar segédsisakdísz: a kar, a Daby-címernél, hol a pajzsalakok egyikét a liliomalakra stilizált odvas fogat tartja ujjai között.

A nyitott vagy zárt szárnyak négy esetben a pajzs színeit tüntetik fel, a Kölkedy, Básznay, Both- és Kossuth címereknél, a többieknél (Szecsődy, Mykchez, Szepesy, Szerdahelyi, Huszár, Palugyay) egészben vagy egyes részeiben a pajzsalakot.

* * *

Miként láttuk, a magyar heraldika az egész későcsúcs-íves korban elég egészséges nyomokon halad. A német heraldikát követi, de nem vakon, idomítja lassanként keleti természetéhez, mely ellensége a rideg szabályoknak és a merev stilizálásnak. Megmarad következetesen az egyszerű címeralakoknál, de annak már naturalisztikus színezést, helyzetet ad s hozzá bizonyos cselekvő vagy szenvedő munkásságot jelző attributumot mellékel. A természetes irány mindinkább előtérbe lép, egy-két példa már is előre jelzi az inkább faji mint nemzeti ízlést, melyet a következő korszak címerfestői teljes érvényre emelnek.

IV. FEJEZET.

Az olasz renaissance.

I.

A XV. század utófelében egy új korszak, egy új irány nyílt meg a magyar heraldikában, mely megakasztotta az eddigi fejlődési folyamatot s egészen más és új irányba terelte azt.

Ez az olasz renaissance-korszak, mely Mátyás királyunk alatt áramlatában, befolyásában Magyarországot érintette és míg más nemzetnél a heraldika fénykorának letűnte után lassan és következetesen halad az uralkodó stílok befolyása alatt a hanyatlás lejtőjén, egész a XIX. század közepéig, addig nálunk az olasz renaissance térfoglalása egy sem a megelőző, sem az azt követő irányzattal nem egyező, azzal összeköttetésbe nem hozható új korszakot nyit meg heraldikánk történetében.

Németországban az élő heraldika letűntével, elsőrangú festőművészek, minők Schongauer, Wolgemuth, Burgkmeyer, Kranach, Dürer, Schüffelein, Holbein, a Behamok stb. azon klasszikus irány teljes ismeretével, melyet az alig letűnt élő heraldika hagyott maga után, a címerrajzolást működésük és művészetük egyik ágává tették s kiváló alkotásaikkal a XV. század végén s a XVI. század elején, művészi magaslatra emelték, melynek jó hatása, ezen utóbbi egész századra kiterjedt.

Ezen korszak (a XV—XVI. század) volt a címerek használatának legvirágzóbb ideje a művészet szolgálatában az

egész nyugat, nemcsak Németország városaiban. Templomok, házak, kapuk, sírkövek, ősök arczképei, pénzek, pecsétek, bútorok, szekrények, ablakok, serlegek, tálak, kályhák, könyvtáblák stb. mind czímerekkel díszítették s valamint a műpar ezen czikkei mesterművek voltak, úgy az azokat ékesítő czímerek, a valódi régi heraldika szabályainak teljes és alapos ismeretéről tanuskodtak. Ennek hatásával találkozunk czímerkönyveikben, czímereket ábrázoló szoborműveiken s uralkodóktól adományozott czímerleveleiken. Ezen német mesterek művészete, a valódi régi heraldika alapos ismeretében, a stílszerű elrendezés érzékében, a pajzsok, sisakok és sisakdísz hatásos megalkotásában, a pajzsalakok és sisakdíszek valódi heraldikai felfogásában nyilatkozott.

Az élő heraldikát követő korszak, mint láttuk, hazai heraldikánkra nézve is kedvező volt. Sok becses dolog maradt reánk e korból. Kiváló mintaszerű alkotásokat találunk, nemcsak az armálisok festett czímereinél, de kőbe, márványba vésve a műépítmények falain s a templomokba befalazott sírköveken.

A magas műveltségű, pompakedvelő fiatal Mátyás király építészeket, szobrászokat, festőket hívott királyi udvarába, ezekkel templomokat, palotákat építtetett Budán, Visegrádon, Székesfehérváron, Komáromban, a palotákat, templomokat szobrászok díszítették szobrokkal, műfaragók szebbnél szebb ornamentikákkal, megalapította világhírű könyvtárát, hol a fényes kódexek írása, díszítése, miniatorok nagy számát foglalkoztatta.

Ezen nagyarányú mozgalmak a heraldikát sem hagyták érintetlenül és nálunk nem lévén öntudatos nemzeti fejlődési irány sem a műépítészetben, sem a heraldikában, mint nyugaton, hol a német csúcsív után a német renaissance, a francia csúcsív után a francia renaissance következett, nálunk a német befolyás alatt alakult német gótikát, az olasz befolyású olasz renaissance követte.

Olaszországban, a műépítészet, festészet és szobrászat ezen valódi hazájában, a heraldika soha sem vert mély gyökeret, a czímer mihamar kiegészítő, díszítő motívummá idomult. Csak annyit ért az, a mennyiben mint ornamentika

felhasználható volt s ezért annak olyan karakterisztikus öntudatos fejlődése ott soha sem volt, mint nyugaton. A sisakok, sisakdíszek, takarók, ha a díszítésbe be nem vonathattak, legtöbbször mellőzettek, mivel ezeket nem tartották fontosaknak, mint Németországban, noha nem igyekeztek mindent a pajzsban egyesíteni, mint Franciaországban.

Mindezen címertani hiányok, hazánkban is gyorsan új hazát találtak, mert itten sem vert a heraldika sohasem mély gyökeret. Erre mutat a címerére nem sokat adó magyar nemességnél az intagliók szokatlan megkedvelése is, a mint azt sok más oklevél mellett a dr. Csánki Dezső által a Turulban közölt¹ országos érdekű harminczötpecsétes oklevél is bizonyítja, hol több országnagy mellőzve családja címerét, intaglióval pecsétel.

Az olasz befolyás Magyarországon is érvényesítette a pajzs heraldikáját és főképen a műépítészetnél, szobrászatnál, a sírkövek czimereinél, a hártakódexek díszítéseinél s nagyrészt a pecsétekre vésett vagy armálisokba festett címerekénél is.

Így látjuk ezt a két Báthory-féle címeres kőnél, melyek évszámmal vannak ellátva. Egyik Báthory Miklós váci püspöké Váczon 1487-ből,² másik Báthory István erdélyi vajdáié 1488. évből Nyírbátorban,³ csáktornyai Ernuszt Zsigmond püspök czimereinél 1488 Zágrábban és Pécsen,⁴ Szatmáry György pécsi püspöknek a kassai városház lépcsőházába befalazott címeres emlékkövéénél,⁵ az ő Corpus Domini oltáránál Pécsen,⁶ a menyői templom kapuján, keresztelő kútján és pasztoforiumán (1515);⁷ a Nagyrévi-féle pasztoforiumon (1507) Budapesten,⁸ a bécsi vár romjainál feltalált címereskőnél stb.⁹

¹ Turul, V. 1. l.

² Kubinyi és Vahot: Magyarország és Erdély képekben, I. 67. l.

³ Csoma J.: Magyar nemzetségi címerek 79. l.

⁴ Arch. ért. Új folyam XI. 153.

⁵ Myskovszky Viktor: A renaissance kezdete és fejlődése 30. l.

⁶ Arch. Ért. Új folyam. XI. 153.

⁷ Bunyitay V. Szilágy megye középkori műemlékei.

⁸ Szilágyi S. A magyar nemzet története, IV. 620.

⁹ Myskovszky: A renaissance stb. 32. l.

Hasonlóat találunk a czímerkódexek miniatűrjeinél kivétel nélkül, valamint az ezen korból származó síremlékeinknél, a minők: Vitéz Jánosé (1472) Esztergomban,¹ Sirokay Lászlóé (1487) Sirokán,² Szapolyay Imrée (1487) és Istváné (1499) Szepeshelyen,³ Gosztonyi Andrásé (1499) Esztergomban,⁴ Thurzó

Báthory-czímer.

Zsigmondé (1512) Nagyváradon, Lardus Tádée (1512) Kassán, a Forgách-családé (1515) Firenzei Jánostól Győrben, Mariássy Istvánné (1516) Markusfalván, a Palóczyaké (1519) Sáros-

¹ Török János: Magyarország primása I. 118.

² Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn, 52. l.

³ Arch. Ért. Új folyam X. 133.

⁴ Myskovszky V. tollrajza.

patakon, Warkócz Kristófé (1520) Késmárkon, Perényi Imre nádoré (1519) Töke-Terebesen s több mások.¹

Mindezen felsorolt emléken, kizárólag a pajzs heraldikája dívik. Ezen emlékek czimereinél ügyesen alkalmazták az olasz heraldikában használt egyes pajzsformákat. Egyszerűbb czímeralakokat, melyek a középkor háromszögpajzsába is belefértek, szívesen foglalták a csakis Olaszországban ismert és használt úgynevezett lőfőpajzsokba, míg komplikáltabb czímeralakoknak alul szélesedő pajzsokat adtak, melyekbe az alakok kényelmesen belefértek. És sajátságos, hogy míg ezen lőfőpajzsokkal a műépítészeti emlékeken és a hártyakódexek miniatűrjein gyakran találkozunk, sőt elmondhatjuk, hogy ezeknél az volt az uralkodó pajzsforma, addig sírköveinknél csak egyszer, az armálisszövegbe festett czímereknél ezen pajzsformát egyszer sem találjuk.

Az egyetlen sírkő, melyen az elhunyt czimere lőfőpajzsba van foglalva, a Mariássy Istváné 1516-ból.

Mint tudjuk, a Mariássyak szintén ezen korban 1504-ben nyertek czímet: vörös pajzsban természetes száras liliumokkal rakott halmok közül növekvő pánczélos alakot leeresztett sisakrostéllyal, mely arczát fedi, emelt jobbában feje felett buzogányt, leeresztett baljában patriárka keresztet tartva. Mariássy István sírkövén a lőfőpajzs, melyet mint fegyverzete egy részletét balkezében tart, négyelt. Az első és negyedik mezejében az itt mellőzött, növekvő pánczélos alaknak emelt jobbkarját a buzogánnyal, a második és harmadikban rózsákkal rakott halmok közül előtűnő balkarját látjuk, a patriárka kereszttel. Ez egy meg nem engedett czímercsonkítás, melyet a mester öntudatosan követett el, de ha a sírkő legendája útba nem igazítana, czímeréről sohasem ismernénk rá a sírkő pánczélos lovagjára.

Hasonló, heraldikailag nem okadatolható önkényes czímer-törést látunk a Pálóczyak sírkövén a sárospataki vártemplomban. Ennek czímerpajzsában a pajzslábat egy önkényesen odavésett nyugvó oroszlán képezi és erre van helyezve a Pálóczy czímer-pajzsalakja.

¹ Csergheő-Csoma i. m.

Az 1519. évben készült sírkő, az 1519-ben elhalt Pálóczy Mihálynak és testvérének a mohácsi ütközetben elesett Pálóczy Antalnak, a nagy múltú család két utolsó sarjadékának ham-

Mariássy-sírkő.

vait takarja. A nyugvó oroszlán a címerpajzsban, a kihalt hősi nemzetség örök nyugalját jelképezi. Ide sorozható a Báthoryak czimertáblája 1488-ból a nyírbátori templomban, a hol a művész egy önkényes sisakdísz alkalmazott, egy sár-

Pálóczy-czímer.

fel a heraldikai hűséget. Heraldikai szempontból tévedés, sőt hiba, de művészeti szempontból menti a poétikus felfogás, a mely azokban, mint plasztikai művekben nyilvánlik.

A címereknek dekoratív czélokra való felhasználásának legszabadosabb és legheraldikátlanabb esete az, midőn a díszítő művész kiveszi a címeralakot a pajzsából és kötelékeiből felszabadítva, szabadon alkalmazta azt díszítő motívum gyanánt. E munka első fejezetében erről már a bécsi képes krónika tárgyalásánál megemlékeztem és ott is említettem, hogy ezen szokás Olaszországban dívott s ott már erre példát a XIII. században is találunk. Ezen szokás az olasz építő- és festőművészekkel hozánk is elérkezett. A Nemzeti Múzeum folyosóján egy homokkőből faragott pilasztertöredék van felállítva, melynek mestere

kány kecses alakját, csak azért, hogy annak szájában helyezze el a könnyedén lengő jelmondatos szalagot.

Mind a három idézett példa a plasztika köréből való. Ezeknél a művész egy szép gondolatnak, egy idea hangulatos megörökítésének áldozta

Hollós pilaszter.

a palmetták, virág- és gyümölcsmotívumok s virágkosarakból összeállított díszítmények betetőzéseül kivette a Hunyadiak gyűrűt tartó hollóját a pajzsból s azt egy váza tetejére illesztette. Ezen kő egykor Mátyás király budai várpalotáját díszítette. Ennek mására a pergamentkódexek festett díszítései között is találunk. A Nemzeti Múzeumban levő „Johannis Damasceni sententiae“ című Corvin-kódexnek Attavantestől festett címlapján a lapszéli díszítésben, mindkét oldalon összesen négyszer az ezüst alapon, arany ágon álló fekete holló, csőrében az aranygyűrűvel, pajzsából kivéve s arany ágakból összetett dülénybe helyezve látható.

II.

Azonban ezen korszak fő érdekességét az armálisokba festett, újonnan adományozott címerek képezik. Ezekre is ráillik az, a mit az előző korszak tárgyalásánál mondtam, hogy az épületekre, sírkövekre vésett, kódexekbe festett címerek már régibb kor emlékei új ruhába öltöztetve, de az armálisokba festett címerek, mint új alkotások, visszatükrözik a nemzet és a festőművész kedélyvilágát, ízlését, heraldikai érzékét úgy az ábrázolásban mint a szerkezetben és kivitelben.

A Mátyáskori armálisok címerei mintegy átmenetet képeznek a német későcsúcsívből, az olasz korarenaissance-ba. Egyik modorban sem tiszták, mindkettőnek nyomai felfedezhetők minden egyes címerben, nehézkesek, egyes részleteikben esetlenek, minden egyes címer más kéz munkája s általában azt a hatást teszik a nézőre, hogy olasz festők festették ó-német modorban, hogy ismeretlen téren mozogtak, mert lehetetlen elképzelni, hogy azok, vagy azoknak tanít-

Hollós kódexdíszítés.

ványai, kik a klasszikus szépségű V. László korabeli címereket festették, festhették volna a Török-, Nagylucei-, Mérey-stb. armálisok címereit.

Az armálisoknál az olasz renaissance csak a nagy király halála után lép fel tisztán és korlátlanul. Ez ideig a nagy

R. A

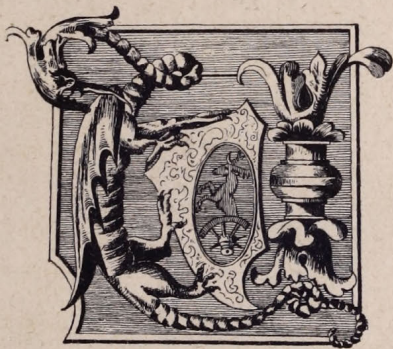
Török Ambrus címere.

miniátorok a világhírű Corvin-kódexek díszítéseivel voltak elfoglalva, de a király halálával megszűnt a könyvdíszítések munkája s a művészek vagy visszaköltöztek hazájukba vagy a királyi kancelláriánál nyertek alkalmazást, a hol még évtizedeken át festették, heraldikailag gyenge, de művészi tekintetben kiváló címeralkotásaikat.

Ha már most figyelembe vesszük azon egyszerű heraldikai szabályt, mely szerint valamelyik czímer szabályszerű szépségét a pajzs, a pajzsalakok, sisakdísz s a takarók helyes aránya és összhangja képezi, az alábbiakból kitűnik, mennyire feleltek ezen szabálynak a czímerművészet olasz mesterei!

A pajzs a czímerleveleken, többnyire mindkét oldalán egyenlő, mérsékelt hajlású, háromszög vagy alul kerek paizs, néha nagyon is, csaknem karimásan kihajló felső sarkai legtöbb esetben csapottak. A pajzs ezen alakja eltekintve a felső sarkoknak néha nagyon is túlmerész kihajlásától, mely leginkább az 1515. évtől kezdve lesz feltűnővé, eléggé tetszetős. Fő szépsége abban áll, hogy soha sincs perspektív helyzetbe állítva, holott ezen heraldikai szabályellenességet a nagy német mestereknek majd minden alkotásánál tapasztaljuk. Ezen pajzs, alakjánál fogva alkalmas volt bárminő czímeralak befogadására s erre, mint alább látni fogjuk, egyes esetekben nagy szükség is volt.

U betű

Ez volt az általános alak, de ezenkívül találunk tárcsákat, néhol oldalkivágással, (De Ponte 1489, Castelliono 1494) és alul kerek pajzsokat még egyenes oldalakkal is (Batthyányi 1500, Érky 1514).

A pajzsokat igen gyakran sárkány köríti.

Általában ezen korszak egyik legkedveltebb, leghatásosabb, sokat használt motívuma a sárkány, részint a pajzs körül, részint mint pajzstartók. Ezen motívummal az olasz renaissance művészei meglepő hatást értek el egyes műalkotásaiknál. Alig lehet valami szebbet és kecsesebbet képzelni, mint azon U kezdőbetűt, a mely a Bakócz Tamás bíbornoknak, az esztergomi főegyház könyvtárában őrzött gradualéjába van festve,¹ vagy a Báthory István erdélyi vajda hamis sisakdíszszel ellátott

¹ Török János : Magyarország primása, II. 298.

czímeres emlékkövét a nyírbátori templomban, vagy azon pajzstartókat, melyek a Drágffy- (1507)¹ és a Kanizsay-czímerket (1519)² tartják, melyek közül az utóbbiak az első, oklevélben adományozott pajzstartók. Legmerészebb alkalmazását látjuk az egymásba fonódott két sárkánynak, mint pajzstartóknak, a Morgonday-czímeren (1520), hol azok fejeit két természetes nyíló virág képezi. Szép hatást értek el a címerpajzsokat körítő sárkányokkal is, de ezekkel megnehezítették a sárkányrend után kutatók munkáját annyira, hogy Magyarországon csak azon családok őseinek valamelyikét tarthatjuk a sárkányrend lovagjának, a mely családok címerpajzsa körül a sárkány, az olasz renaissance-t megelőző korban is előfordul (Chapy, Boeskey, Soós, Berzeviczy, Báthory), de a hol ezt csak az olasz renaissance korában, vagy azon túl észleljük, ott a sárkányt bizvást csak ezen kor díszítő motívumának tekinthetjük.

A tárgyalt korszak természetességre törekvő iránya, néhol már a pajzsok természetes elhelyezésénél is nyilvánul. Így látjuk azt Mariássy István sírkövénél, hol a teljes pánczéلبa öltözött férfiú 1516-ban (!) kezében tartja a hadviselésben soha sem használt lőfejú pajzsot, mint fegyverzetének kiegészítő részletét. A Lardus Tádé és Gosztonyi András sírköveire csak címerpajzsaik vannak kivésve, ezek lengő szalagokkal látszólag a paizs felé erősített karikára vannak függesztve. A pajzsok ilyen módon való természetes elhelyezésére az armálisokba festett címereknel is van egy példánk: a Kormossy Tamás címereképe, a hol a zöld koszorúba foglalt pajzs, szintén szalagról függ.

A címerszimbolikáról az előző fejezetben szóltam. Elmondottam, hogy az a heraldikával egy idős, nemcsak nálunk, hanem külföldön is. Hazánkban már az előző időkbelől származó címerekből gyakran kiolvasható a szimbolikus vonatkozás és alig kételkedhetünk azon, hogy ezen címeralakok, az adományos valamely kiváló tette, hivatalára, állására vagy életének valamely emlékezetes epizódjára vonatkozással ne bírnának.

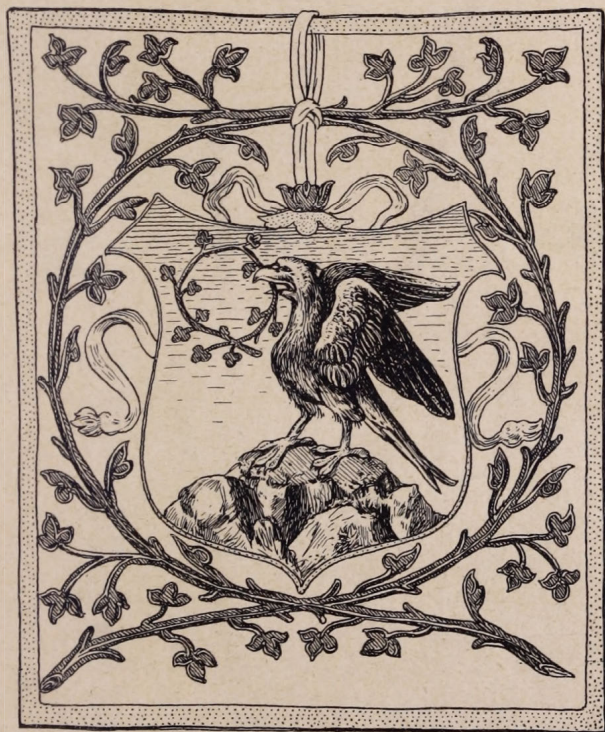
Az olasz renaissance korában tovább mentek. Nem elégedtek meg többé azzal, hogy az egyes fegyvertényeket

¹ Nyáry: A heraldika alapvonalai, 102.

² U. o.

heraldikai jelképekkel örököztették volna meg czímereikben, hanem magokat ezen jeleneteket egész naturalisztikusan, úgy a mint az történt, foglalták pajzsba. Az így létrejött czímer, inkább egy szép miniatűr képhez hasonló s csak pajzskerete erőszakolja ránk, hogy czímerrel van dolgunk. Ilyenek: a

R.A

Kormossy-czímer.

Dombay-czímer, melynek kék pajzsában egy magyar vitéz kardjával az előtte balra álló török nyakába vág, baljával a török vállát ragadván meg, ki lekonyult fejjel, kinyitott markáiból bocsájtja le kardját;¹ a Dobay-czímer,² melyben egy pirosruhas

¹ Turul, 1891. 130.

² Eredetije a M. N. Múzeumban.

férfiú, szúrásra készen tartott gerelylyel, egy mellette elrohanó vadkant leszúrni készül; és a Brodarics-czímer, hol egy pánczélos férfiú csolnakban a folyamon átevez, feje fölé kiterjesztett szárnyú sas babérkoszorút tart;¹ a Radaák-czímer, melynél „kékben sárga alapon, balról vörös gallérú, barna ruhás, vörös csizmás, jobbra fordult magyar vitéz, fején fehér strucz tollas sárga süveg, derekára kötött fekete kard, vállához emelt puska, előtte balra fordult, vörös ruhás, sárga galléros, vörös csizmás

Dobay-czímer.

alak, fehér prémes vörös tatár süveggel, derekára kötött karddal, kezeiben lövésre kész íjjat tart, mellén mély löseb, melyből hátán bőven omlik a vér.”²

A Cseh Jánosnak adományozott czímer, a melyben egy vadászruhába öltözött fedetlen fejű szőke ifjú küzködik egy gerelylyel átütött vadkannal s azt füleinél fogva tartja, vagy a

¹ Magyar hadtörténelmi emlékek . . . Dr. Szendrei Jánostól. 129 l.

² Szendrei J.: A magyar viseletek történelmi fejlődése, IV. tábla.

Vásárhelyi-czímer,¹ hol egy meztelenre vetkezett férfiú küzd bunkós botjával, a farkával lábait átfonó háromfejű sárkánnyal.

Szép miniatűrök inkább, mint címerek tárgyai, a termé-

Vásárhelyi-czímer.

szetben lejátszódott drámák, a devecseri Csoron András czímere,² melyen egy farkas támadja a gyanútlanul nyugvó szarvast,

¹ Ipolyi A. gyűjtemény. Nagyvárad.

² A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

vagy a Sáfár Tamásé,¹ hol nádas tóban ragadozó ölyv támadja meg az apró vízi madarakat, melyeknek egyikét zsákmányul ejti, másika elmenekül. A természeti dolgok ilyen természetes ábrázolásának szélsőséig, a szép érzék határán túl vitt példáját látjuk a Dobokay-czímernél,² a hol egy döglött kosból lakomázik egy saskeselyű. Sajátságos ferde ízlésének és rideg természetének kellett annak lenni, a ki a természet egy-egy ilyen lehangoló momentumát volt képes magának állandó címberjelvényül választani, hogy azzal házát ékesítse, azt gyűrűjébe véssesse, hogy azt mindig lássa s utódait is ennek látására utalja.

Az ilyen címerek világos tanulságai annak, hogy ezen kor olasz címberfestői első sorban miniatörök voltak, kik művészetükben nem engedték magokat a heraldika merev, sablonszerű szabályai által korlátoztatni.

A címberszimbolikára vonatkozó egy másik jelenséggel találkozunk e korban, midőn az armálisban lefestett címber szimbolikus jelentőségét az oklevél szövege magyarázza meg. Már a XV. század közepén, sőt ezt megelőzőleg is vannak ezen szokásnak nyomai. A Kölkedy János 1429. évi armálisának szövege³ legrégibb adat erre, hol a címberalakul felvett nyíllal átlőtt, levágott saslábat, a szöveg következőképen magyarázza meg: „a sasláb azt példázza, hogy a mit a címberszerzők az alázatosság és vitézség körmével megragadnak, állhatatosan meg is tartják. A nyíl a kísértéseket és szerencsétlenségeket jelenti, melyeknek csapásai alatt megfoggya, de meg nem törve, a pajzs sárga színe által jelképezett szeretet szabadságából merítve erőt, állhatatosak maradtak“.⁴ Meglehetősen értelmetlen s a XVII—XVIII. századba is beillő címbermagyarázat. Másik nyoma Hunyady János 1453. évi bővített címberének magyarázata,⁵ hol a veres oroszlán maga a hős és a karmaiban tartott korona azt jelenti, hogy ő azt a megtámadóktól védelmezte, azoknak kezeiből kiragadta s a királynak alázatos készséggel általadta.

¹ Gr. Erdődy-es. Monyorókeréki levéltára.

² Orsz. ltár. Acta post adv. Tabulares 2. No 7.

³ Turul, XIV. 36.

⁴ Turul, XIV. 36.

⁵ Nyáry: Heraldika, 120—121. l.

A XVI. század elejétől gyakoriabbak az armális szövegében a jelképek magyarázata. Ilyenek: a Mernyey (1498), Dragissich (1503), a Vay-Ibrányi (1507), Szeremléni (1509 után), Radováni Keczer (1514), Brodarich (1517), Révay (1521), Dobokay (1525), Dessewffy (1525), Bursel (1526) és bizonyára

Dragissich-czímer.

még több is volna, ha a mindezen korból származó címeradományok oklevélszövegeit is ismernénk.

Legérdekesebb ezek között a Dragissich-féle armális, melynek címerképe: kék pajzsban, zöld alapon, zöld levelű sárga tök hever (a festményen inkább körtének látszik), mely felett sárga sárkány és arany, koronás oroszlán küzdenek egymással. A címert nemes mykosynczi Dragissich Illés kir. kancelláriai jegyző, Buchay Bertalan és Miklós vaskai diakonus

és zágrábi kanonok, Lomniczay Gáspár, padonyai Jurmanovich Péter és Spissich Miklós nyerték. A pajzs zöld alapján fekvő tők, horvátul Buča, vagyis a horvát területen fekvő Bucha falu, melyet az adományosak (a koronás oroszlán), a török (a sárga sárkány) ellen megvédelmeztek.

Ez elfogadható magyarázatát adja a különben szokatlan címereképnek.

Az ilyen címéralakoknál és címerjeleneteknél önként következett azután azoknak természetes ábrázolása. Hadi párbajokat, vadászjeleneteket nem lehetett az egyiptomi falképek módjára stilizálni. De a címerfestők nem is stilizálták sem azokat, sem az egymágában fellépő címerállatokat, de még a virágokat sem.

Münster oroszlána.

Az öt szívalakú levelű heraldikai rózsát ezen korban alig találjuk. A Várkonyi-címer kinyílt és bimbóban rejlő rózsái, vagy az Imreffy-címer liliomai annyira természetesek, hogy szinte illatát érezzük. A Kubinyiak zergéje, a Csicseryek, Chronok farkasa, a Vay-Ibrányiak, Kántorok, Ányosok szarvasa, az Alpáryak, Dragissichok oroszlána, a Básthyak, Desewffyek sasa, a Mernyeyek papagája, a Sáfárok vércsége mind olyanok, a minőknek őket a természetben látjuk. Természetesebbek ezek, mint a XVI. század közepe táján (1552-ben) megjelent Münster Sebestyén-féle Cosmografiában természetrajzi szempontból leírt állatalakok metszetei, melyeken jobban észrevehetők a heraldikai stilizálás nyomai.

Ha végig nézzük Jagelló királyaink: II. Ulászló és II. Lajos címeradományait, az 1494. évi Castellionó-féle címert kivéve, egyet sem találunk, melynek címerállatja ne természetes színével és ne természetes állásában lenne megfestve. Így történhetett meg az, hogy midőn II. Lajos 1525-ben hívénék, Desewffy Jánosnak címert adományozott, a címerfestő — el

sem képzelhette, hogy valamely állatot másszínűnek is festhessen, mint a minő az a természetben, — a királytól adományozott aranykoronás ezüst sást, az armálisba természetes barna színébe festette. És ez volt oka annak, hogy a Desewffyek mind e mai napig hibás czímert használnak és nem szereztek érvényt ama királyi kitüntetésnek, mely őket akkor érte, a midőn a király ősüknek saját czímerét adományozta.

Ezen naturalisztikus iránynak köszönhetjük azután azt, hogy a jelenetes és alakos czímerek, a magyar viseletek történetéhez elsőrangú adatokat nyújtanak. Ezen képeken minden alak a természet után volt másolva, a békés időben vadászgató földesúr, vidéki nemes éppen úgy, mint a csaták hevében küzdő harcos. Amannak fegyverei, a szarvast lelövő puska, a vadkant leszúró gerely éppen úgy, mint a harcosok fegyverei: a puska, a kardok különböző alakjai, a számszeríjjak és nehéz, egyenes pallosok, a harcosok könnyű hadi öltözete, Dombaynál, Radaáknál, Szigetinél éppen úgy, mint Veér András nehéz vértézete, mely hasonló a Szapolyayak, Mariássy és Varkócz sírköveire vésett márványalakokhoz.

III.

A naturalizmus a jelenetes czímerek ábrázolásában annyira ment, hogy egy-egy alak arcán még az emberi indulatokat is kifejezve látjuk. Így a sebkozta fájdalomét a Radaák- és Szigethy-czímerekben ábrázolt megsebzett harcosok arcán. Miután Szigethi Literatus György czímere indította elhunyt jeles heraldikusunkat, Csergheő Gézát arra a nézetre, hogy arczképfírást fedezzen fel egyes magyar czímeralakok ábrázolásában, itt látom helyén azt, hogy ezen, már nálunk dogmává lett téves állítás tarthatatlan voltának bebizonyítására kissé bővebben kiterjeszkedjem. Mert hiszen egy másik írónk, pár évvel ezelőtt¹ erre vonatkozólag így nyilatkozott: „Arczképes czímerek nem tartoznak heraldikánkban a ritkaságok közé. Már korai időkből, a XV. századból ismerünk czímeradomá-

¹ Turul, XX. 189.

nyokat, a melyeknek tárgyát a kitüntetett képét viselő címerek képezik“.

Miként említettem, Csergheő Géza volt az első, ki a magyar középkori armálisok tanulmányozása közben, az arczképirás nyomait vélte feltalálni s „Arczképirás a magyar heraldikában“ cz. rövid cikkében a Turul IV. kötetében, közre is bocsájtotta ez irányban tett észleléseit. Éles szeme ritkán hagyta őt cserben, következtetéseiben ritkán csalatkozott, de itt következtetéseiben téves útra tért. Még életében ellentmondottam ezen nézetének: „Zsigmond király czímerlevelei“¹ című értekezésemben, a melyben ezt írtam: „korra nézve legidősebb costumeczímer a Mohorai Vid címere, mely egy mameluk vagy beduinhoz hasonló torzalakot ábrázol erős, horgas orral, félelmes nagy szájjal. Valószínűleg szimbolikus czímerkép, azt példázván, hogy a czimerszerző ezen alakot a harcban, minden félelmissége daczára, legyőzte. Hasonló ehhez az Olsvay-czímer sisakdisze, mely egy előkelő török vezér mellképét ábrázolja . . . Ez valóságos remeke a miniatűr-festészetnek, s bár mint viseletkép keleti tárgyánál fogva nem fontos, de érdekes *mint fényes czáfolat azokra nézve, kik a heraldikában arczképirást keresnek*. Ezen két alaknál olyan erős az egyénítés az arczokon, minő az arczképirás bizonyítására felhozott példák egyikén sem, pedig a holt mameluk s az élő vagy szintén holt nagyvezér, nem jöhettek el Konstanczba ülni a művésznek, hogy mellképeikkel a Mohoray és Olsvay sisakját díszítsék.“

A heraldikában felnyomozható arczképirásra nézve, ezen eszme keletkezése óta eltérő nézetem voltunk.

A Csergheő cikkében felhozott példák is, „melyeknél az egyes czimerszerzőknek a fejedelmektől kapott címereikhez, a festő előtt *ülniök* kellett,“ könnyen czáfolhatók.

A három példa közül, melyet Csergheő állításának igazolására felhoz, első a Malonyai Balogh Illés címere 1499. évből, Abauj-Torna vármegye levéltárában. Ezen czímer és armálisról azóta kimutatta a kritika, hogy az egy XVIII. századból származó hamisítvány s így a czímerpajzsban levő

¹ Turul, XIV. 9.

mellkép nem lehet az állítólag 1499. évben élt Balogh Illés arczképe.

A harmadik példa Bocatius János címere 1598. évből. A címerpajzsban állítólag Bocatius Jánost ábrázoló térdelő alak méretei oly kicsinyek, hogy annak feje, kicsiny volta mellett sem lehetett arczkép, de kizárja ennek lehetőségét a geográfiai távolság is. Midőn Bocatius János címerét a prágai várban festették, akkor őt Eperjesen tartotta tanári hivatása.

Végül az itt utolsónak hagyott második példa Szigethy György deák címere: növekvő férfiú, jobbjaiban görbe kardot tart, baljával a mellébe lőtt nyilat fogja meg. Ezen arczon tagadhatatlanok az egyéni jelleg nyomai a nélkül, hogy azt arczképnek kellene tartanunk.

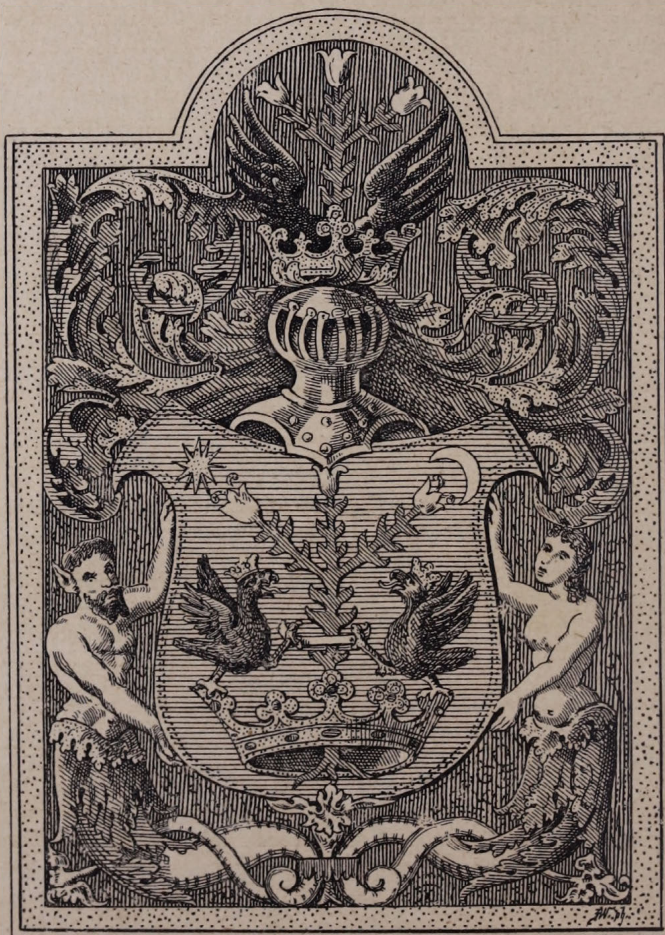
Egy arcznak bizonyos nagyobb mértékben való megfestése okvetlen magával hozza, hogy a festő vonásainak bizonyos egyéni jelleget adjon, e nélkül az el sem képzelhető, arcz nem festhető, még ha az pajzsba van is foglalva. Hol van az arcz jobban egyénítve, mint a Soós-család 1418. évi címerének kosszarvakkal ékített női törzsénél, vagy a Berekszói Péter 1448. évi címerének sisakdisznénél, mely egy fehérturbános, kékkaftános, hosszú feketeszakállas törököt ábrázol? Vagy a Záray Lázár címerében levágott törökfejnél, vagy a Dévay-címer megsebzett szaraczn harcósának arczánál? Ezen négy címerben levő arczoknak van leginkább egyéni jellege talán az összes magyar heraldikában.

És mégis ezek egyikénél sem gondolhatunk arczképezésre, már csak a helyzet és körülményeknél fogva sem. A segéd-sisakdiszből pajzsalakká változott női mellkép, bárminő jellemző vonásai legyenek is, éppen úgy nem lehetett arczkép, mint a lefejezett vagy halálra sebzett szaraczn.

Tagadhatatlan, hogy Magyarországon még kedvezőbb talajt talált a címerszimbolika, mint külföldön s itt az leginkább a címerszerző jelképezésében nyilatkozott. A szemén megnyilazott oroszlánban éppen úgy a megsebesült Csapy Andrást kell tekintenünk, mint a toronyban kürtöt tartó veresruhás férfiúban Csontos Pétert, a farkassal küzdő inges alakban éppen úgy Kistárkányi Dénest, mint a török nyakát levágó vitézében Dombay Jánost. A számtalan kardot tartó oroszlán,

veresruhás vagy pánczélos férfiú, állva vagy vágató lovon lovagolva, kezükben kivont kardot, zászlót vagy buzogányt tartva,

Imreffy-czimer.

mindmegannyi a czímszerzők jelképei, de nem egyszersmind arczképei is.

E tekintetben nincs különbség az elébb és utóbb felsoroltak között. A különbséget csakis méretük idézi elő. A nagyobb mellképes alaknál az arc is nagyobb méretű s így jellegze-

tesebb, a kisebb egész vagy lovon ülő alaknál az arcz igen kis arányú, nem lehet jellegzetes.

Mivel minden nagyobb méretben festett arcznak meg van egyéni jellege, ezt címerekben adományozott arczoknál csakis ezen nagyobb méretekre vezethetjük vissza, de arcz-képezésre sohasem gondolhatunk.

Végül a pajzs és pajzsalakok jellemzésénél szólnunk kell az ezen korban előforduló címerbővítésekről. Ezek többféle alakban nyilvánulnak. Van eset, hogy a régi címeralak újabb szimbolikus alakkal bővítették, másutt a régi címer, más család címerével lesz egyesítve és megbővítve, még pedig vagy osztatlan pajzsmezőben, vagy osztási vonalakkal elkülönítve. Az elsők közé tartozik a Buthkay-címer (1505), hol az ősi Guthkeled-címer állkapocsba behelyezett farkasfogakká eltorzult jelvényéhez kíséretül felül csillag és holdsarló lett adományozva, továbbá az Imreffy-címer 1523. évből, a hol a Győr-nemzetség ősi címere, az egyszerű stilizált liliom, koronán egymással szemközt álló két koronás fekete sas között nyúlik fel természetes állapotban, három zöldleves száron, három fehér természetes virággal. Itt a természetességnek áldozatul esett az ősi címervirág eredeti színe, mely kék pajzsban, arany volt.

Az osztatlan pajzsmezőben történt címeregyesítésre és bővítésre példának a Tornallyay-címer (1513), hol a Tornallyayak ősi címere a torony, a Szapolyayak egyszarvújával egy mezőben lett egyesítve. Ilyen továbbá az Ibrányi- és Vay-címerek (1507) egyesítése s ugyanez történt a Desewffyek régibb jelvényével, melyhez II. Lajos király 1525-ben a lengyel sást ugyanazon mezőben elhelyezve adományozta.

Az osztási vonalakkal elkülönített címerbővítések, szintén különböző címerekből állanak, ilyenek a Goszthonyi- (1507), Castelliono- (1494), gersei Petheő- (1507) és Kanizsay-címerek (1519).

IV.

A sisakok, ezen korban is csőrsisak, de legtöbb esetben nélkülözik a német csőrsisakok kecsességét, többnyire nagyon is öblösek vagy túlságosan hosszú és merev nyakúak. Nem követik a későcsúcsíves emlékeinken, címereinken észlelhető azon kizárólagos elhelyezést, mely tekintet nélkül a pajzsba foglalt alakok elhelyezésére, mindig oldalt fordult helyzetben illeszkedett a pajzsra. Itt már szemközt álló sisakokat is látunk — sajnos — néha olyan pajzsokra illesztve, a melyeknek ábrázolása az oldalt helyezett sisakot követelné.

Új jelenség az itt-ott feltűnő pántos sisak, melyről az előbbi korszakban bővebben szólottam, de ennek alkalmazása sem öntudatos. A címerfestő szeszélyétől függő, sem rangot, sem előkelőséget nem jelez, holott ezt Németországban ezen korban, kizárólag a tornanemesség viselhette. Pántos sisakja van a Drághffy (1507) és a Győr-nemzetségből származott Imreffy-család bővített címerének, de ugyanaz van az újonnan meg-nemesített Bakóczok (1489) és a Petrécz-család (1523) címereinek is.

A sisakdísz legtöbb esetben hiányzik, bár sisak gyakran van, melynek teteje az ornamentális lombtakarók gócpontját képezi, noha a heraldika szigorú szabályai szerint a sisak jelenléte okvetlen feltételezi a sisakdísz és takarókat is.

Hogy minő hátrányos az ilyen hiányos címeradományozás, annak fejtegetése alig szükséges. Az adományos, címerét a közéletben is érvényesíteni akarván, — főképen később a nyugati heraldikai áramlat újabb bekövetkeztekor, I. Ferdinánd korától kezdve, — hogy teljes címert használhasson, önként felvett sisakdíszszel kellett magán segíteni, mely a kényszerhelyzet szükséges kifolyása ugyan, de jog- és szabályellenes volt. Ez önként felvett sisakdísz, legtöbbnyire a pajzsalak ismétlése volt. Így a Tornallyayak a XVI—XVIII. századbeli pecsétein a sisakdísz növekvő egyszarvú, a Sánkfalvai Heős család pecsétein a pajzsalak: a kar, három nyílvevesszővel. Ilyen a Mariássyak helyzete is, kik majd a pajzsalakot teljesen, majd annak jobb karját használták sisakdíszül, az emelt buzo-

gánynyal, végül a Forgáchoké, kiknek immár összes czímerük nem egyéb, mint az ősi czímer segédsisakdíszé.

Mint fentebb említettem, a pajzson nyugvó sisak teteje az ornamentális takarók góczpontjául szolgált, mely góczpont-

Érky-czímer.

R. A.

ból a takarók végei három liliomlevelű díszítést képezve töltötték be a sisakdísz helyét. Ezen ornamentika is félreértésekre vezetett. Ilyen látható a Csicseryek 1505. évi czímerbővítő oklevélén is és az utódok ezt sisakdísznek nézve, abból három strucz-tollat csináltak s a Csicsery-család tagjai egész a legújabb időkig három strucz-tollat használtak sisakdíszül.

Vannak esetek, midőn az ornamentális takarók a sisakon, olyan alakban bogosodnak össze, hogy nem tudjuk díszítésnek tekintsük-e vagy sisakdísznek? Blazonáljuk-e vagy nem? Ilyenek az Érky-czímer (1514) sisakján a fél lilium és a Cseh-czímer (1514) sisakján a négyszirmú virág.

Tekintsük már most az olyan címerleveleket, melyeken sisakdísz is van. Összehasonlításul közöljük néhány Zsigmond-kori címer arányait különböző évekből:

	pajzs	sisak és dísz
1415. Barócz	6·5 cm	8·5 cm
1418. Moghy	8·5 „	11·2 „
1430. Dabi	6·2 „	11·2 „
1437. Azzywelghy	6·7 „	9·2 „
1437. Laký	6·6 „	10·8 „

V. László király címeradományainak arányai:

1453. Hunyady	8·4 cm	12·7 cm
1453. Lövey	5·1 „	6·9 „
1455. Sankfalvai	5·0 „	5·6 „
1456. Thurzó	4·4 „	6·5 „
1456. Bécz	6·3 „	8·2 „
1456. Disznósy	4·5 „	6·7 „

A német mesterek czimereinek arányai:

Cranach (Schauerl)	3·4 cm	4·8 cm
„ (Tucherl)	3·2 „	5·6 „
Dürer (Romer)	9·0 „	12·0 „
„ (Tschertte)	6·0 „	8·0 „
Baldung (Hanauer)	8·3 „	9·2 „
„ (Landsperg)	8·3 „	10·4 „
„ (Wolff)	7·8 „	10·3 „
„ (Zorn)	9·2 „	12·3 „
„ (Muster)	9·7 „	14·0 „

Ezeknél világosan kitűnik a sisak és díszének aránya a pajzshoz s láthatjuk a későcsúcsíves és korarenaissance modornak megfelelőleg mennyivel múlja amaz ezt felül.

Tekintsük ezzel szemben az olasz renaissance címér arányait:

	pajzs	sisak és dísz
1487. Bakócz	5·0 cm	4·7 cm
1497. Kubinyi	4·2 „	3 0 „
1507. Drágffy	6·7 „	6·5 „
1516. Brigant	6·5 „	6·1 „
1519. Dobay	7·5 „	6 7 „
1523. Imreffy	7·4 „	8 6 „
1523. Petrécz	7·3 „	5·5 „

A sisakon ismétlődő cízimalakok arányai:

	pajzsban	sisakon
1415. Komjáthy	3·9 cm	4·7 cm
1417. Ders	4·2 „	5·4 „
1431. Ábrámfalvy	2·4 „	4·1 „
1431. Peres	3·3 „	4·5 „
1437. Laky	5·5 „	7·0 „
1456. Disznósy	4·0 „	5·6 „

Az olasz renaissance címerekénél:

1507. Török	5 0 „	3·5 „
1516. Brigant	5 0 „	2·8 „
1520. Morgonday	6·0 „	3·0 „
1523. Imreffy	5·2 „	4·2 „

A Zsigmondkori címérlevelekben is már gyakori a sisakdísz növekedése a pajzsalakkal szemben, úgyannya, hogy azon címérlevelek, melyeken a pajzsalak egyenlő a sisakdíszszel, csak kivételnek tekinthetők. Az 1422. éven túl illet egyet sem ismerünk. Vannak ugyan némely cízimalakok, melyeknek ilyen növekedése a sisakon a heraldikai jóízlés ellen van, melyeknek ott ellenkezőleg kisebbedniök kell, minők egy rózsa, egy lilium, egy hárslevél. Ezen alakoknak teljesen be kellett tölteniök a pajzsot s ilyen — vagy még nagyobb alakban esetlenül néztek volna ki, de nyugaton ezen aránytalanságot segédsisakdíszszel pótolták, melyre a pajzsalakot kisebbített alakban reáillesztették. Szép példája ennek

a Zsigmond királytól 1418. évben adományozott Szecsődy-czímer.

Gyakran van a sisak hibásan elhelyezve a pajzsán, t. i. midőn a sisak elhelyezése nem egyezik a pajzsalak irányával. Tárgyalt korszakunkban hibás a sisak elhelyezése a Hernalt-Mesteri címerpajzsán, hol a pajzs címeralakja, a kar, balfelé fordul, a sisak jobbfelé van elhelyezve; a Csoron-czímernél, hol a pajzs fekvő szarvasa és az azt támadó farkas balfelé irányul; a Brodarich-czímer pajzsában a csónakos jobbra evez, a sisak balra fordul; a Drághfy-czímernél, hol a pajzsalakok a sisaknak szemközt való elhelyezését feltételezik 's az ennek daczára balra fordul. Hibás a Brigant-, Petrécz-, Básthy-, Kállay-Vitéz-, Spissich-, Petheő- és Cseh-czímerek paizsának elhelyezése is.

A heraldika azon szabályát, hogy a címeralak helyes alkalmazása a pajzs terének helyes kitöltésében áll, ezen kor művészei átvitték a pajzsból a címer háttérére s azon igyekeztek, hogy ezen háttérre a takarók kecses kanyargásaival teljesen kitöltsék. Az olyan címereknél, melyeken, ha sisak van is, csupán takarók szerepelnek, lehetetlen tagadnunk ezek rendkívül kecses, ízléses kivitelét.

De ezen szabálynak esett áldozatul a sisakdíszek helyes aránya is a pajzshoz és a pajzsalakhoz. A sisakdísznek — csekély kivétellel — nem volt szabad magasabbnak lenni a takarók felső kanyarulatánál, melynek a háttérre teljesen ki kellett tölteni. Ez okozta a Brigant, Schirmer, Morgonday stb. címerek sisakdíszének aránytalan eltörpülését, ezt tapasztaljuk még az olyan címereknél is, melyeknél segédsisakdísz alkalmaztak — például a Hernalt-család címerénél — mely már alakjánál fogva is nagyobb teret igényel.

A sisaktakaróknak már a múlt században, az élő heraldika letűntével, a későcsücsíves kor felismerte ornamentális jellegét, mint a címernek azon egyetlen alkatelmét, a melyet a címer integritásának megsértése nélkül, tetszése szerinti kecses ki- és behajtásokkal megfesthet.

Ekkor még a takarók eredeti rendeltetésére visszaemlékezve az oklevél szövege itt-ott felemlíti, hogy a pajzsot a takarók „tetszetősen, mintegy széltől lobogtatva“ „czottas, ante

e retro dependentes, tamquam vento vel aliquo impetu recenti seu veloci agitatas“ folyják körül.¹ Ezzel is jelezve ezen heraldikai dísz eredeti rendeltetését.

Az olasz renaissance ornamentális ereje leginkább a takaróknál és egyéb a pajzsot körítő díszítéseknél nyilatkozott meg.

Jagelló királyaink címéradományozásainak tetemes része pajzscíméradományozás volt. Ezeknél takarókról nem szólhatunk, de ezek mellett is a címér háttérét, a pajzs és a keret között a legváltozatosabb, kecses, bájos díszítő motívumok töltik ki: angyalok, nayádok, szirének, amorettek, delfinek, bőségszarvak, boglárók, virágok, virágfüzerek s az azokat csipkedő madarak.

Ezen díszítő motívumokról a címér festői még ott sem tudtak lemondani, a hol teljes címert festettek. Vagy az egész takaró volt ornamentálisan tartva, vagy ügyesen összefűzték ezen ornamentális motívumokat a takarókkal. Az előbbire példa a nagyon korai második Bakócz-címér, a hol a pajzsot kék nyíló virágokból és zöld levelekből összeállított füzér köríti, az utóbbiak bár vétenek a heraldika szigorú szabályai ellen, de szépségükért szemet húny a legszigorúbb bíráló is és azokat a miniatűr festészet remekeinek tekinti.

Mi sem lehet kecsesebb a Salzer-címér (1507) ornamentikájánál, a hol a pajzsot kerítő sárkány s ez alatt stilizált bőségszarvak, nagyon szép összhangba vannak hozva a címér takaróival, vagy a Török-címernél (1507), hol a pajzsot kerítő sárkány testét körülfolylják a takarók vékony hajtásai, vagy a Kanizsay László címere (1519) sárkánypajzstartóival, a sárkányok nyíló virággá idomult farkaival és lombos takaróival, vagy a Morgonday-címernél, hol a pajzs karimáját két lebegő kékszárnnyú angyal tartja s alul két — farkaikkal egymásba fonódott sárkány szolgál támaszul, melyeknek feje egy-egy stilizált kék, nyíló virágkehely.

Példányszerűen szépen stilizáltak a Sánkfalvay-címér (1489) takarói, de ennél meg az a heraldikai hiba, hogy sisak nincs s a takarók Sánkfalvay Antal püspöknek² a pajzsra helyezett püspöksüvegéből indulnak ki.

¹ Chapy András címérleírása. Turul, I. 116.

² Turul, VIII. 208.

Vannak közöttük nagyon szép takarók, melyek alakjukkal nem vétének a heraldika ellen, de ezek a nagy színváltozatosság és színbőség miatt le nem írhatók (Kubinyi, Mernyei, Mestery, Dombay, Alpáry, Tornallyay, Sáfár, Csoron stb.).

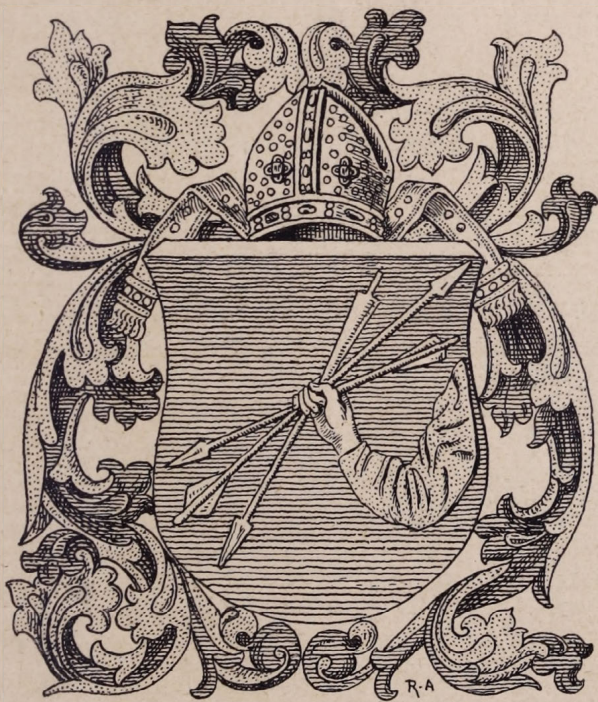
Salzer-czímer.

A Tornallyay-, Imreffy-, Alpáry-czímernek takarói körülbelül következőképen volnának leírhatók: kívül kék és arannyal széltében csikozott, belül zöld; a Dobay-czímeré: kívül kék-zölddel osztott, belül arany; a Csicsery-czímeré: kívül kék, veresszel széltében csikolt, belül arany; a Schirmeré: kívül kék-arannyal, belül fekete-ezüsttel széltében csikolt.

Ezen leírások után talán le lehetne festeni az említett címereket, de ilyen leírásokat a heraldika nem ismer, már pedig a mi a heraldika szabályai szerint le nem írható, az ugyanezen szabályok szerint helyes nem lehet.

Ezen utóbbi esetben is az lett a végeredmény, hogy a címertulajdonosok önkényesen választották meg takaróik színeit,

Sámkfalvay-czimer.

mert az adományozott színeket sokaságuk és heraldikátlan összeállításuk miatt nem használhatták.

* * *

Mindezen nagyszámú elősorolt hiányok daczára általában ezen korszak az, a melynek tanulmányozásánál, a heraldikus

a műtörténésszel folyton szemben találja magát. A mi ezen emlékeknél heraldikai szempontból hiba, művészeti szempontból szép, a miben a heraldikus a heraldika nagy hanyatlását látja, abban a műtörténész lelkesedve méltatja a miniatűr-művész egy-egy szerencsés invenczióját. Ezen korszak ornamentálisnak nevezhető heraldikai emlékei, örökszép emlékei a magyar műtörténetnek.

V. FEJEZET.

A XVI. század heraldikája.

I.

Az ősi nemesség a mohácsi vész után, czímer tekintetében három sorozatba volt osztható. Egyik része az volt, mely már korán, az Árpádházi királyok alatt nagy vagyonra s ennek alapján nagy befolyásra tett szert, melynek úgy zászlón, mint pajzson és pecséten szüksége volt családi czímerére. Ezen rész önként vette fel czímerét még a czímeradományozásokat megelőző korban s ezen önként felvett czímernek folytonos használatában maradt. A másik rész az Árpádok korában elmulasztotta önként felvett czímerjelvénnyel gondoskodni magáról — mivel nem volt szüksége reá — s később, a czímeradományozás korának beálltával, a királyok kegyéből nyert czímeradományokkal pótolta az elmulasztottakat. A mohácsi vész előtt — mint láttuk — armálissal való nemesítés csak legritkábban, alig egy-két esetben fordul elő, a többi czímeradományt mind régi, több százados nemes nyerte. De mi volt ezen kétszázados (1326—1526-ig tartó) czímeradományozási korban kiosztott 3—400 czímer az összes ősi nemesség nagy számához képest? Így maradt az ősi nemességnek egy harmadik, a legszamosabb része, czímer nélkül, mely sem az Árpádkorban nem vett fel önként czímert, — mivel szükségét nem látta — sem az ezt követő két század alatt nem nyert czímeradományt, mert az már csak a nemesek nagy száma

mellett sem lett volna elérhető a Habsburg-dinasztia trónra-
léptéig.

Ezen dinasztia trónralépte nemcsak a heraldikai ízlés tekintetében beállott változással alkotott korszakot, de főképen az armalista nemesség megteremtésével; mert a minő kizárólagossággal a mohácsi vész előtt csak régi nemeseknek adományoztak czímert az uralkodók, a Habsburgok éppen olyan következetességgel csak nem nemeseknek adományoztak czímert, megnemesítvén őket éppen ezen czímer adományozásával. Mert Magyarországon a czímeradományozás — ellentétben a külfölddel — mindig nemességadományozással is járt. Ezt bizonyítja a czímernek ezen armálisokban használt latin elnevezése is: „*arma, seu nobilitatis insignia*“, mi azt mutatja, hogy nálunk a czímer csak a nemesség jelvénye volt.

A Habsburg uralkodók által adományozott armálisok tehát egyszersmind nemesítések is voltak, kivéve a rangemlékeknél előfordult vagy máskülönben adományozott czímerbővítéseket, czímerjavításokat s egyes olyan armálisokat, melyekben jelezve van, hogy az adományos már előbb is nemes volt, vagy nemes szülőtől eredt. Az ilyen armálisok száma elenyészőleg csekély a czímer nélkül maradt ősi nemesség nagy számához képest.

Ez ősi nemességre nézve előállott azon kényszerhelyzet, hogy önként felvett czímerekkel kellett pótolni az elmulasztottakat. Apránként, szórványosan, észrevétlenül, csaknem a XIX. század beálltaig.

Az út és mód e tekintetben különböző volt.

Némelyek azon sablont vagy emblémát vették fel állandó czímerül, melyet ez ősök, mint a megye tisztviselői — vagy másként is — az előző időkben használtak. Érdekes látni, hogy az előbb körbe foglalt emblémák ezen időtájt miként foglaltatnak apránként pajzsba s mint vésetnek gyűrűpecsétekre.

Mások családjuk történetének egy-egy kimagasló momentumát vették fel czímerükbe. Így keletkeztek a családi czímermondák, a Fáyak, Irinyiek, Lipovniczkyak czímerei, melyeknek keletkezése a XVI. századnál korábbi időkre alig tehetők.

Némelyek egyes vérrokoncsaládok czímereit vették fel, azon hitben, hogy a közel atyafiság közös czímerviselésre is

feljogosítja őket. Így használta a felsőgecei Gechey-család, a vele vérrokon Buzlay-családnak Zsigmond királytól adományozott czímerét, a Gilettyek Sáros vármegyében a Dessewffyeknek czímerét vették fel, úgy a mint azt II. Lajos király a Dessewffyeknek adományozta.¹ A villei Pribékek és iványi Feketék a Thybayak czímerét használták, a miért per is folyt közöttük. Így vették fel a Divék-nemzetség leszármazóinak terebélyes fa alatt ballagó medvéjét a velők sógorsági összeköttetésben álló Kórossyak, Prileszkyek, Turcsányiak, Kosztolányiak és Vályiak. Tamásfalvi Györgynek, Zsigmond királytól 1415-ik évben adományozott czímerét a bikali Vitéz és valószínűleg a Kemény-, Mikola- és Kabos-család és ide sorozhatjuk a Bánó-, Luby-, Szentiványi-törzsek és a velők rokon családok közös címereit.

Mások egyszerűen felvették a két legszokottabb sablont, a kart karddal, felékítve azt a XVI—XVII. századi heraldika cziczomáival koronára könyököltetve, kíséretül csillagot és félholdat adva hozzá, vagy az oroszánt, karmában kardot tartva, mely a bátran harczoló nemes ember jelvényéül tekintett.

E négy úton előállott czímerekből lassanként minden ősnemes ellátta családját czímerrel; az uzus szentesítette, senki sem ellenőrizte, senki sem kifogásolta s az lassanként a család jogos attributumává erősödött.

II.

A nagy király, Hunyady Mátyás alatt nálunk meghonosodott olasz renaissance hatásáról a magyar heraldikára az előző fejezetben szólottam. Ott röviden vázoltam azt, hogy ezen modor miként hódított fokozatosan tért a XV. század végéig annyira, hogy a XVI. század első tizedeiben, a mohácsi vészig a festészet, szobrászat és műépítészet terén, — néhány felvidéki németajkú város kivételével — hol a konzervatív

¹ L. a Giletty-család egyik tagjának epitáfiumát a berzevicsei templomban Sáros megyében.

irányú polgárság még mindig a későcsúcsives modorhoz ragaszkodott — csaknem kizárólagosan érvényre jutott.

Különösen érezhető volt ezen hatás a királyi kancelláriában, hol a fényesen kiállított armálisokba a címereket a nagy Mátyás király könyvtárának egykori jeles miniátorai festették nagy művészettel, de kevés heraldikai érzékkel, az olasz izlésnek megfelelően, legtöbb esetben csakis a pajzs heraldikáját emelve érvényre.

A mohácsi gyászos ütközetben a nemzet színe-javával elesett a király is. Üres trónjára Szapolyay Jánost választották az ország rendei.

János király a trónnal a királyi kancelláriában az elődje alatt működő olasz címerfestőket is átvette. Mozgalmas uralkodása úgy látszik kevés időt engedett arra, hogy hiveit címeradományozásokkal tüntesse ki, mert nagyon kevés azon armálisok száma, melyek tizenhárom évre terjedő uralkodása idejéből felmaradtak.

Ezek között van valódi miniatori műremek. Ilyen valószínűleg a Vécsey István armálisába festett címer, melyet neki János király 1532-ik évben október 16-án adományozott.¹ Ennek eredetije a b. Vécseyek sárközujlaki levéltárában van, de hasonmásban nincs közzétéve. De ilyen a Záray Lázár armálisába festett címer, a következő 1533-ik évből, mely remek kivitelére, stilusára és heraldikai elrendezésére teljesen egyezik a mohácsi vész évéből s az azt megelőző esztendőből származó Forgách, attaki Bosnyák, Vásárhelyi armálisok címereivel és kétségtelenné teszi azt, hogy a Záray címert is, miként ezeket, egy és ugyanazon miniator festette.

Ezen időn túl a művész vagy elhalt, vagy visszaköltözött a mozgalmas belvillongások idejében hazájába, mert a

¹ Századok, 1889. 124. l. A címer: kék pajzsban öt ormóju várfalból növekvő balra forduló oroszlán, két első karmával pajzsot tart, melynek veres mezejében, a pajzs bal keretéből felhőből kinyúló pánczélos kar, markában vasdárdát tart, felül jobbra hatágú arany csillagtól, balra befelé forduló holdsarlótól kísérve. Az oroszlántól tartott pajzs, az 1507-ben II. Ulászló királytól Vécsey-Szőllősy Balázsnak adományozott címer, némi módosítással a pajzs színénél és a 'pajzsalak kíséreténél.

János királytól adományozott harmadik czímer melyet hasonmásban ismerünk: Dévay Péter 1538. jul. 13. Segesváron kelt armálisában,¹ noha tiszta olasz renaissance festmény, de már nem a kitűnő miniator munkája. A vonások erőteljesebbek, durvábbak s bár e czímer kerete — mondhatnánk — esetlen renaissance motívumokból van összeállítva, a pajzsalak természetesen, közvetlenül ható mozdulatával, kifogástalan.

A Vécsey és Dévay czímeradományozásoknál János király abban a tekintetben is elődei nyomdokán haladt, hogy mindkét esetben már előbb is nemes embernek adományozta a czímert.

Az említettekén kívül János királynak még két czímeradományáról van tudomásunk: egyik a szentkatolnai Bakk György 1535-ik évből a másik a chani Noeh Imréé 1539-ik évből. — Ezen két armálisba festett czímert sem eredetiben, sem hasonmásban nem ismerjük. A Siebmacher-féle czímerkönyv közölte azokat a többi erdélyországi czímerek sablonja szerint, sisakkal és színezetlen takarókkal megjegyezvén, hogy sisakdíszek nem adományoztattak. A Bakk-család armálisának szövege V-ik Ferdinánd egyik kiadványában át van írva 1832-ben, ennek czímerleírása, az ötszögű pajzs, a pajzs mindkét oldalát ékesítő „aranyos virágok“ teljesen egyezik a II. Lajos király armálisában használt czímerleírásokkal és valószínű, hogy modorra és kivitelre az armálisban festett czímer is egyezett.²

Az armálisokba befestett czímerek nemcsak stilusban, elrendezésben és művészi kidolgozásban egyeztek II. Ulászló és II. Lajos királyok czímeradományaival, hanem az adomá-

¹ Adler Jahrbuch. Neue Folge, II. B. czímkép és 112. l. — A czímer: veres pajzsban, balra fordult kék ruhás tatár, sárga alsónadrágban, barna bőreszímákban, baljával egy mellébe döfött, eltörött dárda végét huzza ki, jobbában egy széles kétélű pallost tart balharánt lecsüngő helyzetben.

² A diploma czímerleírása ez: „scutum videlicet quinquangulare, coelestini coloris, quod sinistrum hominis lorica tectum ac semihasta supra cubitum transfixum intra se continet, margines vero scuti flores auricolorum referentes undique vestiunt“. — Bakk Endre: „A Bakk és Jancsó-család története“, 27., 28., 1. jegyzet.

nyozott czímereknél az említett korban jellemző motívumaiban is. A Dombay, Paulovich, Radák, Cseh, Vásárhelyi jelenetes czímereknél megfelelnek a Szentgyörgyvölgyi Bakács és Dévay czímernek csatajelenetei. Sajnos az előbbinek csak leírása maradt korunkra, mert az eredeti armálisba beléfestett czímer, a hol Bakách Sándor, Bánffy János életét lova átadásával megmenti — a mint azt dr. Boncz Ödön és Varjú Elemér urak alaposan bebizonyítottak — későbbi, XVII. századi eredetű.

De a hol a czímerábrázolatok nem jelenetesek is, azok jelképes jelentősége kétségbevonhatatlan. A Záray czímer éppen olyan kvodlibetszerű, mint a Jagelló királyok korából a Füzy, attaki Bosnyák s talán a Kállay; szövegében le van írva az egyes motívumok értelme és jelentősége is. Leírja, hogy a veres kalapos, szakállas emberfő azon német lándzsás feje, a kit Záray a csata hevében levágott. Szintűgy kétségbevonhatatlan a Vécsey, Serpilius, Szentkatolnai-Bak, chani Noeh családok czímereinek jelképes jelentősége.

Izabella királyné, királyi férje halála után néhány esetben szintén élt a czímeradományozás jogával. Három czímeradománya ismeretes: mármaroszi Szigethy Pál deáké 1545-ből, somosdi Székely Balázsé 1547-ből és zuthori Szabó Lukácsé 1548-ból.¹ Ez is, mind a három pajzsczímeradományozás olasz renaissance modorban, bár már ezeknél úgy kivitelben, mint a szerkezetre nézve a hanyatlásnak igen szembeötlő jelei mutatkoznak.

A Székely Balázs czímerpajzsánál nincsenek takarók, a pajzsalakok az attaki Bosnyák- és Záray- czímert juttatják eszünkbe. A kék és aranyban osztott pajzsban felül veresruhás lebegő kar, fokosának hegyes végével egy az alsó mezőben fekvő (?) veresruhás török fejét látszik ütni. A török mellén

¹ A Szigethy Pál czímerénél az előző olasz minták szerint a czímer háttérét a pajzs karimája és a keret között takarók töltik ki, csak hogy nem lévén a pajzsban sisak, a takarók a pajzs felső karimájának közepéből indulnak ki s ezek elég heraldikátlanul zö'd és viola-színűek, holott a czímer pajzsa kék és aranyban osztott, a czímerállat, az osztási vonalból növekvő griff színe fekete. (Ismertetve: Turul IV. k. 47. eredetije b. Bálint József levéltárában Nagy-Enyedén.)

arany teli hold van. (Hiteles másolata és hasonmása Borsod megye levéltárában.) Zutori Szabó Lukács címerlevele nagyon szerény kis oklevél, egyszerű címerfestménye: kék pajzs, benne veresruhás kar, markában görbe kardot tart. (Kiállítva az ezredéves kiállításon.)

Szigethy-címer.

János Zsigmond választott királynak, az utolsó Szapolyainak, csak két címeradománya ismeretes, egyik a Kothek Andrásnak 1560-ik évben Gyulafehérváron adományozott armális. Ez is csak pajzscímer-adományozás. A renaissance veres pajzsban arany sisak van, mely balharánt helyzetben nyíllal van átlőve. Egyik tudósunk a címerfestményre nézve azt jegyezte meg, hogy az valószínűleg utólagosan lett az armá-

lisba befestve, bár dr. Szendrei azt írja „Magyar viseletképek czímerleveleinkben“ című tanulmányában, hogy az ilyen alakú gerezdes, orrvassal és rákpánczélos nyakvédővel ellátott sisakokat e korban a magyar huszárság viselte s így ez mint hadi viseletkép is érdekes. A másik a Szabó Balázs armálisa, az 1564-ik évben Kolozsváron kiállítva, szintén pajzsczímer:

Gyulay-czímer.

R. A.

veresben, zöld hármás halomra illesztett arany koronán könyöklő zöldruhás kar, markában balharánt irányban egyenes pалlost tart.¹

Az olasz renaissance pajzsczímeradományozás a Szapolyai-ház kihaltával sem szűnt meg Erdélyben. Szórványos pél-

¹ János Zsigmond egy harmadik armálisának is van nyoma, a Liszay, másként Literati Ferencznek adományozott czímer, mely 1587-ben lett adományozva. A czímer aranyban darú, mely emelt jobb karában golyót tart. (Siebmacher, 368. l. 277. tábla.)

dáit látjuk az erdélyi fejedelmek egyes czímeradományaiiban, minők Báthory Zsigmondé Gyulay Balázs részére¹ és Báthory Andrásé Fenessy István részére,² mindkettő a század utolsó éveiből. Az utóbbi az Erdélyben kiállított legdiszesebb armálisok közé tartozik.

Az elmondottakból látjuk, hogy a királyi kancellária és czímerfestői a budai várból a királyi udvarral együtt Erdély felé húzódtak s végre Gyulafehérváron ütöttek állandó tanyát. A miniator művészek nyomait az 1533-ik, esetleg 1535-ik éven túl nem találjuk, csakhogy utódaik, ha a miniatori művészetben nem is, de a heraldikai stílben követték az elődök nyomdokait.

Erdélyben új hazát hódítottak meg a heraldikának s ez külön fejedelemséggé alakulva, átvette a gyulafehérvári királyi kancellária heraldikai hagyományait. Az erdélyi fejedelmek czímerfestői rossz iskolában tanultak s lassanként elfeledték az olasz iskola előnyeit is és gyártották nagy számban az erdélyi armálisok heraldikai tévedéseit, ellátva a pajzsczimert sisakkal, a sisakot koronával és „különböző színű“ takarókkal.

Az erdélyi czímerek a heraldika legmélyebb süllyedését mutatják, de hanyatlásuk útját követve, azon eredményre jutunk, hogy ezek a Mátyás király, a Jagellók és a Szapolyaiak udvarában dívó olasz renaissance heraldikai modor elferdült, félreértett fattyúhajtásainak tekintendők.

III.

A XVI. században az olasz renaissance pajzsheraldika, mintegy nemzeti szokásnak, nemzeti hagyománynak tekintetett, mint a mely még sokszor visszasíratott igazságos Mátyás király korából származott s ez irányt nemcsak nemzeti fejedelmeink követték czímeradományaikban, hanem tért hódított az a heraldika, a művészet és műipar egyéb ágazatainál is.

Ha az 1526—1600-ig terjedő időkből a gyűrűpecsétet vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy ezek csekély kivétellel, mind

¹ Turul, VII. k. 97. l.

² Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban.

pajzspecsétek; sisak, sisakdísz és takarók nélkül, a pajzs felső karimáján a tulajdonos nevének kezdőbetűivel. De a pajzs ezen felső karimájánál nagyon gyakran látunk egy csillagot és egy félholdat, emlékeztetőt a török harcokra. A csillag és félholdnak, mint a magyar heraldika egyik igen gyakran alkalmazott címerképének ez volt első jelentkezése s ez úton jutott be már a XVI. század végén, de főképen a XVII. század folyamán számtalan esetben a pajzsfőbe, mint egy-egy főcímeralak kísérete.

A pajzscímer divata volt aztán oka annak, hogy miután nagyon sok jeles, régi családunk címere csak a XVI. századbeli pecsét után maradt reánk, ezeknél csakis a pajzsalakot ismerjük, nem egyszersmind azok sisakdíszét is. Ilyenek a Szalók-nemzetségből származó Balayak, az Ogmánd-nemzetségből a Kechetyek, a Bél-nemzetségből származó Bekölczeiek, a Csolt-nemzetségből származó Ábránffyak, a Tyukod-nemzetségből származó Gerendyek és nagyon sok mások címerei.

De nemcsak a kisebb gyűrűpecséteken látjuk a pajzscímer ezen szokását, hanem előkelő főurak nagyobb pecsétein is. Könnyen hozzáférhető például idevonatkozólag felhozom e korból a Perényi Imre, Czibak Imre, Fráter György, Petrovics Péter és Illésházi István pecséteit.¹

A pecsétnyomóknak — a melyekre ezen címerek kivésve voltak — technikája nagyon különböző volt. A XVI. század műtövéseinek, a pecsétvésés művészetében is nagy jártassága volt. A czéh gyakran egy-egy pecsét művészes kivésését tűzte ki remekül a felszabadulandó legénynek. Ezen műtövösök ellátták azután az országos főhivatalok viselőit, a főurakat, a városok nemeseit és polgárait, nagyon szépen véssett pecsétnyomókkal és pecsétgyűrűkkel még a XVII. században is. Nádasdy Tamás és Wesselényi Miklós nádorok, továbbá gróf Csáky István, Mágochy Ferencz pecsétei, az első a XVI., a többi a XVII. századból, szépségükkel ma is bámulatunkat költik fel.

Mást tapasztalunk a vidéken lakó nemes urak pecséteinél. A vidéki nemes urak még a XVI. században sem sokat gon-

¹ Megjelentek a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Történetében.

doltak czimerükkel. Érdekes példa erre a Rathold-nemzetségből származó Putnoky Affra, Puthnoky Istvánné 1531. évből származó levele, melyben rokonának, szintén Puthnoky Imre főispánnak, a többek között azt írta: „És te kegyelmed ha Zoláthy Mihályt találja, hát mondja meg neki, hogy az ő czimerét egyébként nem lelhetem, hanem két „puplikán“ madár tart egy gyűrűt.“¹ Tehát a régi — most már rég kihalt — Szoláthy-család egyik tagja egy idegenhez fordul, hogy családja czimerét megismerje.

De volt a középnemesség czímertörténetének egy másik ellensége is, a vándorpecsétvésők. Ezekről egyik értekezésemben,² a következőket írtam: „A vándorpecsétvésők igaz, nagy kényelmére voltak a harczok fáradalmait nemzeti udvarházaikban pihenő középnemességnek, a midőn őket otthonukban felkeresték s ellátták pecsétnyomókkal, melyekkel leveleiket pecsételték és aláírásaikat hitelesítették. De annál nagyobb kárára váltak a későbbi heraldikai kutatásoknak. Mert ezen vándor pecsétmetszők mesterségük legalsóbb fokán állottak, nem voltak arra képesek, hogy a nemes urak gyakran komplikált czímereiket kivéssék, saját ügyességükhöz mért, pajzsba foglalt egyszerű szimbolumokat véstek a pecsét mezejére, melyet aztán a megrendelő nevének reávésett kezdőbetűi hitelesítettek.

Ezen szimbolumokban gyér volt a választék. A virág-cserépből kinövő három rózsza, a szívből növvő három rózsza, a nyíllal kétoldalt átlőtt égő vagy nem égő szív. A harczedzett, életük nagy részét a csaták zajában eltöltött férfiak, a virág-cserépből kinövő három rózsát nagyon is szelid szimbolumnak tartották, s inkább választottak egy oroszánt karmaiban karddal, vagy egy kart karddal, melyek őket tábori életükre s a harczokban véghezvitt vitézi tetteikre emlékeztette. Az így választott szimbolumot, néha még unokáik is használták s e mellett gyakran feledésbe ment a tulajdonképeni családi czímer ismerete is.“

Czímerismereteinkre nézve mindig kiváló fontosságúnak voltak a sírkövek. Az ezeken kivésott szobrászati munkák voltak

¹ Thaly K.: Egy czimerész nő a XVI. század elején. Arch. Ért. Régi foly. XII., 348.

² A kar, a magyar heraldikában. Turul, XVI. 14.

legavatottabb tolmácsolói egyes korszakok divatjának, ízlésének és modorának. Ha a tárgyalt korszakunkból származó sírköveink sorozatán végigtekintünk, úgy találjuk, hogy az egyes felvidéki, többnyire németajkú szabad királyi városok templomában lévő ott élt egyének sírköveitől eltekintve, az országos egyének sírköveinél igen sok esetben ismét csak az olasz pajzsczímet találjuk.

A főpapok czimereinél általában a sisak és sisakdísz helyét a főpapi jelvények foglalják el, de a hol ezt mellőzik, ott sem helyettesítik azt a czímer sisakdíszével.

Az 1527—1600-ik évig terjedő korból a következő sírköveket sorolom fel: Várallyai Szaniszló (Szepeshely, 1548), Ujlaky Ferencz (Pozsony, 1555), Battyhány Boldizsár (Németújvár, 1560), Görgey Ferencz (Topporc), Balassa Menyhért (Széleskút, 1568), Báthory András (Máriavölgy, 1568), Bocskay András (Gálszécs, 1579), Keczer Ambrus (Keczer-Peklén, 1579), Nádasdi Darabos László (Sopron, 1585), Triebel Gergely (Lőcse, 1593), Monaky Péter (Lazony, 1599) és a XVII. század első évéből 1600-ból Darholcz Kristóf síremléke a demjétei templomban Sáros megyében e felírással: „hodie mihi cras tibi“.

Ezen sorozatban az utolsó a XVII. század első évéből való. Az évszám azt mutatja, hogy az olasz pajzsheraldika divata az egész XVI. század folyamán fennállott, a sírkövek sorozata pedig azt, hogy ezen divat az egész ország területén el volt terjedve; az Ausztriához közel eső Pozsonyban éppen úgy, mint a német befolyás alatt álló Szepességen; a lengyel határokat érintő Zemplén vármegyében úgy, mint a Stíriával határos Vas megyében.

Ugyanezt mutatják egyéb műépítészeti emlékeink is. A pajzsheraldikájával találkozunk a bittsei kastély kapuzatán (1574), az ungvári várkastélyon (1598), a gyulafehérvári Bethlen-házon, Fráter György kolozsvári egykori palotájának díszitményei között (1541) és a Büdi Mihálytól 1536-ban megújított munkácsi csücsíves templom falán.

Hogy a műipar egyes ágazatainál is dívott a pajzsheraldika, bizonyítják XVI. századbéli régi nyomtatványaink czímerdíszitményei, a krasznahorkai híres Bebek-ágyúk s különösen a műtövösségnél régi kelyheink; ezek között első sorban Losonczy Antalnak az 1548-ik évből származott óriási ezüst kancsója.

IV.

Ferdinánd ellenkirály a maga részéről szintén osztogatta a czímet és a nemességet. Eleintén gyérebbe, utóbb, mint egyedüli uralkodó sűrűbben. Székhelye Bécs, tartózkodási helyei Prága, a birodalmi gyűlések alatt Regensburg; Magyarországon ő ugyan Budáig, de utódai csak Pozsonyig és Sopronig hatoltak. Ezen két városban keltek Magyarországon adományozott armálisaik is, melyeknek czímereit a nyugaton dívó *német* renaissance modorban festették.

Azonban csodálatosképen az eddig ismert, I. Ferdinándtól adományozott legrégebb magyar vonatkozású, született magyar embernek adományozott armálisba, a Meszes Gergely névre hamisított 1528. évben kelt armálisba festett remek kivitelű czímer sajátos vegyüléke az olasz és a német renaissance-nak. Itt a pajzs, a leghibátlanabban megfestett német tárcsa, ugyanilyen a reáillesztett csórsisak is, a pajzsalak és sisakdísz egymáshoz való arányai kifogástalanok, de már a takarók teljesen megfelelnek az olasz renaissance festők által festett czímerek takaróinak, a mennyiben nemcsak a pajzsot körítik, de a keretet is teljesen betöltik, a mint azt a Jagellóktól adományozott czímereknél látjuk és a keret kimagasló oromdíszén is ott ékeskednek a kedvelt olasz delfinmotívumok.

Ez kétségtelenül német mester munkája.

I. Ferdinándnak ezt követő, de még ellenkirály korából származó armálisaiban a festett czímerek, mellőzve a német irányt, tisztán olasz renaissance stílusban készülnek. Bornemisza Benedek 1533-ban kelt armálisa, a Füzy- vagy Záray-czímerhez hasonló lebegő, egymással össze nem függő képtelen czímeralakjaival, valamint Igali Ferencz 1539. évi armálisa, bár mindkettő Bécsben kelt, de a legkövetkezetesebb olasz renaissance modorban vannak megszerkesztve, úgy a festett czímerképen, mint az oklevél szövegébe bevett czímerleírásban. Az utóbbinál a kettő nem egyezik ugyan, de a szöveg kiegészíti a festmény hiányait. A czímerfestmény díszes keretbe foglalt pajzsczímer, a szöveg sisakot is helyez a pajzs fölé s a takarók helyett —

a szöveg szerint, — a pajzs két oldalát virágok és viráglevelek körítik.

Ezen I. Ferdinánd-féle olasz modorban festett armális-czímer, nemcsak a véletlen munkái, nem valamely munka

Meszesi Gergely czimere.

nélkül maradt olasz miniator alkalmazása következtében állottak elő, hanem megfontolt czélzatosság eredményei. Az armálisokba festett czímer, olaszos modora ezen időben a magyar ízlésnek jobban megfelelt, az adományozás értékének növelését volt

hivatva elősegíteni, egyenlő értékűvé tenni János király címere-
adományaival.

Mihelyt azonban Ferdinánd nem volt többé ellenkirály,
hanem egyedüli uralkodó, nem gondolt tovább a magyar ízlés-
sel, hanem behozta a magyar heraldikába is a német-római

Bornemisza-czímer.

császárságban dívó, német renaissance modort. E modor kétség-
telenül jó hatású volt a magyar heraldikára, mely az olasz
befolyás alatt több mint félszázad óta, a különben is csekély
heraldikai érzékkel megáldott magyarok között sok szabály-
talanságra és ízléstelenségre vezetett.

A német renaissance eltérése a klasszikus heraldikától
nálunk is csak a heraldika általános hanyatlásában nyilatkozott.

A XVI. század közepe már nem volt többé a harczjátékok ideje, azon harczjátékoké, melyek pár század előtt a heraldikát teljes fényében kifejlesztették. — A XVII. századi armálisok sablonos szövegében ugyan benne van az is, hogy az új nemes az adományozott czímert csatákban, viadalokban, harczokban, gerelydobálásoknál, tornáknál, párviadaloknál s minden más, nemest illető hadi gyakorlatoknál, pecséteken, vitorlákon, edényeken, kárpitokon, gyűrűkön, zászlókon pajzsokon, sátrakon, házakon, temetkezéseknél egyaránt használhatja, de a való életben, a lőpor, ágyú és puska korában, a harczjátékok letűntével a czímer használata már csak a pecsétekre és a műiparczikkekre, bútorokra, serlegekre, kárpitokra, kastélyok homlokzatára s halotti czímerekre szorítkozott. S miután a valóságban sem pajzs, sem sisak nem viselték, ez volt oka, hogy az újonnan adományozott czímerek legtöbb esetben elvesztették azon nemes egyszerűséget, a melyet a való életben való viselésük megkívánt; szerkezetük szövevényesebb, terheltebb, — mondjuk — heraldikátlanabb lett. És mivel már használatuk leginkább műipari tárgyakra szorítkozott, lassanként divatba jöttek a heraldikai díszek, a több sisak, pajzs-tartók, jelmondatok, melyek mind a heraldika hanyatlásának jelei.

Az első Habsburgoktól adományozott régibb czímerek a későbbi magyar heraldikának kétségtelenül legjobb termékei. I. Ferdinándnak, Miksának és különösen Rudolfnak a prágai várban kiállított armálisai, heraldikai szépség tekintetében, messze túlhaladják a már tárgyalt olaszos heraldika termékeit. Az egységes pajzsmezőt nem tartják a czímer szükséges feltételének s bár a pajzsmező megosztásánál a színezésben nem követik a régi klasszikus idők mestereit, de ezen megosztott alapra vagy alapokra szépen stilizált czímeralakokat festenek s úgy ezek megfestésénél, mint a czímer szerkezetének arányainál, híven követik az azon korban élt és működött czímerfestő és rajzoló német művészek nyomdokait.

Annak is akadunk némi nyomaira, hogy ezen első Habsburgok a Németországban dívó heraldikai stílus mellett, a nemesség s a címerviselők között ott szokásos rangfokozatot is igyekeznek átplántálni. Németországban a polgári czímerek sisakjait a nemesség sisakkoronája helyett a tekercs (Wulst)

ékesítette s e sisak zárt volt, míg a nemességi pántos. Az első Habsburgok a magyar armalista nemességet nem nézték többre, mint a német czímeres polgárságot s ezért nagyon gyakori a tőlük adományozott czimereken a zárt sisak és e sisakon a tekercs. Hogy ez nemcsak véletlenből, a czímerfestő

Igali Ferencz czimere.

szeszélyéből történt így, hanem öntudatos szándék kifolyása volt, érdekesen illusztrálja a Payzoss-levéltárban egy czímerkérő levél.

Thury másként Paakó András 1578. évben nemességet és czímert kért. A királyi kancelláriában reáfestették a czímerkérő levélre az adományozandó czímert, mely kék pajzsban arany koronából emelkedő zöld cserfa makkokkal; tetején

arany madár áll, melynek nyaka elülről nyíllal van átlóve. A pajzsra *koronás nyílt sisak* van helyezve, melyen a pajzsalak ismétlődik. A festésen a sisak pántjai és koronája — mely utóbbi itt inkább a pajzsalak ismétlésének volna tekintendő — többszörös erős tollvonásokkal van keresztülhúzva. És valóban az armálisba festett czímeren a sisak pántjai s a sisakra illesztett korona mellőzve vannak, sőt még a madár

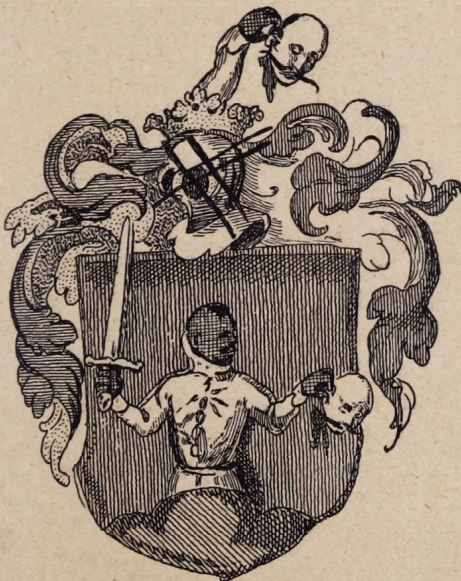
Thury-czímer.

színe is feketére van változtatva, mert amaz az armalista nemeshez nagyon is előkelőnek látszott.

Erre egy másik példa a Nemzeti Múzeum levéltárában van: Derochy János czímerkérő levele 1582. évből. A czímer, egy hármás zöld halomból növekvő fehérruhás szerecsen, jobbában pallost, baljában levágott törökfőt tart. A sisak pántjai és koronája erős tollvonásokkal ki vannak törölve s ez eljárás okadatolva is van a czímerpajzs mellé írott eme megjegyzéssel: „est servitor Valentini Balassa“.

Azonban ezen idegenből átplántált heraldikai szokások Magyarországon gyökeret nem verhettek s a későbbi címér-adományok azt mutatják, hogy ezek átplántálásával fel is hagytak, sőt megmaradtak azon régi magyar szokásnál is, a mely szerint az armálisokban az adományozott címereket az oklevél elejére helyezték, holott Ausztriában s a császárság tartományaiban az armális közepére festették. De a címerek itt nem követték a heraldikai udvariasság szabályait, nem

Derochy-czimer.

fordultak szembe — miként Zsigmondkori címereink — az adományozó uralkodó nevével, a címér és címeralakok helyzete nem lett korlátozva s ezek szabadon követhették azon irányt, a mely a heraldika szabályainak megfelelt.

A címerszimbolikának a szövegben való magyarázata e korban a Habsburgok trónraléptével egészen más irányban nyilatkozik, mint a mohácsi vész előtti armálisokban. Ott az egyidejűleg adományozott címeralakok jelképes magyarázatát adja a szöveg, itt ez különösen címerbővítéseknel, több címerek összetételénél jön elő, a mikor régi címerek alakjainak eről-

tetett jelentéseit alkalmazza az adományos szerzett érdemeire s egyes jellemvonásainak magyarázatára.

Ennek illusztrálására álljon itt Erdődy Tamás 1580. évi grófi diplomájából azon címér magyarázata, a melyet I. Mátyás király, több mint száz évvel előbb Bakócz Bálintnak adományozott. Ezen címér itt, az eredetitől csak a pajzs színére nézve különbözik. Veresben alul fél aranykerék, belőle növekvő szarvassal.

A magyarázata ez: „A kerék a veres mezőben jelzi ezen világ gyors folyását, mindennemű — a veres szín által jelzett — szerencsés eseményeivel és ezer bajaival, melyeken keresztül ti mégis, mint egy mindenkitől megvetett és elhanyagolt szarvas, az erény göröngyös útjain, a fent elmondott tisztességhez és az örökös hírre méltó grófi ranghoz jutottatok; ezért áll a pajzs szívében ezen ti családi címerjelvényetek.”

Ezen magyarázatra alig gondolt jó Mátyás királyunk, midőn kedvelt hívét ezen címerrel megajándékozta.

Az elmondottakból láttuk, hogy az olasz renaissance befolyás — melynek a köztudat mintegy nemzeti jelleget tulajdonított — a mohácsi vész után is, az egész századon keresztül fenntartotta magát a magyar heraldikában; előbb önállóan, majd küzdve a német renaissance-al, melyet a Habsburg-ház ültetett át hozzánk. Ez utóbbi a század vége felé mind több tért nyert, de egészen csak a következő században érvényesülhetett, a mikor a heraldikának teljes hanyatlása is bekövetkezett.

VI. FEJEZET.

A teljes hanyatlás kora.

I.

A magyar heraldika, mint általában a heraldika, a XVII. század beálltával lép legmélyebb hanyatlásának korszakába. A heraldika ekkor már gyakorlati fontosságát teljesen elvesztette, csakis dekoratív fontosságát tartotta meg, mint a kiváltságos nemesség jelzője s éppen ezért a műépítészet, festészet, műipar, ezen dekoratív irányban igyekeztek a címert fejleszteni s érvényre emelni annak olyan külső díseit, a melyek a heraldika fénykorában nem képezték a címerek alkatrészeit, minők: a címertartók, érdemrendek, zászlók, jelmondatok, nyakdísz, köpeny és rangkoronák.

Különösen az utóbbiak.

Az elébb említettek egynémelyike már a XIII. századig felviheti első nyomait, de a rangkorona tisztán a XVII. század találmánya. A főbb nemesség hiába igyekezett a sisakon rangjelző megkülönböztetéseket tenni, hiába hozta divatba a pántos sisakot a csőrsisak helyett, hiába igyekezett némely országokban a pántok számával jelezni rangja előkelőségét, az alsóbb nemesség és a címeres polgárság csakhamar elsajátította ezen rangjeleket. Végre feltalálták a rangkoronákat, a melyek a legszabatosabban meghatározzák a nemesi rangfokozatokat s a melyek a közhasználatban elterjedve, a XVIII. század közepétől kezdődő heraldikai korszaknak legjellemzőbb ismertető jele.

A tárgyalandó kor közelébb esvén hozzánk, heraldikai forrásai is kimerítőbbek. Pecsétekre, sírkövekre, épületekre, faragott, műipari cikkekre véssett, ősök arczképeire, sőt már címerkönyvekbe festett címerek sorozata áll rendelkezésünkre ezen korszak heraldikai ízlésének tanulmányozásánál.

A főforrás: a pecsétek. Ezeknek nagy száma egész teljességében fenntartotta az akkor élő összes nemesi családok címereit. A legháládatosabb kútfő, mert minden egyes oklevél egy-egy adat, de nálunk egyszersmind a legkevésbé hiteles. Adatai csak nagy óvatossággal s a legszigorúbb kritikával fogadhatók el.

Hogy a nemesség nagy része nem a saját címerével ellátott pecsétnyomókkal pecsételt, ez olyan gyakori eset, hogy alig van 4—5 pecséttel ellátott okirat, a melyen 2—3 aláírásnál az aláírók neve mellett ne idegen pecsét volna ütve. E mellett nagy a száma az emblémákkal, intagliókkal üttött pecséteknek is. Legkönnyebb a tévedés az olyan pecsételnél, a melynek igazi vagy téves volta nem mindig igazolható, midőn a pecsétnyomó tulajdonosai nevük kezdőbetűivel, de néha teljes nevükkel, valódi címerüktől elütő címert hitelesítenek. Ez az előkelőbb, ismertebb címerű nemességnél könnyen ellenőrizhető, de a szerényebb sorsúaknál csak a véletlen vezethet a téves adat helyreigazítására.

Példaképen felhozhatjuk Rákóczy Zsigmondot, az erdélyi fejedelmet, ki általában ismert címere helyett — a fejedelemségét megelőző időkben — gyakran pecsétel egy koronából növekvő egyszarvút ábrázoló gyűrűpecséttel, még pedig ez két gyűrűjére is reá van vésve, egyikre nevének kezdőbetűivel, másikkra teljes nevével. A Haller-család címere is ismeretes, részben még Nürnbergből hozták magukkal, Haller György 1631-ben olyan köriratos nagy pecséttel pecsétel,¹ a melynek két sisakdisze egyezik ugyan a család címerével, de a pajzs alakja sárkánytól körített, balra ágaskodó, kettősfarkú oroszlán. Ez a címerállat, ilyen elhelyezésben a Haller-címerben nincs meg. Bernátfalvi Bernáth László 1696-ban nevének kezdőbetűivel hitelesített címeres pecsétje² a pajzsban kar, markában

¹ Csoma-ltár.

² U. o.

egyenes tör s ettől kétoldalt egy-egy búzakalász, sisakdísz : három búzakalász. Ezen pecsét mellé van ütve testvérének, Bernáth Jánosnak pecsétje, a család valódi címérével.¹

Ezek és ezekhez hasonló nagyszámú esetek mutatják, hogy a magyar nemesség ezen korban sem viseltetett igaz érdeklődéssel és szeretettel családi címere iránt, nem úgy, mint a szomszéd németek, hol a nemesség féltékenyen őrködött családi címere felett, s törvény előtt keresett magának elégtételt a címérbitorlók ellen.

A hanyatlás ezen korszakában, a magánczímerpecsét használatánál időnként különböző szokásokat, úgyszólván divatokat különböztethetünk meg.

A XVII. század beálltával, — miként az előző századokban, — még most is, zöldes pecsétviaszra illesztett papirosba nyomták a pecséteket, még pedig mindig a teljes címert, a tulajdonos nevének kezdőbetűivel vagy teljes köriratával hitelesítve. Ez a századnak mintegy közepéig dívott, a mikor általános lett a veres pecsétviasz használata s ezentúl közvetlen a viaszba nyomták a pecséteket a fedőpapiros mellőzésével. Ezen újítás nagy előnyére vált a heraldikának, mert a papírral letakart pecséteknél nagyon élesnek kellett lenni a vésetnek, hogy azon a címérábrázolás világosan kidombo-

¹ Van eset reá, hogy apa és fiú, testvér és testvér néha egyes motívumaiban egyező, de elhelyezésében egymástól különböző címéres pecsétet használnak. Ilyenek a következők :

Peéri Lengyel László, Közép-Szolnokmegye alispánja 1742-ben következő címéres pecsétet használ : hármashalom középsőjén galamb áll, hátul, — fejével egy irányban, — hatágú csillagtól kísérve ; sisakdísz : növekvő bakkecske, mely első lábaival talpával kifelé irányuló félkerekét tart. — Fia : László pecsétje 1798-ból szőlőtőre ágaskodó bakkecske ; sisakdísz : galamb, jobb, emelt karmában köves gyűrűt tart. Mindkét pecsétnél ott vannak a nevet jelző kezdőbetűk : „L. L.“ (Diószeghy-ltár.)

A Botfalvi Both-család levéltárában van egy végrendelet 1773. évből, melyet mint hitelesítők két Körtvélyessy-testvér is koramizált, névaláírásukat pecsétjeikkel is megerősítve. — Pál „P. K. D. A.“ (Paulus Körtvélyessy de Asguth) kezdőbetűkkel hitelesített pecsétjén a címér : hármashalomra illesztett pánczélos kar, görbe karddal, sisakdísz : pelikán, Jánosnak : „I. K.“ betűkkel ellátott címere : fészken pelikán, sisakdísz : pánczélos kar, görbe karddal.

rodjék. A kevésbé élesen vésett pecsétek homályos, nehezen kivehető lenyomatokat adtak. Már középkori pecséteinknél feltűnő a lenyomás ezen módjának hátránya, a mennyiben sok esetben csak gyaníthatjuk a pecsétekre vésett címerek alakjait. Még feltűnőbb ez a későbbi időkben, a midőn a pecsét használata általános lett s a pecsétnyomók vagy gyűrűpecsétek vésésére helylyel-közzel kevesebb gond fordított. A pecséteknek közvetlenül a viaszba nyomása által, ezen hátrány megszűnt, a kevésbé élesen metszett pecsétek lenyomatai is jól kivehetőek.

A teljes címér használatának divata azonban még tovább is fennállott, úgy hogy a XVII. század kezdetétől számított másfél századot, a teljes címér használata korának tekinthetjük.

A XVIII. század közepén jön be a rangkoronák divata, a melynek a sisak és sisakdisz áldozatul esik¹ s bár különösen a XIX. század első negyedében, a pecsétek túlnyomó részénél, különösen előkelőbb társadalmi állású családainknál a rangkoronás pajzscímér volt használatban, ez azért a teljes címert nem tudta kiszorítani. A teljes címér és a rangkoronával díszített pajzscímér együttesen használtattak, egészen a nemesi kiváltságok korának megszűntéig.

A sisakdisz gyakori elhagyása kétségtelenül hátrányos a címerek után kutatókra, de a mit így a veszteség számlájára írhatunk, más oldalról nyereségnek tekinthetjük a szintén akkor szokásba vett színjelzést. Igaz, hogy ez a pecsétek véséséből kifolyólag, csakis a pajzs színének jelzésére szorítkozott, mert a pajzsalakoknak kicsiny volta s homorú vésete kizárta a színjelzést, de ez is hozzájárult a csak pecsétek után ismert címerek teljesebbé tételéhez.

A rangkoronával ellátott pajzs, a XVIII. században többnyire tojásdadalakú, gyakran különféle ki- és bevágásokkal, ki- és bekanyarodásokkal díszített keretekbe foglalva. A XIX. században gyakran találjuk a XIV. század háromszögpajzsait, bemélyített felső karimával.

¹ Némely előkelő állást elfoglaló főurak nagy pecséteiken együtt használják a rangkoronát, sisakot vagy sisakokat és sisakdiszt, a pajzsra közvetlen a rangkoronát s ennek gombjaira illesztvén a sisakokat, díszikkel. Ez a milyen heraldikátlan, éppen annyira nem tetszetős elhelyezés. Ezen elrendezést látjuk a rangemeléseknél kiadott armálisok címereinél is

A XVIII. század végén s a XIX. század elejétől kezdve aztán valóságos heraldikai játékot űztek a címeres pecsétekkel. A pecsétvésők kifogyhatatlanoknak látszottak az új és szokatlan elrendezések kitalálásában. Némelyik pecséten, a többnyire tojásdadalakú pajzsban, a címeralakot egy monogramm helyettesíti, felül sisakkal és sisakdíszszel, másik nem akarja a monogrammért feláldozni családi címerét, ez házassági címer módjára kettős pajzsot használ, elől a monogrammal, hátul a címerrel, vagy megfordítva. A két pajzs közé van illesztve a sisak, díszével vagy a rangkorona. Van olyan pecsét is, a melyen a pajzs hasítottá lesz, egyik részében a család címeré-

Forray-címer.

vel, másikban a monogrammal, de van olyan is, a melyiknek rangkoronával ellátott pajzsába monogramm van vésve s a családi címer pajzsalakja — ha az ember, vagy állat, — mint pajzs-tartó van a pajzs mellé vésve. Talán legmerészebb elrendezés azon címeres pecsété, melyben az ovál pajzsot egy koszorú helyettesíti, ennek belső tere egy vízszintes, kissé felfelé domborodó vonallal, két egyenlőtlen részre van osztva. Az alsó nagyobbat a pajzsalak, a felső kisebbet a sisakdísz foglalja el.¹

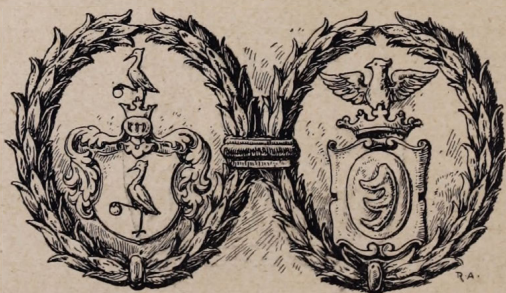
Az empire modor kedvencz virágfüzérét gyakran találjuk a pecséteken a sisak takarói helyett.

* * *

¹ Nováky József pecsétje 1794. évből. Tomka-lt. D. II. 4.

A mennyit nyernek a pecsétek mint heraldikai kútők, annyit veszítenek a sírkövek. Ennek oka, a templomba temetkezés folytonos korlátozása s végre teljes beszüntetése. A síremlékek kiválóbbsjai monumentálisak, a műépítészet és szobrászat körébe vágók, melyeken a heraldikai motívumok háttérbe szorulnak. A tisztán címéres sírkőnél is, csak kis hely jut már a címérnek a kő felső vagy alsó részén, a többbit, az elhunyt érdemeit dicsőítő disztichonok foglalják el.

A sírkövekre, épületek homlokzatára, műipari ciklikkre: serlegekre, poharakra vésett címérek mellett kútforrásul lépnek fel ezen korban, az ősök arczképei mellé és az egyes emlékalbumokba, kongregációs könyvekbe festett címérek.

XVIII. századi sírkövek.

Ez utóbbiak a XVI. század végső éveiben kezdődnek. A Haller-család nemzetségekönyve, a Zichy-család címéres albuma, az ungvári, a három budai, a két egri, a nagyszombati, a két pozsonyi, szepesváraljai, kassai kongregációs könyvek,¹ több mint másfélszáz festett címért tartalmaznak.

Végül a XIX. század elejéről, rendes címérkönyvi kísérleteink is vannak, habár egynek (Burgstaller) kivételével csak kéziratban, minők az Adami, Fejérváry, Marsovszky stb. címérkéziratai a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában.²

¹ Ezen kongregációs könyvek mind ismertette voltak a „Turul” egyes évfolyamaiban.

² Nem mellőzhetjük hallgatással e helyen Ponori Thewrewk Józsefnek a harminczas években Bécsben „Magyar Pantheon” című arczképgyűjteményét, a melyet az 1825—1836-ig Pozsonyban tartott ország-

II.

A XVII. században, mint Európa más országaiban is, a nemeslevelek osztogatását már nem csupán az érdemek megjutalmazására, hanem egyúttal az állampénztár növelésére is felhasználták s mivel nálunk Franciaország vagy Velenczéhez viszonyítva nagyon olcsók voltak a nemesítések, az armálisok nagy számával pótolták olcsóságát, hogy a kincstárnak kellő haszna meglegyen.

A magyar törvényhozás, több ízben törvényekkel igyekezett gátat vetni az armalista nemesek túlságos megszorodásának, de az 1563., 1567., 1608., 1622., 1630. és 1641. évi országgyűléseken alkotott, erre vonatkozó törvények daczára, a nemesség elnyerése nem ütközött nagyobb nehézségekbe. A jobbágy, ha egy kis pénzt összeszerzett, felkért valamely befolyásosabb urat címérlevél kieszközlésére. Innen van az, hogy ezen korból származó egynémely armális kihirdetésénél a földesúr ellentmondott s ezen ellentmondás nem egyszer olvasható az armálisokra vezetett kihirdetést igazoló jegyzőkönyvi kivonatokban.

Néha azonban a szökött jobbágy becsapott földesura még sommásabb úton vett magának elégtételt, mint a kihirdetésnek való ellentmondás, mert pusztán a királyi adománylevél az ő jogait nem korlátozta.

Mladosevics Horváth Istvánnak Ujj János nevű martoni (borsodmegyei) jobbágya, Péter és István fiaival, földesurától megszökött s III. Ferdinándtól armalist hozattak maguknak. A midőn ezt földesuruk megtudta, elfogatta őket és a szendrői vár tömlöczébe záratta, a honnan csak erős hitlevél mellett bocsájtotta szabadon. A hitlevélben megfogadják, hogy a nyert armalist nemcsak revokálják, hanem azt földesurok kezébe adják, a kit tartoznak úgy ők, mint utódaik hűségesen és jám-

gyűlések emlékeztére adott ki, szövege nincs, hat füzete, huszonötönként összesen 150 arczképet tartalmaz, főrendek és követek arczképeit. Ezek alatt kézalírásaik mellett egy-kettő kivételével mindeniknek címere is közölve van, nagyrészen színjelzéssel és megbízható hitelességgel.

borul szolgálni s hogyha „újra szökní akarnánk“, írják maguk az illetők az oklevélben, „nevezett urunk, mindenkoron, mindenütt és minden helyeken, akár zászlósúrnál, püspöknél, papoknál, nemesembernél és akármely tisztviselő, avagy rendbeli embernek házánál, valahol feltaláltatunk az országban, akár szabad királyi, akár mezei és hajdúvárosokban, várakban, kastélyokban, udvarházakban, az mi kegyelmes urunk akármely végházában, zászló alatt, mezőn, úton, réven, vizen, harminczadon, vámon, malomban, akármely falu határán, mindenütt szabadossan és bízvást megfoghassanak és megfogathassanak“.

Jellemző a tömeges nemesítésekre azon követi utasítás, melyet Abauj vármegye adott 1626-ban Gagybátori Miklós követeinek, melyben utasítja, hogy a király előtt kérelmezze a jobbágynemesítéseknél gyakorta előforduló visszaélések megszüntetését. Mert a jobbágy, ha földesurától megszökik, a köröztetés és keresés elől, armálisváltással igyekszik szabadulni, vagy az új földesúr, a kihez szökött, volt földesura és a vármegye tudta nélkül, armalist hozat részére, hogy magánál továbbra is megtarthassa s hogy a volt földesurokat megcsalják, ezen armálisokat más vármegyében hirdettetik ki. Ezen sérelmekhez járul még az is, hogy ha egy nemesítésre érdemes egyén, mint főczimerszerző, armalist nyer, általa („ac per eum“) sok olyan érdemetlen „sült paraszt“ csempésztetik be az oklevél szövegébe, ki ezen kitüntetésre soha érdemeket nem szerzett.

Egyes esetekben az adományosak még névleg sem voltak feltüntetve. Széplaki Szerafin Kristóf, I. Ferdinándtól 1545-ben adományozott armálisában¹ az adományos gyermekein és testvérein kívül többi atyjafiaira és rokonaira is kiterjedt a nemesítés ténye. Miksa 1564-ben Hetey Boldizsárt, fiát, két testvérét, unokatestvérét és az armálisban névleg fel nem sorolt minden többi testvérét, sógorait és rokonait megnemesítette.

Ezen ezerek és ezerekre menő armálisoknál fő a nemesítés ténye, a szabaddátétel, a jobbágnyi kötelék alól való fel szabadulás, a czímer, az nagyon mellékes volt. Bármit fes-

¹ Eredetije a kassai Múzeumban.

tettek is az armálist kérő levélre a királyi kancelláriában, az a nemességet kérelmezőre nézve legtöbb esetben teljesen közönyös volt. Czímerét később sem viselte, pecsétnyomójára nem vésette, csak az olyan, kinek később családja emelkedett és nagyon nagy az olyan armálisok száma, melyeken az adományozott címer ki sincs festve, csak üres helye van meg s azt csak a sablónos armálisszöveg útján ismerjük. A festett címzerre nem volt szükség, így olcsóbb volt az armális.

Ezen armálisok címereinél aztán hiányzik is minden heraldikai lendület, szépség, tárgya nem lelkesítette a festőművészt, robotban készültek a felületesen festett, legtöbbször elrajzolt, gyakran tévesen szerkesztett, ábrázolásaikban kevés változatot mutató címerek. A gyors és tömeges kancelláriai munkának róható fel azután azon gyakran ismétlődő eset is, hogy az armális szövegébe beiktatott címerleírás nem egyezett a belé festett címerrel. Ez által legtöbb esetben zavarba hozták az adományost is, ki nem tudta melyiknek higgyen, a képnek-e vagy a leírásnak, mert azt sem tudta, hogy az armálisba festett címer csak úgy tekintendő, mint a szöveg illusztrációja s ha a kettő nem egyezik egymással, csak a szövegben leírt címer a hiteles, mert ez van ellátva a hitelesítés minden kellékeivel s ennek hitelességét az illusztráció sem nem emeli, sem nem rontja.

Gyakran ismétlődő, valódi sablónokká vált alakok ezen címereknél az oroszán, a veresruhás vagy pánczélos kar, markukban karddal, nyíllal vagy buzogánynyal, fészkén ülő pelikán, kövecset tartó darú, fehér galamb, csőrében olaj- vagy pálmaággal.

Érdekesebbek ezeknél s a XVII. századi magyar heraldikára jellemzőbbek a harci jeleneteket ábrázoló címerek. Általában a XVII. századi magyar címeradományok, az akkori török-magyar háborúk, címerekben illusztrált története. Száz és százszámra láthatók, a kardra húzott török fejek, a vágató lovasok és a sisakdíszek könyöklő karjainak markában szorongatott kardokra feltűzve. Éppen olyan gyakori a veresruhás és sárgacsizmás férfiú, ki jobbájában kivont kardot, baljában törökfejet tart. Nem ritkák a földön heverő törökfejek, valamint a fejetlen török holttestemek sem.

Gyakoriak a török-magyar párbajok is, gyalog és lóháton, melyben mindig a magyar a győztes. Máskülönben nem lehetne az egy kimagasló, czímerben megörökítésre méltó momentum, a megneemesítendő élettörténetében. Ezen harczy jelenetekben jutnak leginkább kifejezésre a magyar nép faji jellemvonásai: a vakmerőség, bátorság, de ugyanakkor az azzal járó kérkedés és dicsekedés.

Egy ilyen párbaj történetét írja le — mert képből való hű előállítását talán csak mozgófényképek által volna fogathatósítatható, — azon czímer, melyet I. Lipót 1668-ban Bécs-új helyben adományozott Cserépi Györgynek.¹ Ennek pajzsában, zöld alapon, jobbról kékruhás, veresnadrágos, sárgacsizmás, tollas kalpagos magyar harczos fekete lovon ül, balról szintén lovon, turbános, zöld kaftános török ül, *mindkét harczos gyorsan forgatja kardját egymás ellen*, mégis a törököt a magyar úgy megsebesíti, hogy az baloldalra dőlni s már-már a földre leesni és letiportatni látszik. A magyarnak feje fölé koronával ékesített kettős kereszt, a töröké fölé csillag és félhold van festve. Sisakdisz: a pajzsbeli magyar harczos koronából növekvőn, baljában kardot, jobbában vérző törökfejet üstökénél fogva tart.

Ezen sisakdíszre alább még visszatérek.

Ilyen párbajjelenetet ábrázol az Échy családnak úgy szerkezetben, mint ábrázolásban elrajzolt czímere, melyet e helyen rajzban is bemutatunk.

A harczy jeleneteknek legtúlzottabb példánya lapispataki Segnyey Miklósnak Bocskay István fejedelemtől 1606. évben adományozott czímere.² A veres pólyával három egyenlő részre osztott kék pajzs, három mozgalmas harczy jelenetet ábrázol a bárói rangra emelt Segnyey Miklós életéből. Az adományozó oklevél terjedelmesen leírja az adományos vitézi tetteit s a czímerleírásban az ábrázolt harczy jeleneteket, melynek elsője Gyergyó (Girgio) vár ostroma, másika a szabadkai vajdával vívott párbaja, harmadik egy támadás Eperjes város falainál.

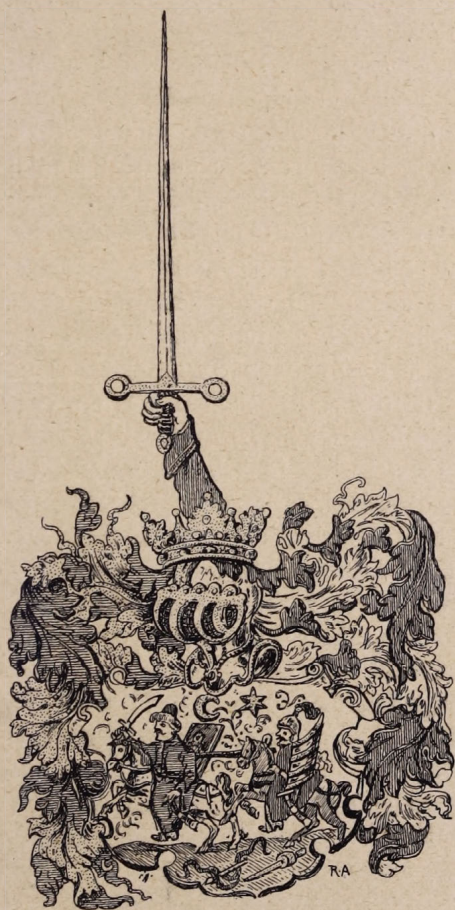
A leírthoz hasonló szövevényes, alig megfesthető, pecsétre

¹ Hiteles másolata a régi Torna vármegye levéltárában.

² Hasonmása Gr. Károlyi-család oklevéltára. IV. kötet.

egyáltalán ki nem véshető címereket, más jellegűeket is gyakran találunk. Ilyen a következő egy pár példa: Zombory Péternek Bethlen Gábor fejedelemtől adományozott czímeré-

Échy-czímer.

ben, veres pajzs alapján érett búzaföld terül el, melyről egy munkásférfiú már több előtte fekvő markot learatott. A férfi sarlóját arcza felé fordítva, munkáját folytatni látszik, háta mögött, a búzaföld végén egy kéve van felállítva, melyből három virító szőlőtő nyúlik ki egymást keresztezve. A szőlőtő

egyikéről egy nagy szőlőfürt csüng alá, melyet a másik tövön ülő seregély csipked. Ezen címernek tulajdonosa tehát békés természetű szántóvető ember volt, ki szövevényes címerében azt is feltüntette, hogy neki szőlője is volt, az arany bortermő Hegyalján.

Horváth Istvánnak, I. Lipóttól Bécsben, 1670-ben adományozott címerében¹ egy jogi cselekmény lett képben megörökítve: kék pajzsban, zöld mezőn, mintegy 50 éves nő fehér csipkés, fekete ruhában, három előtte álló fiatal katonát fiává fogad és kezét áldólag terjeszti ki felettük.

Visszatérve Cserépi György címerének sisakdiszéhez, ezen világosan feltűnik a magyar heraldika egy nemzeti jellegű ugyan, de annak mély sülyedését jelző sajátsága, melyre egy másik értekezésemben² felhívtam a szaktudósok figyelmét. Ezen sajátság abban nyilvánlik, hogy ezen korból némely címernél a sisakdisz a pajzsalakkal nem úgy függ össze, mint annak *ismétlése*, hanem mint *folytatása*. Ennek igazolására felhoztam a Siebmacherből többek között a *Bunik*-család címernét, melyben karddal és szekerczével felfegyverzett magyar áll egy vár előtt, a melynek tornyán a félhold, a török uralmát jelképezi. A sisakdisz növekvő harcosának szekerczéjére már törökfő van tűzve s a félholdat győzelme jeléül balkezében tartja. Az *Egressy*-címer pajzsában a vadász íjját kifeszíti, a sisakdisz növekvő szarvasának nyaka már nyállal van átlóve. Az *Éva*-család címerpajzsában a férfiú ellenfelét földre teríti, kardját torkára illeszti, a sisakdiszen a növekvő férfiú már kardjára tűzve tartja ellenfele fejét. Felhozom ezeken kívül még sok más család címernét s figyelmes átnézés után legalább háromennyt lehetne felhozni a fentebb jelzett heraldikai sajátság ismertetésére.

A Cserépy-címer is ezek közé tartozik. A pajzsban még keményen küzd egymással a török és a magyar, a sisakon a növekvő magyar harcos balkezében már a legyőzött török levágott vérző fejét tartja.

¹ Hiteles másolata Bereg megye levéltárában.

² A kar a magyar heraldikában. Turul, XVI. kötet.

A Segnyey-czímer harczy-jelenetei.

III.

A magyar heraldika egyik sajátja az, hogy nem nagyon érdeklődött a beszélő címerek iránt, holott nyugaton már nagyon korai időkben igyekeztek a címerábrázolást, egyképen vagy másképen, vonatkozásba hozni a család nevével.

Nálunk a mohácsi vészt megelőzőleg alig találunk egy-két beszélő címert. Beszélő címereink meghatározásánál nem vehetjük figyelembe némely irónknak azon igyekezetét, a melylyel egyik-másik címerből mindenáron beszélő címert akar csinálni, mint az Egerváryak címeréből, mely tulajdonképen egy fagalyat ábrázol, melyet égerfa-galynak minősítettek. De azt még így sem hozhatjuk vonatkozásba a család nevével, mert az azt nem az Égerfától vagy annak galyától, hanem egy uradalomtól, egy vár után vette fel. Alig érdemes a felemlítésre a Károlyiak címere, mely szintén a név után lett volna Karvaly, régiesen Karul, mert a Kaplyon-nemzetségnek, minden valószínűség szerint, már előbb volt címerképe az ölyv, mint a hogy a nemzetség egyik ága, ősi birtokától: Károlytól, marandó családnevét felvette.

De marad azért a régibb címerek között is egy-kettő, a melyet valósággal a beszélő címerek közé kell sorolnunk. Ilyen az Elefánthy Lajos kalocsai érsek pecsétje 1384. évből, melynek címerképe egy elefánt,¹ és ilyen teremhegyi Bika János alnádor címere 1412. évből, a mely egy bikát ábrázol.² Ezen két pecséttel talán összes idevonatkozó adatainkat kimerítettük.

Az uralkodók címeradományai között a mohácsi vészig nincsen beszélő címer. A beszélő címerek divatját a Habsburgok plántálták át hozzánk, a nélkül azonban, hogy itt, az ezerszámra adományozott armálisok címerei között valami nagyobb népszerűségre emelkedtek volna.

Van sok olyan családnk, a melynek neve szinte kínálkozott a beszélő címer adományozására, minők: Ács, Angyal,

¹ Arch. Ért. XIII. 275.

² Arch. Ért. XII. 69—70.

Csuka, Halász, Huszár, Juhos, Hegedűs, Kaszás, Virág, Sipos, Sólyom, Vadász stb., s mindenik nevet több család viseli s még sincs közöttük egy sem, a melynek címere beszélő volna.

A beszélő címeradományozás nyomaira a XVI. század közepén találunk, később Rudolf már több beszélő címert adományozott, de azok legnagyobb része a XVII. és XVIII. századból származik.

Némelyik ezek közül a névnek megfelelő címeralakot viseli a pajzsban, mint Bakos (1647), melynek címere: kecskebak; Buza (1568), 3 búzakalász; Darvas (1575), daru kövecscsel; Farkas (1637—1834), 15 armálisban farkas; Galambos (1751), sisakdisze: galamb; Hollónak (1678) holló; Makkcsaládé: makk; Medveé (1655) medve; Nádaskayé (1756) nádas; Nyúl-családé (1623) nyúl; Réczés (1609), kacsza, récze; Rózsaé (1756) rózsa; Sárkányé (1756) sárkány; Seregélyé (1715) seregély; Szarvasié: szarvas; Tátrayé (1801) a Tátrahegység; Tormáé: torma; Gáll- (1625) és Kakas-család (1681) címere: kakas; Rigóé (1632) rigó stb.

Foglalkozást jelentő neveknél: Borosnál szőlőtőke; Búzásnál (1578) zöld talajra állított búzakéve; Deáknál író toll; Hárfásnál (1614) hárfá; Juhásznál (1687) sebzett farkas, szájjában farkast visz, vagy másutt (1760) kékben fehér juh; Kerekesnél (1713) kerék; Kertésznél (1609) egy férfiú — kertész — fa alatt, méhrajt fog be a köpübe; Madarásznál (1610) egy férfiúnak jobb kezében sólyom, a balban élettelen kis madarak; Méhesnél (XVIII. sz.) méhek; Molnárnál (1715), Molitornál (1651) malomkő; Dobosnál (1683), egy dobos férfiú; Erdősnél (1693) három babérfa; Jobbágnál (1588) a sisakdisz: növekvő ifjú kezeiben csépet tart stb.

Emberi tulajdonságokat jelző beszélő címerek: Eröss-családé (1687) oroszlán, mely oszlopot tart; Jámbor-családé (1687) bárány. Egyik címerkép az erőt, a másik a jámborságot jelképezi.

Érdekes beszélő címer az, a melyet Siket István 1651-ben nyert adományba. Ez a címer leírás szerint: malomkövön álló veresruhás férfi, balját süket ember módjára füle mellett tartja, mintegy hallani akarva, jobbájában csengetyűt tart.

I. Lipót és utódainál mind több, több idegen nemzeti-ségű és idegen nyelvű egyén kapott nemességet. Ezek közül

a német nevűek és nemzetiségűek igen szeretik a beszélő címert s a hol az nevüknél könnyen kivihető, mint: Hertodt, Hutter, Kégl, Kheszler, Prunner, Pyber, Schnaider, Schwarz (Szerecsen), Schwertner, Zimmermann, Marder, Miller, Mühlstain, Baumgartner, Fischer, Pauer, Rhorer stb., ott vagy az egész címernél, vagy annak egyes részénél okvetetlen megtaláljuk azt a címeralakot, a mely nevére vonatkozik. Hogy, különösen a németeknél minő kedvelt volt a beszélő címer, jellemzi azon régi, adomaszámba vehető heraldikai hagyomány, melyet Schlosser említ fel „De aestimatione Heraldica“ című művében, a mely szerint egy Bartholomäus nevű ember két ugró egeret választott címerül: „Paar tolle Mäus“.

IV.

Itt kell megemlékeznünk — mint ezen hanyatlási kor termékeiről — azon két címerről, melyek mint egyedüliek állanak eddig az egész művelt világ heraldikájának történetében. Egyik egy *uralkodótól adományozott* gúnyczímer, másik egy szintén *uralkodótól adományozott* tréfás címer.

Ezek annyival inkább feltűnőek, mert a címer az, a mely a gúnyt, tréfát leginkább kizárja. A címer a társadalmi élet legkomolyabb, legünnepélyesebb attribútuma, akár hadi vagy polgári erények jutalmazására tett adományozását, akár mindig csak komoly ünnepélyeken vagy építményeken való alkalmazását tekintjük.

A gúnyczímer a címeradományozás szatírája. A midőn a gúnyczímert adományozó uralkodó, az adományozottat felemeli, de ugyanakkor lerántja, jutalmazza, egyszersmind nevetségessé teszi, kitiünteti és egyúttal megbélyegzi, nemcsak őt, hanem utódait is, a kik a másoknál dicsekedésre szolgáló ősi címet szégyelni kénytelenek.

Az egyetlen ismert magyar gúnyczímert Rudolf adományozta Pozsonyban 1582-ben, Guthai Mátyásnak.¹ A címer

¹ Eredetije Heves vármegye levéltárában. Ismertetve Turul, VIII. 46. és XXIV. 66.

kék pajzsban, egy fehér bakkecskén lovagló majom, veres fővegben, veres, derékig érő ruhában, oldalán görbe kard lóg, karmaiban keskeny arany színű zászlót tart.

A gúny és tréfás czímert sohasem a czímeralak *mivolta*, hanem annak *helyzete* teremti. A heraldika fénykorában nem volt olyan állat vagy tárgy, a melyet czímerpajzsban viselni lealázó vagy nevetséges lett volna. A majom, számár, béka,

Guthai-czímer.

patkány, piócza, csak olyan czímerállat volt, mint az oroszlán, sólyom vagy farkas. A Guthai-czímer sem azért gúnyczímer mert czímerképe majom, hanem mert ezen majom, hadi öltözetbe van öltöztetve, kard van oldalán és bakkecskén lovagol.

A tréfás czímert I. Leopold adományozta Váradi, más-ként Kalmár Jánosnak 1669-ben.¹ Ennek czímerképe: oroszlán, mely fájdalmas tekintettel néz hátra és jobb első karmával a fülét vakarja.

¹ Eredetije Csoma-gyűjtemény. Ismertetve Turul, XXIV. 66.

Az oroszlán ezen helyzete példa nélkül áll a heraldikában. A vakmerőség és bátorság ezen heraldikai jelképe, vad tekintettel szembenéz és támad. Hátranéző oroszlán nagyon ritka az egész világ heraldikájában, mert ezen helyzet, bizonyos fokig, a menekülés látszatát idézi fel. A Váradi-czímernél a hátrafordított tekintet mellett, még a fejét is vakarja, így a meneküléssel együtt a kudarc is jelképezve van, a mely ott érte, a honnan menekül.

Váradi-czimer.

Ezen két unikum nem emeli a magyar heraldika hitelét, de a heraldikai hanyatlás képének megfestésénél fel kellett azokat említenünk.

V.

A magyar heraldika ezen legmélyebb hanyatlási korszakánál van helye a magyar czímernek pajzsának általánoságban használt kék színéről is szólanunk.

A kék pajzsszín a magyar heraldika kora, naturalisztikus irányára vezethető vissza, a mely még a czímeradományozások

korát megelőző időkben lépett fel s fejlődött fokozatosan, míg az olasz renaissance korában annak tetőpontjára ért.

Ezen irány első nyoma az volt, a midőn az őseredeti klasszikus czímeralakokat: egy rózsát, liliomot, csillagot, melyek előbb a pajzs felületét, mint lebegő alakok töltötték be, egy kar markába helyezték,¹ hogy ezáltal azok biztosabb támpontot nyerjenek. A naturalizmus ezen első fellépése egész a XIV. század utófelére visszavezethető (az 1378. évig), még az élő heraldika korába, midőn a czímer egyes részleteit: a pajzsot a czímerképpel, a sisakot sisakdíszével együtt a valóságban is használták.

A második lépés a czímerállatoknak természetes színében való ábrázolása volt. Ez útját vágta a gáncsos czímereknek azzal, hogy egy új, semleges színt teremtett, melyet szabadon alkalmazott úgy a színes, mint az érczalapra. Erre első példa legrégibb képes czímeradományunk.

A naturalizmus haladásában a harmadik lépés volt a legfontosabb, midőn a pajzsba foglalt czímeralakokat, embereket, állatokat, épületeket természetes alapra, zöld gyepre, hármass halomra vagy sziklára helyezték.² Ezzel mintegy jogcímet nyertek a pajzs kék színéhez, mert hiszen a föld felett a légür, melyben a czímeralakok elhelyezést nyertek, nem lehetett sem sárga, sem veres, sem fekete, csakis kék. És hogy ezzel valóban a légürt, az eget akarták ábrázolni, ezt az olasz renaissance korából a magyar heraldika legnaturalisztikusabb időszakából több eredeti armális czímerképe szemmel láthatólag igazolja. Így látjuk ezt a Kubinyi- (1497),³ a Sáfárczímereknél (1520), hol az ég legfelül legkékebb, a láthatár felé mindig világosabb és ez egyik czímeren sem olyan szembeötlő, mint a Kormossy Tamás armálisába (1521) festett czímer pajzsánál, melynek csak kisebb felső része kék, alább halvány árnyalattal fehérbe olvad. Éppen azért, ha ezen címert kifogástalanul akarjuk leírni, a pajzs színét fehérnek, ezüstnek kell jelezniünk.

¹ A kar a magyar heraldikában. Turul, XVI. 14.

² Erre legrégibb példák: a harsági Farkas, Csontos Péter és Moghi Máté czímerei, mindhárom az 1418. évből.

³ Hasonmása a Kubinyi-család történetének I. kötetében.

Az újabban adományozott címerek között Segnyei Miklós-nak már említett címere ezekhez hasonló, melynek különösen alsó kék mezeje csak felül kék, alább, a hol az ábrázolt harczy jelenet lejátszódik, sárgás-fehér színbe megy át.

A magyar nemesi címerpajzsok, túlnyomó számban előforduló kék-színe tehát, a magyar heraldikában a XIV. századtól dívó természetes irányszatra vezethető vissza.

Ezen természetes irány azonban, nemcsak a pajzs kék színére terjedt ki, hanem a pajzsalakokra s a címerábrázolatok legkisebb részleteire is. Ezek a mennyire ellentmondók a heraldika tulajdonképeni céljainak, éppen annyira kiváló forrásai a magyar viselet, fegyvertan s más közéleti eszközöknek a XVI. és XVII. században.

A címereink között nagy számban lefestett vágatató lovon ülő harczos, jobbában karddal, buzogánnyal vagy zászlóval, a valóságban is úgy nézett ki, mint a címerfestményen. Úgy volt öltözve, lova szerszámózva, kezében a kard, pallos, buzogány vagy zászló hű mása annak, a mely azon korban használatban volt. Ugyanez áll gyalogharczost ábrázoló címereinkre is.

De fenntartották címereink a békés foglalkozású emberek viseletét is foglalkozásuk eszközeit is. Az Iglai-címer egy egyszerű csizmadia mestert ábrázol, kezében dikicscsel. A Kertész-címerben, talán maga a címerszerző, kezében köpűvel, egy fáról a kirajzott méhet fogja be, a Balog- és Szecskő-címerben, munkásembert látunk kaszával a vállán, a mint munkába megy, vagy munkából hazatér, a Pauer-címerben a földművelő az eke szarvát vezeti; a Gombos-, Sóka-, Thoráni-, Tóth-címerben a kis szőlősgazda, kezében metszőkéssel, szőlőtőkáját tisztogatja.

Folytathatnánk ezen békés foglalkozásokat ábrázoló címerek sorozatát tovább is, mert vannak olyanok is, melyek a bányaművelésre, halászsatra, nevelésre, vallásos szertartásokra stb. vonatkoznak, de ha csak az itt felsorolt címereknek, az eredeti armálisokba befestett képeit szemléljük, meggyőződünk, hogy az abban ábrázolt alakok, az akkor élő s azon foglalkozású egyének hű ábrázolása. A mint hogy kétségtelen az, hogy a csizmadia, kertész, föld- és szőlőművelő alakját,

öltözékét híven adják vissza ezen XVII. századbéli czímerképek, éppen annyira bizonyos, hogy a dikicset, a köpüt, az ekét, a kaszát, a metszőkést szintén ugyanazon alakban használták.

A magyar heraldika ezen naturalisztikus irányának fontosságáról, művelődéstörténeti szempontból, már „Zsigmond király czímerlevelei“ című értekezésemben szólottam, szélesebb alapokra fektetve tárgyalta azt dr. Szendrei János „Magyar viseletképek czímereinkben“ című művében, felismerve és méltányolva ezen czímerek kultúrtörténeti fontosságát.

Azonban a milyen fontos volt a magyar heraldika ezen természetes iránya művelődéstörténeti szempontból, éppen annyira káros volt a heraldika fejlődésére nézve,

A heraldikai művészet éppen abban csúcsosodik ki, hogy az egy bizonyos egyszerű czímeralakot, az alak elhelyezése, annak és a pajzs színének változtatása, egyiknek vagy másiknak hasítása, egyszerű vagy haránt osztása, szóval a különféle heroldalakok alkalmazása által, száz és százféle egymástól megkülömböztethető alakban képes előállítani. A XVII. századbéli magyar természetes heraldika szerint, minden csak úgy ábrázolható, a mint azt látjuk. A harczost zöld alapon kék pajzsban, mert a föld zöld és az ég kék, az oroszánt sárga színben kék pajzsban, mert az ég kék és az oroszán természetes színe sárga.

Ezen felfogás következményei aztán a sok, egymástól semmi töréssel meg nem különböztetett teljesen egyező magyar czímerképek. Az eddig ismert magyar czímerek között, kék pajzsban, fiait vérével tápláló fehér pelikán van 120; kék pajzsban, zöld alapon, veresruhás férfi, jobbában karddal vagy buzogánnyal 141; kékben, zöld alapon, sárga oroszán, egészen vagy koronából növekvőn — a mi egyre megy — karmában karddal vagy buzogánnyal 408.

A czímeralakokhoz hasonló heraldikátlan elbánásban részesültek a takarók is, de ennek volt némi praktikus haszna is. Ezek ugyanis kevés kivétellel, négy színűek voltak s e négy szín, ismét kevés kivétellel: kék-arany, veres-ezüst. A heraldikai négy főszín. S mivel ezen négy főszín egyike-másika, legtöbb esetben megfelelt a pajzs és pajzsalak színeinek, heraldikai hiba csak abban volt, hogy a takarók

tarkábbak voltak, mint a pajzs és pajzsalak azt megkívánta volna.

De hiába volt a pajzsban fekete sas, holló, szarvas (Plovanyics), vadkan, kecske, seregély vagy gólya, vagy hiába volt a pajzsalak zöld fa, vagy zöld pajzsban fekete lovas (Balaton), a takarók maradtak: kék-arany, veres-ezüst.

Néha elvétve mégis mutatkoznak ezen sablonszerűségtől eltérések, de ezek is gyakran nem szerencsések, önkényesek, okadatolatlanok, heraldikátlanok. A Porubszky-czímer például: veres pajzsban, fehér hattyú, takarók: kék-arany, fekete-ezüst; a Puskás-czímer: kékben, fehér lovon ülő lovas, takarók: veres-arany, fekete ezüst; a Sárossy-czímer: kékben, zöld fa tetejéből növekvő pánczélos alak, takarók: fekete-arany; a Beszprémi-czímer: zöld pajzsban, természetes gém, takarók: kék-arany, fekete arany.

Ez volt a magyar heraldika legmélyebb sülyedésének korszaka, de a magyar faji és nemzeti jelleget egy sem tüntette fel jellemzőbben és kifejezőbben mint éppen a hanyatlás ezen korszaka.

VI.

Nagy Rákóczi Ferencz fejedelmünk csak ritka esetekben élt a nemesség- és címeradományozás jogával. Összesen 3—4 armálisa ismeretes. Ezekben a címer mind egyenlő: kar, markában karddal. Ezen egyszerű szimbolikus címerkép jelezte azt, hogy a nemességgel feldíszított adományos, karddal kezében védelmezte a nemzet alkotmányos jogait.

A szatmári béke után egy szomorú korszak következett be a nemzetre, az elernyedés, a fásultság, a reménytelenség, a sülyedés, az elnemzetietlenedés korszaka, a „melyben a nemzeti szellem közel van a teljes kialváshoz“. A nemzet jobbjai reménytelenül félrevonultak, mások, a legtöbbje, az uralkodóház zsoldjába szegődve, a nemzeti aspirációk ellen fordult, ez lévén egyedüli útja az anyagi boldogulásnak, előhaladásnak és emelkedésnek. Az összbirodalom eszméje mindinkább előtérbe lépett s ennek keresztülvitelére az uralkodóház

a békés utat követte, a nemzet nagy anyagi kárára és veszteségére. Volt erre elég fegyver a kezében, de főképen a *neoacquistica commissio* és az *indigenatus*.

Az első hosszas, kárhozatos működésével kiforgatta az ősi jogos birtokosokat birtokaikból, a másik jogcímet adott külföldi nagyuraknak, hogy a szabadságfösktől elkobzott nagy uradalmakat adományba nyerhessék és bírassák.

Midőn a törökök kiszorítása után a pusztán maradt területek betelepítéséről történt intézkedés, az uralkodóház főczélja az volt, hogy a magyarság minél szűkebb körre szoríttassék s helyét idegenekkel foglaltassák el. Az alvidék kincstári birtokait részletekben árverezték el, a vevők — többnyire idegenek — a vétel alkalmával nemességet is nyertek, mert a földbirtoklásra csak a nemesség adott jogosultságot.

„Igy lettek nemesek“ — mondja Dugonics András, feljegyzéseiben — „korcsmárosok, kalmárok, timárok, könyvnyomtatók, grófok komornyikjai, udvari tisztjeik, örmények és több efféle hitvány emberek“. Goquier, Landerer, Speck, Ötl stb.

Ezen intencziók következtében az új nemességnek is más képe volt, mint az előző században. A XVII. század a jobbágy-nemesítések százada volt. Megpénzesedett, szökött, a császári seregben a nemzeti fejedelmek vagy a török ellen harczoló jobbágyok kapták az armálisokat, címereik, mint feljebb megírtuk, ezen mozgalmas, harczokban eltöltött század hű képét mutatják.

A XVIII. század új nemesei között kevés magyarra találunk. A ki közöttük magyar is, már nem manumittált jobbágy, hanem inkább a honorácziórok osztályába tartozik s nemesítéséhez az érdemeket nem mindig a haza javára kifejtett munkálkodásával szerezte.

Mások levén a címeradományosak, megváltozott a címerek jelleme is. Míg a XVII. század jobbágy-nemesítéseinél az adományozott címerek, ha nem a heraldika előnyére is és ha kevés változatossággal is, de bizonyos kizárólagos nemzeti bélyeget hordtak magukon, addig a XVIII. század idegen nemzetiségű címeradományosai már a nyugati, német-osztrák ízlésnek jobban megfelelő címereket kaptak. A vágató lova-

sokat, törökökkel küzdő vitézeket, a kardot és törökfejet tartó oroszlanokat, a kereskedelmi hajók, horgonyok, postakürtök, az uralkodóházért égő szívek és kétfejű sasok váltják fel. A XVII. század egységes pajzsmezejét, a heroldalakok különböző nemei: osztott, hasított, négyelt, függő és álló ékekkel tagozott pajzsmezők helyettesítik, felékesítve csillagokkal, betűkkel, rózsákkal, liliomokkal, szárnyakkal, halakkal, holdsarlókkal rakott rendes és harántpólyákkal, pajzsfőkkel és pajzslábakkal, koczázott és csillagokkal rakott pajzskeretekkel s a kereteken néha két-három sisakkal.

Ezen időszakban az armálisok külső alakja is megváltozott.

Már Rudolfnak a prágai várban kiállított egyik-másik armálisánál mellőzték annak régi alakját, az egyes nagyobb alakú pergamenlapot. Több kisebb pergamenlapot fűztek egymáshoz s az összefűző zsinór a királyi pecséten ment keresztül. Az adományozott címér nagy díszszel, a háttéren felül többnyire drapériákkal, alul tájképekkel feldíszítve, heraldikai pontossággal megfestve, a pergamen első lapját foglalta el annak egész nagyságában. Arra is van példánk, hogy az ilyen füzetes armális nyomtatva volt, csak a különálló címerkép s a szövegben az adományos neve volt szabadkéz munkája.

Azonban maga Rudolf is, csekély kivétellel, az armálisok régi alakját használta s azt használták utódai is egész III. Károlyig, ki ismét a füzetes alakot hozta forgalomba, mely azután állandó is maradt úgy nála, mint utódainál.

Ugyanezen alak dívott a német-római birodalmi címér-adományozásoknál is, azzal a különbséggel, hogy míg ott a címér a szövegbe iktatott címerleírással szemben levő lapra volt festve, addig a magyar armálisoknál a címér mindig a füzet első lapját foglalta el.

A magyar heraldikában III. Károly kora óta 1848-ig nem történt semmi változás. Az 1848. évvel megszűntek a magyar nemesség előjogai s ezzel a magyar nemesség és heraldika történetének lapjai is lezáródtak.

EMBLÉMÁK SOROZATA.

1.	1353.	Henrik, Dénes fia, krassómegyei alispán	Véghelyi gyűjt., N. Múz.
2.	1367.	Berkesnéniei Mihály borsodi alispán	Forgách-ltár.
3.	1389.	István, comes Laczk fia, szepesi alispán	Tomka-ltár. G. 8.
4.	1394.	Ugyanő, körirata: s. MARK. FILII SIMEONI	U. o. G. 10.
5.	1429.	Urbánfalvi János comes, szepesi szolgab.	U. o. G. 31.
6.	1429.	János comes, Urbánfalvi Hank fia, szepesi szolgabíró	Csoma-ltár, Mariássy-ltár.
7.	1432.	Mátyásfalvi Tóbiás	Mariássy-ltár.
8.	1436.	N. N. szőrényi al-bán	Sombori-ltár, Nemz. Múz.
9.	1440.	Petky László bodrogszegyei alispán	Zichy-család ltára IX. 6.
10.	1440.	Nagyvölgyi László bodrogszeg. alispán	U. o. IX. 6.
11.	1445.	N. N. abaujmegyei szolgabíró . . .	Csoma-ltár.
12.	1447.	Polyák zempléni alispán	Dessewffy-ltár.
13.	1448.	N. N. bodrogszegyei alispán	Zichy-ltár IX. 186.
14.	1449.	N. N. bodrogszegyei alispán	U. o. IX. 223.
15.	1451.		U. o. 293.
16.	1451.		U. o. 293.
17.	1453.	Nagyvölgyi László viczebán és Bodrogszegye szolgabirái	U. o. 309.
18.	1453.		U. o. 309.
19.	1453.		U. o. 360.
20.	1454.		U. o. 442.
21.	1457.	Nyitra megye szolgabirái	U. o. 539.
22.	1462.	Eszení Chapy János zempl. alispán és bírótársai	Dessewffy-ltár.
23.	1458.	Dobay Gergely kolozsmegyei alispán	U. o.
24.	1473.		Csoma-ltár.
25.	1474.		"
26.	1474.		"
27.	1474.	Roskoványi Miklós és Zichy Márton	"
28.	1474.	sárosmegyei alispánok és szolgabírák	"
29.	1474.		"
30.	1474.		"
31.	1474.		"
32.	1475.		"
33.	1475.	Szepesmegyei szolgabíró	"
34.	1475.		"

35.	1479.	Ábrahámfalvi Damián szepesi szolgabíró	Forgách-lt., Nemzeti Múz.
36.	1485.	Csantafalvi Csigh János „ „	Tomka-ltár G. 43.
37.	1492.	Egyik szőrényi bán	Sombori-ltár, Nemz. Múz.
38.	1493.	Miklósfalvi Boch Márton szepesmegyei szolgabíró	Tomka-ltár G. 44.
39.	1497.	Csentefalvi Lőrincz comes szepesmegyei szolgabíró	„ G. 46.
40.	1518.	{ Spáczay Gáspár és Zele Miklós krasznamegyei alispánok	Sombori-ltár.
41.	1518.		
42.	1503.	Janchali László abaúji alispán	Csoma-ltár.
43.	1505.	Csenthefalvi Lőrincz comes, szepesm. szolgabíró	Mariássy-ltár.
44.	1505.	N. N. abaúji szolgabíró	Csoma-ltár.
45.	1505.	{ Abaúji alispán és szolgabíró	Gábríel-ltár.
46.	1505.		
47.	1508.	Abaúji alispán és szolgabíró	„
48.	1513.	Gagyi Demeter abaúji alispán	„
49.	1518.	{ Mindszenty Péter szolnokmegyei alispán és bírótársai	Sombori-ltár.
50.	1518.		
51.	1518.		
52.	1520.	{ Szuhafeői Rajnold borsodmegyei alispán és társai	Butykay-ltár.
53.	1520.		
54.	1520.		
55.	1521.	{ Mindszenty Péter szolnokmegyei alispán és társai	Sombori-ltár.
56.	1521.		
57.	1520.	{ Szemerey Mihály abaúji alispán és bírótársai	Gábríel-ltár.
58.	1520.		
59.	1529.	N. N. borsodmegyei szolgabíró	Butykay-ltár.
60.	1537.	Felsónémeti Miklós abaúji alispán	Kassa város levéltára.
61.	1538.	N. N. abaúji szolgabíró	Csoma-ltár.
62.	1544.	N. N. abaúji szolgabíró	„
63.	1545.	F. R.	Sombori-ltár.
64.	1547.	Abaúji szolgabíró	Csoma-ltár.
65.	1547.	{ Abaúji szolgabíró	„
66.	1547.		
67.	1549.		
68.	1549.	Csatóházi Csathó István	„
69.	1555.	Chamai Fábián Balázs	„
70.	1555.	N. N. abaúji szolgabíró	„
71.	1573.	Eöri Possay Gáspár ungi alispán	Both-ltár.
72.	1573.	Thussay Mihály	Forgách-ltár.
73.	1563.	S. J. ugoesai alispán	Gábríel-ltár.
74.	1606.	Palay Boldizsár	Jakabfalvi-ltár.
75.	1623.	J. T.	„
76.	1633.	Borbély András	Tomka-ltár.
77.	1637.	Dubraviczky Zsigmond	„

KÉPEK JEGYZÉKE.

Külön mellékletek.

	Oldal
Emblémák pecséteken	17
A kassai szentségház czimerei	43

Szövegbe nyomott képek.

Kassai sirkő	19
Kassai sárkányos sirkő	20
Gagyi László sirköve	21
Kezdbetű a bécsi képes krónikából. Buzád lovag	23
Kezdbetű a bécsi képes krónikából. Hedrich (Héder) lovag	23
Kezdbetű a bécsi képes krónikából. Hermann lovag	24
Kezdbetű a bécsi képes krónikából. Hunt lovag	24
Kezdbetű a bécsi képes krónikából. Olivér és Rathold testvérek	25
Kezdbetű a bécsi képes krónikából. Poth lovag	25
Pogány-czímer	31
Donch pecsétje	42
Csentevölgyi-czímer	36
Semsey-czímer	37
Vajdahunyadi falkép	42
Gógányváraljai czimerek	45
Tétényi-czímer	52
Lovas alak. Osztrák Rudolf 1305. évi pecsétjéről	55
Kis-czímer. Részlet ugyanabból	56
Chontos Péter czimere	62
Kistárkányi-czímer	63
Moghy-czímer	67
Chese-czímer	73
Karchay-czímer	74
Báthory-czímer	83
Máriássy-sirkő	85
Pálóczy-czímer	86

	Oldal
Hollós pilaszter	86
Hollós kódexdiszítés. Johannis Damasceni sententiae Corvin-kódexből	87
Török Ambrus címere	88
U betű. Bakócz Tamás esztergomi gradualejából	89
Kormossy-czímer	91
Dobay-czímer	92
Vásárhelyi-czímer	93
Dragissich-czímer	95
Oroszlán Münster Tamás Cosmografia-jából	96
Imreffy-czímer	100
Érky-czímer	103
Salzer-czímer	108
Sámkfalvay-czímer	109
Szigethy-czímer	117
Gyulay-czímer	118
Meszesi Gergely címere	124
Bornemissza-czímer	125
Igali Ferencz címere	127
Thury-czímer	128
Derochy-czímer	129
Forray-czímer	135
XVIII. századi sírkövek	136
Échy-czímer	141
A Segnyey-czímer harci jelenetei	143
Guthai-czímer	147
Váradi-czímer	148

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának 1911-ik évi illetménye (az 1911—1913. cyklus második évi folyama) a következő k. teteket tartalmazza:

- I. II. A. Baim. Neveléstudomány. Angolból fordította és bevezetéssel ellátva dr. SZEMERE SAMU. A fordítást átnézte dr. SREBET KÁROLY. Két kötet (teljes mű).
- III. Gardner A. E.: A régi Athén. Angolból fordította: DR. SCHMIDT MÁRTON. A fordítást felülvizsgálta: DR. LÁNG NÁNDOR. II. (befejező) kötet. Számos képpel és tervrajzzal.
- IV. Goldziher Ignác: Előadások az Iszlámról. (Egy kötet.)

Külön egy-egy kötet ára fűzve 5 kor., angol vászonkötésben 6 kor.

E könyvek 1912 november közepén küldettek szét.

A Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötet (minden mű betűrendes tárgymutatóval) jelenik meg, összesen mintegy 80—100 nyolcszadretű iven. Egy-egy évfolyam ára fűzve 10 korona. Csinos angol vászonkötésben a négy kötet ára 14 korona.

Az aláírás a hároméves cyklusra (1911—1913) kötelező. Egy-egy évfolyam ára (fűzve 4 kötet 10 korona, kötve 14 korona) vagy előre küldendő be a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalának, mely esetben az évi könyvilletmény bérmentesen küldetik meg, vagy pedig a szállításkor utánvétellel fizethető be. — Ez utóbbi esetben a szállítás költségeit a címzett viseli.

A Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjai az „Akadémiai Értesítő” című havi folyóiratot minden további ráfizetés nélkül, díjtalanul kapják s az Akadémia minden egyéb kiadványait (ha egyenesen a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához fordulnak) 25% ár-engedménnyel rendelhetik meg.

A pártoló tagsági nyilatkozatok a M. Tud. Akadémia Főtitkári hivatalához (Budapest, V., Akadémia-u. 2. sz.) küldendők. Az eddigi pártoló tagok, ha visszalépésüket be nem jelentik, ezentúl is kapni fogják a kiadványokat.

Budapest, 1912 december 15.

A M. Tud. Akadémia Főtitkári hivatala.

A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

GARAT

IRTA 1842-BEN

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

*

Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta

VISZOTA GYULA.

*

8°, 218 lap. Ára 2 korona.

Gr. Széchenyi István 1841-ben *Kelet Népe* című művével megtámadta Kossuth Lajos és a *Pesti Hírlap* modorát. Kijelentette, hogy a lap ily modorral a „revolutionarius syllogismus antecedense”. Széchenyi támadására Kossuth Lajos: *Felelet gr. Széchenyi Istvánnak* című művével válaszolt, de hozzászóltak e két kiváló hazafi vitájához mások is, mint Fáy András, Záborszky Alajos, b. Eötvös József, gr. Dessewffy Aurél, Vörösmarty Mihály, úgy hogy egész irodalom keletkezett a *Kelet Népe* nyomában. E válaszokra akart felelni Széchenyi „Garat” című művével 1842 szeptemberében. Művét azonban nem adta ki, s mivel a kézirat jelzése nem volt egységes, a kézirat szétszóródott, úgy hogy később maga Széchenyi is megfeledkezett e művéről. Egyidejűleg megemlíti e művét *Naplója*-ban is és részben ennek segítségével sikerült az eredeti kéziratot egybeállítani s a művet kiadni.

A mű árának (nagy terjedelme ellenére csak 2 kor.) postautalványon való beküldése ellenében a M. Tud. Akadémia Könyvkiadóhivatala megküldi a könyvet és az összegekről szóló nyugtatványt, de kapható a munka minden könyvkereskedésben is.

Budapest, 1912 november havában.